

Oma Keel

nr 2 / 2012

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2012

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Heete Sahkai</i> Konstruktsioonigrammatika	5
<i>Huno Rätsep</i> Pahupidi kadakasaksad. Rahvaetümoloogiaid eesti keelest	11
<i>Krista Kerge</i> Kas õpikuteksti mõõdetavad tunnused on kõnekad?	23
<i>Regina Paabo</i> Eesti viipekeel ja selle loome	37
<i>Kati Allmäe</i> Ekspletiividest kõnekeeles ja setu rahvalauludes	47
<i>Kais Allkivi</i> Kas käbi sarnaneb kännule või kännuga? Alaleütleva käände pealetungist	53
<i>Pärle Raud</i> Kes on aastal 2012 Eesti raamatutoimetaja ja millega ta tegeleb	61
<i>Jekaterina Mištšenko</i> Ülevaade Johannes Aaviku Rootsi-perioodi (1944–1973) sõnaloomingust	67

Keelenõuanne

<i>Krista Kerge</i> Uusimaid soovitusi ESi keeleteimkonnalt	77
<i>Krista Kerge</i> Kas keelt on vaja normida?	84

Ülevaade

<i>Birute Klaas-Lang</i> Eesti keel ja kultuur maailmas	90
<i>Jüri Valge</i> Wiedemanni keeleuhind Mari Tarandile	93

Emakeel koolis

<i>Kersti Lepajõe</i> Kirjand väljendusoskuse peegeldajana: tekstisisidusus	95
---	----

Intervjuu

<i>Annekatriin Kaivapalu</i> Mati Hint	104
--	-----

Raamatud

<i>Annika Kilgi</i> Keel on palju enam kui grammatika.....	116
<i>Eevi Ross</i> Minevikupärandit Häädemeestelt.....	118

Kroonika

2012. aasta alguse keelesündmusi (<i>Reili Argus</i>)	120
Eesti keele alased lõputööd (<i>Siiri Soidro, Mare Valge</i>).....	123

Konstruksioonigrammatika

Heete Sahkai

eesti keele instituudi teadur

See lugu tutvustab põgusalt paaril viimasel aastakümnel tekkinud ja poolehoidu võitnud grammatikateooriate perekonda, milles on kesksel kohal konstruksiooni mõiste.

Grammatikateooria on keeleteaduse haru, mille eesmärk on teha oletusi selle kohta, kuidas on korraldatud ja kuidas toimib grammatika. Grammatika all mõistetakse grammatikateoorias seda mentaalset oskust või teadmist, mis võimaldab inimesel kasutada keelt ehk edasi anda ja vastu võtta lõputut hulka tähendusi, olles ise ju paratamatult lõplik¹. Ettekujutus grammatika ülesehitusest on huvipakkuv juba nii iseenesest kui ka seetõttu, et see on vajalik paljudes teistes teoreetilistes ja rakenduslikes keeleteaduse harudes. Näiteks keele omandamise, töötlemise või muutumise uurimine või keele õpetamine eeldab arusaama sellest, mis on need keelelise teadmise üksused, mida omandatakse ja töödeldakse, mis võivad muutuda ja mida tuleb õpetada.

Lihtsustavalt võib öelda, et enamik teooriaid jagab grammatika ühelt poolt sõnavaraks ehk leksikoniks ja teiselt poolt eri tüüpi reeglite komplektideks: lauseehituse ehk süntaksireeglid määravad, millised on võimalikud sõnade kombinatsioonid, semantilised reeglid määravad, kuidas pannakse kokku lause tähendus, ja fonoloogilised reeglid määravad, kuidas lause hääldub. Reeglite komplekte käsitletakse üksteisest suhteliselt sõltumatutena, mistõttu ühe olulise osa grammatikamudelil moodustavad eri komponentide vahelised vastavusreeglid, nt reeglid selle kohta, kuidas on omavahel vastavuses süntaktilised ja fonoloogilised fraasid. Reegleid endid kujutletakse võimalikult ökonoomsetena, st eeldatakse, et neid on suhteliselt vähe ja nad on väga üldised: näiteks süntaksireeglid peaksid kehtima ühtemoodi kõigi sõnade kohta või siis ühe või mitme sõnaliigi kohta tervikuna; selliseid süntaktilisi seaduspärasusi, mis ei ole nii üldised, käsitletakse üksikute konkreetsete sõnade kombineerumiseelistustena.

---

¹ Sõna „grammatika” kasutatakse grammatikateooriates seega laiemalt kui näiteks keeleõppe või -testimise valdkonnas.

Konstruksiooniteooriad on kasvanud välja järeltõlkest, et keeleandmestik ei taha sellise grammatikamudeliga klappida: ei grammatika jagamisega sõnadeks ja reegliteks ning erinevateks reeglikomponentideks ega ka eeldusega, et reegleid on vähe ja nad on väga üldised. Konstruksiooniteooriate järgi on üleminek sõnade ja sõnade kombineerimise reeglite vahel sujuv, viimased võivad seostuda nagu sõnadki kindla tähenduse ja hääldusega ega pruugi kaugelgi kehtida tervete sõnaliikide kohta. See tähendab, et kogu grammatika koosneb põhimõtteliselt samalaadsetest üksustest, mis oma olemuselt on nagu sõnad selles mõttes, et neil on nii vorm kui ka tähendus. Neid ühe vitsaga löödud grammatikaüksusi nimetataksegi konstruksioonideks.

Millised on siis need keelenähtused, mis ajendavad sõnu ja reegleid ühte patta panema?

Esiteks on kõik keeleuurijad üksmeelel, et sõnavara ei sisalda ainult üksikuid sõnu, nagu *maja*, vaid ka mitmest sõnast koosnevaid üksusi, nagu eesti keele väljend- ja ühendverbid (nt *aru saama*, *tähele panema*) ning idioomid (nt *pärleid sigade ette viskama*, *rööpast väljas olema*). Niisugused üksused on ühelt poolt nagu sõnad, sest neil on oma tähendus ja häälikuline kuju, ning teiselt poolt nagu süntaksireeglite alusel moodustatud fraasid või laused, sest nad koosnevad mitmest sõnast. Veel üks samm edasi leksikonist süntaksi poole on n-ö lünkadega idioomid, mis ei ole enam lõpuni fikseeritud sõnaühendid, vaid võimaldavad moodustada erinevaid sõnaühendeid nagu süntaksireglidki (nt *kellegi nahka kuumaks kütma*, *olema vesi kellegi veskile*). Järgmine samm sõnavara ja süntaksi kontiinumil on juba mitut lünka sisaldavad või üldse mitte konkreetseid sõnu sisaldavad lausemallid, mis on aga nagu idioomid selles mõttes, et nende tähendus ei moodustu tavapärasel viisil neid moodustavate sõnade tähendustest, vaid nad kannavad tervikuna teatud kokkuleppelist tähendust. Paul Kay ja Charles Fillmore² on kirjutanud kuulsaks ühe sellise malli, mille sarnane leidub ka eesti keeles. Seda näitlikustab järgmine anekdoot. Klient kelnerile: „Mida see kärbes mu supi sees teeb?” Kelner: „Mulle näib, et ta ujub krooli.” Anekdoot illustreerib seda, et küsilausest meenutav lausemall „Mida x y-s teeb?” kannab lisaks tavalisele küsimuse tähendusele ka tähendust 'y-s on x ja ma olen sellest häiritud/üllatunud' – samamoodi

² Vt Kay ja Fillmore 1999.

nagu näiteks väljendil *ämbrisse astuma* on lisaks otsesele tähendusele ka idiomaatiline tähendus. Kuid antud juhul on tegemist n-ö formaalse idioomiga, mis on nagu süntaksireegel selles mõttes, et selle järgi saab moodustada väga palju erinevaid lauseid, nt „Mida minu raamat sinu laua peal teeb?” või „Mida triikraud külmkapis teeb?” jne jne. Ehk tegu oleks justkui idiomaatilist tähendust kandva süntaksireeglga, mis lisaks sisaldab kaht konkreetset sõna (*mida* ja *tegema*). Kay ja Fillmore demonstreerivad, et see idiomaatiline tähendus ei teki lihtsalt kontekstist tingitud pragmaatilise efektina, vaid on samamoodi konventsionaalne ehk kokkuleppeline nagu sõnade ja idioomide tähendused. Samuti näitavad nad, et seda üllatus- ja nõrdimuskonstruktsiooni eristab tavalisest küsilausest ka terve hulk vormilisi jooni. Muuhulgas on tal oma fonoloogilised omadused: hääldage näiteks mõttes lauset „Mida sa kodus teed?” rõhuga sõnal *teed* ja seejärel rõhuga sõnal *kodus*: esimesel juhul on tegemist tavalise küsimusega, teisel juhul aga kirjeldatud üllatuskonstruktsiooniga. Selleks et ma saaksin selliseid üllatuslauseid moodustada ja neist õigesti aru saada, peab seega minu grammatikasse kuuluma spetsiaalne nn süntaksireegel, mis sisaldab teatud sõnu, kannab teatud tähendust ja hääldub teatud viisil.

Kui eelkirjeldatud konstruktsioon oli võrreldav idioomidega, millel on nii otsene kui ka idiomaatiline tähendus (nii nagu *ämbrisse* saab astuda nii otseses kui ka ülekantud mõttes), siis leidub ka selliseid idiomaatilisi väljendeid, millel otsest tähendust ei olegi, sest nad sisaldavad sõnu, mida väljaspool neid kas ei esine või ei esine sellises kombinatsioonis (nt *iidamast aadamast, mitte mõhkugi, ajast ja arust, läbi ja lõhki, ehku peale, maast madalast, sa mu meie, suure surmaga, taga targemaks, ühe soojaga, villast viskama*). Selliseid näiteid leidub ka nn formaalsete idioomide hulgas. Üks niisugune on aluseks ütlusele „Mida rohkem, seda uhkem” ja võimaldab moodustada piiramatul hulgal uudseid lauseid, nagu „Mida rohkem ma räägin, seda rohkem on mul öelda” jne. Need väljendid on süntaktiliselt ainulaadsed, sest üheski teises kontekstis ei saa asesõnu ja omadussõnu sel viisil kombineerida ning võimatu on öelda, mis liiki fraasidega nende väljendite kahe poole näol on tegemist³.

³ Sarnase konstruktsiooni kohta inglise keeles vt Culicover ja Jackendoff 2005 14. ptk.

Sugugi mitte üldised süntaksireeglid

Nagu eelpool öeldud, on üheks konstruktsiooniteooriate loomise ajendiks arusaamine, et süntaksireeglid ei pruugi olla sugugi üldised. Kui konstruktsioonides „mida x y-s teeb” ja „mida x, seda y” on muutujad x ja y väga vabalt asendatavad, siis üks näide nn tähendusega süntaksireeglist, mis kehtib väga kitsa, sõnaliigist tunduvalt väiksema sõnarühma kohta, on nn *nominatiivne ajamäärus*⁴. Määrusena toimivad nimisõnad on eesti keeles enamasti n-ö semantilistes käänetes, mitte nominatiivis (nt *Käisin suvel Itaalias*), kuid ühendis teatud kindlate sõnadega (nagu *eelmine, järgmine, see, üks, iga* jmt) võivad ajaperioodidele viitavad nimisõnad olla nominatiivis (nt saan öelda *Käisin eelmine suvi Itaalias*, kuid mitte *Käisin suvi Itaalias* ega ka mitte *Käisin suvel Itaalia*, st reegel ei laiene kohamäärustele). Seda reeglit esindavad kinnistunud ühendid, nagu *seekord, teine kord, ükskord, iga kord*, kuid see võimaldab moodustada ka uudsemaid lauseid, nagu „Eelmine loeng oli juttu Heideggerist” või „Eelmine trenn tegime venitusi”. Ehk minu grammatikasse peab kuuluma nn reegel, mis võimaldab moodustada teatud kindla tähenduse ja süntaktilise funktsiooniga väljendeid (ajamäärusi), mis sisaldavad teatud konkreetseid sõnu (nt *eelmine, järgmine*) ühenduses teatud kindlas tähenduses (ajaperiood) kasutatud sõnadega.

Eelkirjeldatud tüüpi näiteid ei ole keelest sugugi raske leida: näiteks Charles Fillmore⁵ võttis kolm esimest lauset ühest Economisti juhtkirjast ja leidis neist tervelt 14 sellist fraasi või lauset, mille aluseks tunduvad olevat samalaadsed ainukordsed, konkreetseid sõnu sisaldavad või kitsa kehtivusalaga süntaktilised reeglid, mis kannavad kindlat semantilist või pragmaatilist tähendust.

Kuid leksikoni ja süntaksi vahepeale ei jää ainult perifeersed või marginaalsed nähtused, nagu eelnevast võis mulje jääda, vaid ka selline grammatika tuumnähtus nagu verbirektsioon. Nimelt on üks olulisemaid konstruktsiooniteooriate väljatöötamise ajendeid järeldus, et ka verbide rektsioonimalle tuleb käsitleda omaette tähenduslik-vormiliste grammatikaüksustena, mis kombineeruvad eri verbidega⁶. Näiteks tegusõna *andma* tähistab sündmust, kus keegi põhjustab millegi mineku kellegi teise omandusse, ning sellesse rektsioonimalli kuuluvad kindlas vormis nimisõnafaasid, mis vastavad sellele, kes annab, sellele, mis antakse, ja sellele, kes saab, nt *Ma andsin Marile raamatu*. Kuid see

⁴ Ka see näide on inspireeritud inglise keele eeskujust, vt Fillmore 2006.

⁵ Vt Fillmore 2008.

⁶ Vt nt Goldberg 1995.

rektsioonimall tundub kandvat sama tähendust ka siis, kui lauses ei ole omanikuvahetust väljendavat verbi, nt *Ma lõin/põrgatasin/veeretasin Marile palli* tähendab 'ma andsin Marile palli löömise/põrgatamise/veeretamise teel' ning *Ma küpsetasin/ostsin/varastasin Marile koogi* tähendab 'ma küpsetasin/ostsin/varastasin koogi ja andsin selle Marile'. Teiste sõnadega, rektsioonimall [keegi kellelegi midagi] näib kandvat ligilähedast tähendust nagu tegusõna *andma*, olles seega samasugune formaalne tähenduslik üksus nagu eespool kirjeldatud nn formaalsed idioomid. Rektsioonimalli kombinatsiooni konkreetse verbiga võib omakorda pidada samasuguseks üldise konstruktsiooni kinnistunud esindajaks, nagu sõna *seekord* esindab üldisemat nominatiivset ajamäärusekonstruktsiooni või väljend *Mida rohkem, seda uhkem* üldist „mida x, seda y” lausekonstruktsiooni.

Eelkirjeldatud tüüpi andmestiku valguses on paljud jõudnud järeldusele, et ka kõige üldisemaid süntaksireegleid ja neile vastavaid semantilise tõlgenduse reegleid võib käsitleda samasuguste vormi-tähenduse paaridena, eriti arvestades seda, et nende valitsusala ei paistagi enam nii suur. Seega kaob vajadus nii sõnavara ja süntaksireeglite kui ka süntaktiliste ja semantiliste reeglite eristamise järele. Ehk lõppkokkuvõttes paistabki kogu grammatika koosnevat põhimõtteliselt üht tüüpi üksustest, millel on nii vorm kui ka tähendus, kuid mis erinevad selle poolest, kas nad on lihtsad või kompleksed, konkreetseid sõnu sisaldavad või formaalsed, rohkem või vähem üldised. Seetõttu võib neid üksusi ka nimetada ühe nimega: konstruktsioonideks.

Kuidas võiks niisugune konstruktsioonidest koosnev grammatika organiseeritud olla?

Enamikus konstruktsiooniteooriates kujutletakse seda ühe hierarhiana, kus üldisemad konstruktsioonid hõlmavad mitut konkreetsemat konstruktsiooni, nii nagu taksonoomilises hierarhias võib kõrgemal asuv kategooria hõlmata mitut alamkategooriat. Näiteks üldine verbifraasi konstruktsioon hõlmab mitut konkreetsemat rektsioonikonstruktsiooni ning need omakorda vastava rektsiooniga verbe. Sealjuures võib konkreetsemad konstruktsioone käsitleda kas üldisemate edasiarendustena või vastupidi, üldisemad konstruktsioone konkreetsematest välja kasvanud üldistustena – oleneb sellest, kas grammatikat mõistetakse kaasasündinud universaalsete printsiipide kogumina või siis keele kasutamise käigus kujunevate ja muutuvate tavade kogumina. Enamik konstruktsiooniteooriaid esindab viimast vaatenurka ehk lähenemist,

mille järgi on näiteks formaalsed rektsoonikonstruktsioonid kasvanud välja konkreetsete verbide rektsoonist, millelt nad ongi saanud oma tähenduse. Selline nn kasutus põhine lähenemine eeldab ka, et grammatika võib olla liiane ehk sisaldada lisaks üldistele konstruktsioonidele ka nende alusel moodustatud konkreetseid väljendeid. Teiste sõnadega: võib eeldada, et väga sageli kasutatavaid fraase ja lauseid ei moodustata iga kord n-ö nullist, vaid need on meile tervikuna mällu sööbinud ja seega tervikuna osa meie grammatikast, alati valmiskujul varnast võtta.

Niisugune lähenemine on vastupidine loo algul põgusalt kirjeldatud grammatikateooriatele, mis, nagu öeldud, käsitlevad grammatikat maksimaalselt ökonoomsena. Seda tüüpi teooriates püütakse anda keeleoskuses võimalikult väike roll sellisele teadmisele, mis on juba salvestatud või olemas, ning võimalikult suur roll kombineerimisele ja kokkupanemisele: laused moodustatakse n-ö käigu pealt võimalikult väikestest üksustest võimalikult üldiste reeglite järgi ning analüüsitakse tõlgendamise käigus samasugusteks üksusteks ja reegliteks. Need kaks väga erinevat grammatikamudelit pakuvad seega ka erineva lähtekoha keeletötlusest ehk keele kasutamise protsessist mõtlemiseks, aga ka keele omandamise ja muutumise uurimiseks, keelte õppimiseks ja õpetamiseks jne. Mitmes teoreetilises ja rakenduslikus keeleteaduse valdkonnas ongi konstruktsioonipõhisest grammatikateooriast lähtumine andnud juba huvitavaid tulemusi.

Soovitusi edasilugemiseks

Culicover, Peter W.; Ray Jackendoff 2005. *Simpler Syntax*. Oxford: Oxford University Press.

Fillmore, Charles J. 2006. The articulation of lexicon and construction. – Ple-naarettekanne 4. rahvusvahelisel konstruktsioonigrammatika konverentsil Tokyo ülikoolis 01.–03.2006.

Fillmore, Charles J.; Paul Kay; Mary Catherine O'Connor 1988. Regularity and idiomacity in grammatical constructions. – *Language* 64, 501–538.

Fillmore, Charles J. 2008. Border Conflicts: FrameNet Meets Construction Grammar. – E. Bernal, J. DeCesaris (toim), *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.

Kay, Paul; Charles J. Fillmore 1999. Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What's X doing Y? construction. – *Language* 75, 1–33.

Penjam, Pille; Renate Pajusalu 2001. Konstruktsioonigrammatika. – I. Trigel, H. Õim (toim), *Teoreetiline keeleteadus Eestis II*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised, 7. Tartu, 141–155.

Pahupidi kadakasaksad

Rahvaetümoloogiaid eesti keelest

Huno Rätsep

Tartu ülikooli emeritprofessor

„Las suvi tuleb, siis laps tuleb Tantet besuchima. Kui Erdbeerid reifivad – siis läheme aeda ja naschime.”

(A. Kitzberg, Veli Henn.
Külajutud III. 1915, lk 24)

Need madam Muru laused on jäänud eesti kirjanduslukku iseloomustama 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses vohanud kadakasakslust. Tollal natuke paremale järjele jõudnud eestlased seadsid end kõrgemale talurahvast ja hakkasid end pidama peaaegu sakslasteks, pikkides oma keelde „peenemaid” saksa sõnu.

Sõna *kadakasaks* ei pruukinud muidugi nemad ise, see oli pilkenimi ja selle andsid neile allapoole jäänud. Aga tegelikult oli see juba paar sajandit keeles olemas. 17. sajandi keskpaiku kirjutas Heinrich Göseken oma sõnaraamatus: „geringer (halb) Teutscher/kadaka (pool) Sax”, niisiis tühine poolsakslane on eesti keeles kadakasaks ehk poolsaks. Ja pool sajandit hiljem on Heinrich Salomo Vestringi sõnaraamatus kirjas: „Kaddaka Saks 'Ein Stroh- Juncker, halb Teutscher”. Seega, kohalikud sakslased kutsusid kadakasaksu ölgjunkruteks ehk poolsakslasteks.

Kui kohalik saksa sõnapaar *Strohjuncker* on mõistetav, siis *kadakasaks* mitte. Arusaamatuks jääb, miks just *kadaka*, on ju kadakas lääne-eestlastele peaaegu et rahvuspuu ja eelnimetatud pastorid töötasid mõlemad Lääne-Eestis. Soome kirjanduses on kogu rahvast nimetatud isegi kadakaseks rahvaks (*katajainen kansani*).

Lugu saab mõnevõrra selgemaks, kui ilmneb, et tegemist on varem teistsuguse liitsõna eestipäraseks kohendamisega. Liitsõna *kadakasaks* algseks allikaks on alamsaksa liitsõna *katensasse*, mis vastab ülemsaksa sõnale *Halbdeutscher*. See väljend koosneb sõnadest *kate* (*käte*) 'hurt-sik' ja *sasse* 'sakslane, saks'. Viimasele vastab saksa keeles *Sachse*. Meie *saks* on palju vanem germaani laen. Eestis oli saksa aadlisugu von Sass, mille üks liige, Saaremaalt päris oobersteitnant Eduard von Sass, oli

II maailmasõja päevil Venemaal okupeeritud Velikije Luki garnisoni-üleml (Eesti Laskurkorpuse meestele on see nimi tuttav) ja hukati 1946. aasta jaanuaris selle linna peaväljakul.

Kui tegemist olnuks tavalise laensõnaga, oleks eesti keeles *kaatesass*, kuid liitsõna teine pool tõlgiti ja saadi *kaatesaks*, mille esiosa *kaate* oli eestlastele võõras, mitte millegagi seonduv. Selliste poolläbipaistvate liitsõnade puhul tekib kõnelejais vajadus, tung arendada arusaamatu osa arusaadavaga, otsida oma sõnade seast midagi kõlalt ligilähedast.

Me ei tea, kes sattus just sõnale *kadakas*, kuid uue moodustise võttis rahvas omaks, isegi sedavõrd omaks, et hiljem võis seda mal-lina kasutada ja luua *pajuvenelase* ja *võsainglase*. Sellist rahvakeeles toimunud mugandust nimetatakse keeleteaduses *rahvaetüümoloogiaks*. See on püüe asendada võõras kõlalt omaga. Seega otse vastupidi kadakasakslusele, kus eelistati just võõrast, võõrapärast omale. Siit siis sugenes ka käesoleva kirjatüki pealkiri „Pahupidi kadakasaksad”. Järgnevas kimbuke selliseid pahupidi kadakaid.

2. Kadalipp

„Siis algas nuhtlemise verine vaatemäng. Ohvitseride käsusõnad kajasisivad. Soldatid astusivad kepi- ja vitsa-hunniku kallale ja seadsid endid siis, malakad käes, kahte pikka kadalipu-reasse üles. = = = Kumbki nuht-lusealune pidi nüüd ühe soldati püssitikust, mis tema rinna poole oli pööratud, kinni hakkama, kuna soldat ise püssipära käes hoidis. Soldat astus kadalipu-tänava sisse ja kõndis seal pikkamisi edasi – pektstav sammus temale järele. Seejuures sadasivad talle mõlemalt poolt kepihoobid selga.”

(E. Vilde, Mahtra sõda. 1902, lk 640–642)

Niisugune karistusviis ei olnud tsaariaja sünnitis. See tuli Eestis kasutu-sele juba 16. sajandi lõpupoole ja pärines Rootsi sõjaväest. Vanarootsi keeles nimetati seda *gatulopp* või *gatulõp*, sõna-sõnalt ’tänavajooks’, *gatu* on ’tänav’ (võrdle soome *katu*) ja *loop* on ’jooks’ (võrdle saksa *Lauf*).

Sõna toodi eesti keelde esialgu tavalise laensõnana. Veel 1697. aasta sõjaväe-eeskirjades „Soddasäduset” on *gattulopi jooksmä*. Eesti talupoja ja talupojast soldati kõrvus kõlas see üpris võõrana ja nii hakkas rahva-

suu seda tasapisi eestipäraseks kohendama, seekord asendati liitsõna mõlemad pooled, midagi ei tõlgitud. Ja lõpuks jõuti välja sisult vägagi ähmase, aga kõlalt selge *kadalipuni*. Vahepeal oli mitmeid variante, nii näiteks on Wiedemann kirja pannud veel *kadalooپی jooksma* (sks *Spiessruthen laufen*). Nagu osutab tsitaat 20. sajandi algusest, oli nähtavasti juba Mahtra sõja päevil kasutusel sõna *kadalipp*.

Sama sõna on laenatud rootsi keelest ka soome keelde, kus samuti on käibel rahvaetümoloogiline mugandus *katinlyöppi*, seostatud ilmselt sõnadega *katti* 'kass' ja *lyödä* 'lüüa'.

3. Penikoorem

„Ühel pimedal ööl – see oli Jüripäeva öö – pidas üksik ratsaline oma hobuse ühe kõrge künka peal kinni, mis umbes poolteist penikoormat Tallinnas seisab.”

(E. Bornhöhe, Tasuja. 1880, lk 112)

Ligemale kakskümmend aastat pärast selle raamatu ilmumist kehtestati Venemaal meetermõõdustik ja seega tuli kasutusele ka kilomeeter. Enne seda mõõdeti Eestis teekonna pikkust verstades ja penikoormates. Viimane oli umbes seitse versta.

See esimesel pilgul natuke imelikuna tunduv pikkusemõõdu nimetus kuulub eesti vanade liitsõnade hulka. Juba 17. sajandi algul on Georg Müller ühes oma jutluses kirja pannud: „nij monda Penni-koehrma sest ühest Linnast se töyse Linna sisse”. Ja esimene eesti keele sõnaraamat (1638) annab teada, et saksa sõnale *Meil* vastab eesti keeles *pennekohrm*.

Imelik on kõigepealt see, et põhjaeesti kirjasõnas leiame lõunaeesti sõna *peni koera* asemel. Aga kui silmas pidada keeleajaloo andmeid, siis on see hoopis loomulik, sest *peni* on igivana koera nimetus ja tema leidumine liitsõnas *penikoorem* osutab selle küllalt suurele vanusele.

Kuid imelik on veelgi rohkem liitsõna sõnasõnaline tähendus 'koerakoorem' ja seda pikkus-, mitte raskusmõõduna. Kergema vastu-panu teed minnes on seletatud, et see on kaugus, kuhu suudab koer ilma puhkuseteta koormat vedada. Tegelikult oleneb veokaugus koorma raskusest, koera suurusest, tugevusest ning ka veovahendist. Pealegi on koerarakendis ees ikka mitu koera.

Hoopis parema lahenduse pakub meile soome keel, kus mitme variandi hulgas on esikohal *peninkuulema*. Praeguses eesti keeles sõna

kuulema 'kuulmine' puudub, ent niisuguseid *ma*-liitelisi tuletisi tunneb meie vana kirjakeel. Tuntud on lause 1535. aasta katekismusest „See Rystme on üx pesseme” (= See ristmä on üks pesemä), tänapäevaselt „Ristimine on pesemine”. Kui sõnalõpuline täishäälik teatud tingimustel kadus, olid sellised tuletised nimetavas *m*-liitelised, näiteks *sõnuma* asemele tuli *sõnum*. Nii võis ka *kuulema* olla sõnas *peninkuulema*, mis tähendas siis kaugust, kuhu veel koera haukumine kuulda on. Nähtavasti lakkas *kuulema* üksinda eesti keeles olemast ja jäi üksnes sõnasse *peninkuulema*. See tekitas vajaduse asendada tundmatu tuntuiga ja selleks sai *koorma*, hiljem *koorem*.

4. Soolatüügas

„Kui täiskuu ajal koduaiast välja minna ja kuud paluda ning samas neid soolatüükaid teise käega hõõruda, siis pidid need ära kaduma.”

(Rahvasuust)

Muidugi olid ja on soolatüükad tüütud ja neist pole kerge vabaneda, kuid esialgu oli nende nimi natuke teistsugune.

Soome-ugri keelte vana nimetus neile tüügastele oli *süül*, näiteks liivi keeles *sõggõl*, soome keeles *syylä*, mordva keeles *s'il'ge*, ungari keeles *süly*.

Nii oli ka meil varem *süülä*. *Tüügas* lisati hiljem, et oleks selgem, millega tegemist. Ja nii nagu kadus keelest *kuulema*, kadus sealt ka *süül*, see jäi alles vaid liitsõnasse. *Tüügas* üksinda ei suutnud tähendust edasi anda ja *süüla* asemele ilmus hoopis *soola*, mis isegi natuke sobis, sest selle vohandi pind on tihti sarvestunud, meenutades soolahelbeid.

Kuid *sool* polnud esialgu ainus asendussõna. Esimest korda on selle nahatõve nimetus kirjas 1660 Gösekeni sõnaraamatus kujul *sullatüeck*, siis *süüla* asemel on *sula* ja järgmise sajandi algul Vestringi sõnaraamatus *Sullo tüet*, seega *sulu*. Need näikse olevat lääne-eestilised sõnad, saarte murdest on kirja pandud *sulatüi*. Kirjakeelde kinnitus siiski laiemalt tuntud *soolatüügas*.

5. Abielu

Mina wetta sinno hennelle omas heiges ninck laulatetus abinaises ...

Mina wetta sinno omas heiges ninck laulatetus abi mehes.

(Agenda Parva 1622, lk 188, 192)

Selliseid kohustuslikke lauseid nägi ette preestritele määratud väike käsiraamat noorpaaride laulatusel 17. sajandi alguse Lõuna-Eestis Poola ajal.

Tänapäeval näikse *abielu* olevat päris tavaline liitsõna, see on elu, kus teineteist abistatakse, teineteisele abiks ollakse. Kui me lisame siia aga *abikaasa*, siis on niisugune seletamine juba natuke raskem.

Nagu näitavad vana kirjakeele andmed, oli varem selliseid liitsõnu rohkem. Eespool tsiteeritud Agenda Parva *abinaine* on kirjas juba Mülleri jutlustes (seega Põhja-Eesti ja luteri usu alal), luterlikul Rossihniusel on ka *abbirahwas* 'abielurahvas', Gösekenil *abbilaps* 'ein ehelik Kind', tavaline on ka *abirikkumine* 'abielurikkumine'. Neid liitsõnu abistamisega ära ei seleta. Ilmneb hoopis, et *abi* = abielu, seega *abielu* tähendab 'abielu elu'.

Umbsõlme lahtiharutamiseks pakub meile tuge soome keel, kus *abielu* tähistab sõna *avioliitto*, aga *avio* võib esineda ka üksinda ja tähendada ka abikaasat ja abielunaist.

Avio on germaani laen. Arvatakse, et läänemeresoome **apjo* või **avjo* saadi alggermaani sõnast **aiwjō* 'seadus'. Vanainglise keeles *æw* tähendab nii seadust kui ka abielu, samuti vanaülemsaksa *êwa*, *êa* abielu, seadust, liitu, aga sellest hiljem kujunenud saksa *Ehe* ainult abielu.

Niisiis läänemeresoome **apjo* muges eesti keeles sõnaks *abi*, tegemist oli rahvaetümololoogilise muutusega; hoopis teist algupära *abi* samastati juba olemasoleva *abi* sõnaga. Sellega kaasnes hädaohtlik homonüümsus, sest sõnadel *abimees*, *abinaine* oli nüüd kaks segiminevat tähendust. Selle vältimiseks taandusid abieluga seotud *abinaine*, *abimees*, *abilaps* jne ja säilisid üksnes *abielu* ja *abikaasa*.

6. Puusärk

„Ükski ei tea, kui kaua aega meil siin ilmas veel jäggak- takse, wõib olla, et saag juba palki lõhkus, mis meile puusärgi lauda saab andma.”

(Fr. R. Kreutzwald, Ue aasta sowimine. 1843)

Seda sõna peeti pikka aega piltlikuks liitsõnaks ja niisugune tundub ta olevat ka tänapäeva kõnelejale, jäädes viimastel aegadel siiski *kirstule* alla. Kuid seni kui kirste oli kasutusel mitmesuguseid, mitme otstarbega (surnukirstud, rõivakirstud, jahukirstud jne), oli *puusärk* täpsem ja kirstule tuli seada ette täpsustav sõna *surnu*.

Sõna *puusärk* ei pärine Kreutzwaldi-aegadest. Juba 17. sajandil koh- tame teda ühes Salemani loodud kirikulaulus ja sealgi juba metafoorselt paaris sõnaga *linasärk* (Puh- ninck Linna-Serck). Esimene sõnaraama- tumärge pärineb 18. sajandi algusest Vestringilt: *Pu Särk* 'Der Sarg'.

Viimases kirjapanekus on juba kaudne viide sõna tegelikule pärit- olule. Algselt oli liitsõna kujul *puuserk* – ja selle järelasa oli laenatud alamsaksa keelest, kus *serk* või *sark* tähendas surnukirstu, saksa keeles *Sarg*. Germaani keelte sõna laenati romaani keelte kaudu kirikuladina keele pikemast sõnast *sarkophagus*, mis omakorda pärines vanakreeka sõnast *sarkophágos*, sõna-sõnalt 'lihaõgija', vanakreeka *sarx* (sarkos) 'liha' ja *phagos* 'sööja, õgija'. See kummaline liitsõna leiab seletuse, kui teame, et *sarkophagos* tähendas esialgu lubjakivi, hiljem marmorit. Lubjakivist saadi aga lupja, mis võis tõesti liha õgida.

Alamsaksa *serk* 'surnukirst' üksinda eesti keeles ei juurdunud, ainult koos täpsustava sõnaga *puu* (olid ka kivist sargad). Selliselt iso- leerituna allus aga *serk* rahvaetümoloogilisele mugandusele ja algselt vanakreekas liha tähendanud sõna seondus hoopis sõnaga *särk*, muutes liitsõna metafooriks.

Sark ja *sarkofaag* jõudsid eesti keelde alles 20. sajandi algupoolel saksa keele vahendusel. Millegipärast kuulutas Johannes Aavik sõna *sark* tehissõnaks ja võttis selle oma 1932. aasta tehissõnade sõnastikku.

7. Kontvõõras

„Kutsmede pulmapeo külalise – nii olli kontvõõra, mis kutsmede tulliv. Kontvõõra võisi alles kolmandal päeval tulla. ”

(Rahvasuust)

Eesti keele *kont* tähendab luud. Seetõttu on katsutud liitsõna *kontvõõras* seletada kui võõrast külalist, kellele on jäänud peosöögist vaid kondid. Kondid anti siiski eeskätt koertele, seega peaksid koerad olema tõelised kontvõõrad.

Nii hõlpsasti seda sõna seletada ei õnnestu. Meie naabritel soomlastel on veel teine *kontti*, mis tähendab hoopis kasetohust märssi. Soome keelest on ta arvatavasti levinud isuri ja karjala keelde.

Ilmselt oli see *kontti* varem olemas ka eesti keeles ja selle abil moodustati liitsõna *kontvõõras*, s.o võõras külaline, kes tuli peole (kolmandal päeval) tühja märsiga ja kellele anti siis peoroogade jääke kaasaviimiseks.

Kui esimene *kont* tõrjus teise *kondi* eesti keelest, asendades selle märsi, koti või mõne muu taolisega, siis säilis *kont* üksnes liitsõnas *kontvõõras* ja selle esiosa seostati rahvaetümoloogiliselt homonüümiga *kont* 'luu'. Seejärel sugenesid murretes *kontvõõra* kõrvale *kontjalg*, *kontjalamiis*, *kontkülaline*, *kontkaabakas*, *kontlane*.

8. Salvrätik

„panne üks Porslini ehk hõbbe kaus Salwetti alla, ja walla keik hopis senna Salwetti sisse, et se kaunist noppeste läbinõrjub kausi sisse. ”

(Lithander, Köki ja Kokka ramat. 1781, lk 577)

Nõnda ilmus eesti kirjasõnasse *salwet*, hilisema *salvräti* eelkäija. Muidugi polnud esimene eestikeelne kokaraamat mõeldud talurahvale, vaid saksa keelt mitteoskavatele mõisakokkadele.

Sõna ise on alamsaksa *Salvette* laen ja pärineb nagu saksa *Serviette*'gi prantsuse sõnast *serviette*, mis oli tuletatud tegusõnast *servir* 'teenima'.

Salvrätiku pruukimine sugenes eesti soost linnakodanikel alles 19. sajandil. Wiedemanni sõnaraamatus 1869 on *salweti* kõrvale tulnud *salvret* kui esimese variant. Alles Karl August Hermanni eesti-vene sõnaraamatus 1889 leiame *salvräti*.

Niisiis, 19. sajandi teisel poolel kujundati võõras *salvret*, *salvjet* rahvaetümoloogiliselt ümber liitsõnaks *salvrätt* ja veelgi hiljem *salvrätikuks*. Sõna algupool jäeti muutmata, sest tuntud *salv*-sõnu oli eesti keeles rohkem kui üks, sõna teine pool *-et*, *-ret* asendati aga kõlaliselt lähedase ja sisultki sobiva sõnaga *rätt*.

9. Suupiste

„Mõtlesin pakkuda peol venepäraseid suupisteid, kohe kargasid pähe pelmeenid, soolakurgid ja heeringas.”

(Internetist)

Esimeses kokaraamatus sõna *suupiste* pole. See näikse hiljem keelde sünenenud. Selle leiame alles 1869. aasta Wiedemanni sõnaraamatust, kus on kirjas *sū-piste* 'Imbiss'.

Saksa keele *Imbiss* tähendab kerget einet, sõna-sõnalt ärahammustust. Baltisakslastel oli kasutusel ka *Zubiss* 'juurdehammustus', nii vähemalt on esitanud Henn Saari.

Arvatakse, et viimane sõna on olnud aluseks meie *suupistele*, mis tavalise liitsõnana oleks ebakorrektselt vormistatud (vrd *päikesepiste*), peaks olema *suhupiste*.

Laenamisel kujundati oodatav *tsuubiss*, *suubiss* rahvaetümoloogiliselt ümber nõnda, et *zu* 'juurde' asendati *suu*'ga ja *biss* 'hammustus' *pistega*.

Kerge eine venepärane nimetus on *sakusment* või *sakuska*. Vene *закуска* on slaavi keeltes laiemalt levinud tuletis verbist *закусить*, *закусывать* 'kõrvale hammustama'. Võõrsõnadest *vundament*, *postament*, *dokument*, *testament* jne tuntud liide *-ment* (ladina *-mentum*) toodi eesti keele sõnatuletusse ja nii sündis *sakusment* ning muidugi ka *tagument*.

10. Mädarõigas

„Kui sa wimaks need kannad ülles annad, siis lasse wedela suppi nende pealt hästi mahha joosta ja walla se Mäddareika Soost nende peäle.”

(Lithander, Köki ja Kokka ramat. 1781, lk 191)

Pole märganud, et mädarõigas kipuks mädanema. Eri paigus on seda taime nimetatud ka *mäerõikaks*, *määreikaks*, *maareikaks* ja *maarjareikaks*.

Kui püüda segadikus selgust saada, tuleb appi võtta teised keeled. Saksa keeles kannab ta nime *Meerrettig* 'mererõigas', taas kummaline ühend, mis on rahvaetümoloogiline ümberkujundus. Esiosa oli algselt kas *Mähr* 'vana hobune' (meil germaani laenuna *mära*), *mehr* 'rohkem' või hoopis mingi tükike taime ladinakeelsest nimetusest *Armoracia*. Missugune neist seletustest tõene on, jäägu germanistide otsustada.

Eesti sõna puhul oleme aga selguse saanud. Saksa *Meerrettig* oli baltisaksa häälduses *Määrrettig*. Selle sõna järelosa tõlgiti eesti keelde ja saadi *määrrõigas*, *mää* on eesti murretes omastava käände vorm nii sõnale *mägi* kui ka *mäda*, siit siis kirjakeelepäraseid *määrõigas* ja *mädarõigas*.

Esimest korda näikse see sõna eesti kirjasõnas esinevat 1660 Gösekeni sõnaraamatus ja juba siis *Medda Reijckas* 'Merrettig'. Sajand hiljem Lithanderi kokaraamatus on kõrvuti *mäddareigas* ja *mä-reigas*.

11. Määrkass, marakratt

„Märkas. Sedda ellajad same mõnikörd nähha, kui karrotantsitajad ... tedda karro seljas weawad, temmale punnase kamsoli selga, mütsikesse pähhe pannewad ja tedda ahhilas lassewad tantsida ja oma tempusi tehha.”

(O.W. Masing, Pühhapäwa
Wahheluggemissed. 1818, lk 132)

Olen neist väikese ahvi nimetustest selles ajakirjas juba kirjutanud (2006, 2, lk 25). Kordaksin siinkohal üksnes, et mõlemad sõnad pärinevad alamsaksa sõnast *mērkatte* (sks Meerkatze), s.o mere tagant toodud kass (kass vist küll pika saba tõttu), ja on rahvaetümoloogiliselt ümber kujundatud, tuginedes vastavalt oma sõnadele *määrima* (kriimulise näoga) ja *kratt* (kippus kõike näppama).

12. Vaenu-, vainukägu

„Puhtuse eest pesas vaenukägu hoolitseda ei viitsi ning seetõttu pesa haiseb ... hais on vajalik sissetungijate eemalepeletamiseks.”

(Viimsi Teataja 09.06.2011)

Viimases „Eesti õigekeelsussõnaraamatus” on kirjas: „**vain**, **vainu** (küla-vaheline, külaäärne) rohuplats, rohumaa. **Vainu_rästas** zool, **vainu_kägu**

argi, vaenukägu zool.” Ja: „vaen sallimatus, vihkamine, zool vaenukägu, vaenusääsk, vaenukõis ’vaenusäse rändavate vakkade rida”.

Selle põhjal võib linnunime esiosa olla seotud nii sõnaga *vain* ’rohumaa’ (germaani laen) või *vaen* (vanavene laen), seega siis kas *rohumaa kägu* või *viha-*, *sõjakägu*.

Linnu ametlik ladinakeelne nimetus on *Upupa epops*, mis jälgendab linnu häälsust, eesti ornitoloogid nimetavad teda *vaenukägu* ehk *toonetutt*. Lind ise on silmatorkava välimusega ja Eestis haruldane, Iisraelis aga rahvuslind.

Veel praegugi ÕS-is eksisteeriva segaduse on esile kutsunud rahvaetümoloogia. Tegelikult ei lähtu linnunime esiosa ei sõnast *vain* ega ka sõnast *vaen* ’vihkamine’, vaid hoopis kolmandast, unarusse jäänud sõnast *vain* ’surn’, mis üksinda esineb veel setu rahvalauludes, kus ta tähendab surma, manala jumalat. Seegi sõna on germaani laen.

Soome keeles on olemas *vainaja* ’surnud inimene’, murdeis ka ’surnud loom; puruks löödud ese’. Germaanipoolne vaste **wainaga* tähendas õnnetut, taganutatavat.

Et *vaenukägu* on moodustatud just surma tähendava sõnaga, sellele viitavad selgesti tema sünonüümid *toonetutt*, *toone-*, *toonikägu*, *surnukägu*, *surmasirk*, mis pärinevad veel ajast, kus kõneleajale tähendas *vain~vaen* surma. *Toon* (toone) tähendas samuti surma (võrdle *Toonela*) ja toonekurge peeti samasuguseks surmakuulutajaks nagu vaenukägugi.

Ka *vaenukõis* on esialgu tähendanud surmakõit ja siingi on tegemist kolmanda *vaen*-sõnaga.

13. Padakonn

Nõnda on kutsutud saarte murdes ja lõunaeesti murretes kärnkonna, aga mõnel pool ka kilpkonna. Sellegi sõna esimesed kirjapanekud pärinevad juba 17. sajandist: Gutsloffi lõunaeesti sõnastikus on *Paddakonna* ’Krök’ ja Gösekeni lääne-eesti pärasõnaraamatus *paddakonn* ’Kröte, buffo, Frosch die breiten Poggen’.

Sellise konnanime esiosa *pada* on kaunis raske siduda tavalise pajaga ja sellisel üritusel pole mõtet, sest tegemist on alamsaksa laenuga. Keskalamsaksa *padde* tähendab just kärnkonna ja tal on sugulasi teisteski germaani keeltes, näiteks vanarootsi *padde* ja inglise *paddock*. Sõna laenamisel eesti keelde lisati talle seletuseks üldisem nimetus *konn*.

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

Samamoodi toimiti alamsaksa *louwe* laenamisel, moodustades liitsõna *lõukoer*, arvates selle kiskja olevat koera sugulase.

Esiagne *padakonn* või *padikonn* kujundati rahvaetümoloogiliselt ümber *padakonnaks*, seostades esiosa kõlaliselt lähedase sõnaga.

Umbes samasuguse muutuse tulemusel sündis ka kolmas *pada*. Alamsakslastelt pärinevad peamised kaardimänguga seotud sõnad, nende hulgas ka masti nimetus *spade*, mis võis esialgu tähendada labidat (sks *Spaten*), kuid see pole sugugi kindel. On võimalik, et juba alamsaksa keeles toimus esimene rahvaetümoloogiline asendus, sest prantsuse mängukaartidel tähistasid seda masti mõõgad, hispaania keeles *espadas*.

Eesti keeles asendati esialgu *paade* või *paadi* taas tuntud sõnaga *pada* (paja). Hiljem seati selle kõrvale ka sünonüümiks *pott*, osutades, et mastinimetus oli eesti keeles tõepoolest seotud katla nimetusega. Veel 1920-ndatel aastatel kandis Puškini novell pealkirja „Potiemand”.

14. Lindanisa

„ning olli seäl jo wannast üks lin, nimmega Lindanissa.”
 (O.W. Masing, Marahwa Näddala=Leht.
 1888, lk 22)

Henriku kroonikas 13. sajandi algul kannab Revala~Rävala linnus, mis paiknes praegusel Toompeal, nime *Lyndanise*. Skandinaavia allikais on selle paiga nimeks *Lindanise* ja *Lindanäs*, vene vanades böliinades *Ledenets*, *Lidenets*.

Vanarootsi keeles tähendas *linda* kesa ja *näs* neeme, seega oleks lihtne seletus 'kesaneem'. Just nõnda mõistsid seda vanad soomlased, nimetades Tallinna *Kesoniemi*.

Pole sugugi kindel, kas see on esialgne kohanimi või juba eesti oma kohanime **Lidnanase* (Linnaase) rahvaetümoloogiline ümberkujundus. Kroonik Henriku ladinakeelses tekstis on kogunisti kolmes kohanimel linnust märkiv sõna *linde*: *Somelinde* (Vaiatu), *Agelinde* (Punamägi), *Kallelinde* (Kalna). Seega võis **lidnanase* kõrval eksisteerida ka *lindanase*, kust siis kujundati skandinaavia ja vanavene linnusenimi. Kuid kindlat pole siin midagi, sest kohanimed allusid väga tihti rahvaetümoloogilistele muutustele.

Nagu eeltoodust nähtub, on rahvaetümoloogial leksikaalses keeleloomes oma kindel koht.

Kas õpikuteksti mõõdetavad tunnused on kõnekad?

Krista Kerge

Tallinna ülikooli rakenduslingvistika professor

Õpikute keel on oluline kahes mõttes. Ühest küljest omandatakse õpikutest aine ja sellest mõtlemiseks vajalik sõnavara, teisest küljest õpitakse asjalikku keelekasutust. Klassist klassi peaksid õpikud pakuma üha täiskasvanulikumat keelt ja andma eeskujude, kuidas end täpselt ja selgelt väljendada. Seega on õpikukeel õpilase kui emakeele omandaja jaoks üks sisendkeeli. See ei tohi olla eakohatult keerukas ega liigselt lihtsustatud. Nagu lapsena salvestatakse ja jäljendatakse ema-isa või teiste lähedaste keelt, selle sõnu ja tarindeid (nn hoidjakeelt), nii jäljendatakse koolieas õpetaja ja õpikute keelt, nende väljendvara ja konstruktsioone. Õpiku sõnastusest võib uurimuste järgi sõltuda isegi edasijõudmus aines. Just niisuguseid põhjusi esile tuues on Tartu ülikooli kasvatusteaduste emeriitprofessor Jaan Mikk ja Tallinna ülikooli emeriitdentsent Viivi Maanso koos kolleegidega juba umbes 30 aastat tagasi alustanud eri aineõpikute keele uurimist.¹ Jaan Mikk on Saksamaal avaldanud kuulsa õpikukeele käsiraamatu, mida tutvustab ka rahvusvaheline õpikute ja haridusmeedia assotsiatsioon (vt IARTEM-i kodulehelt). 2003. aastal kaitses õpikukeele teemal teadusmagistri-kraadi TLÜ kasvatusteaduste lektor Helin Puksand.²

2011. aastal korraldas Emakeele Selts HTMi keeleosakonna rahastusel õpikukeele uurimise. Projektist võtsid osa Tartu ja Tallinna teadlased. Tartus tegeldi enam õpikukeele kvaliteedi uurimisega ja see

---

¹ Vt nt Mikk, Jaan 1979. Õppeteksti keerukus ja õpilaste väljendusoskus. – Õppeteksti ja õpilaste väljendusoskuse probleeme. Koostanud Endel Noor, toimetanud Viivi Maanso, Jaan Mikk. Pedagoogikateaduselt koolile. Tallinn: Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut, lk 7–12; Viivi Maanso 1982. Meie õpikute keelest: sõnapikkusest ja selle vastavusest õpilaste lugemisoskuse tasemele. – Nõukogude Kool 1, lk 24–26.

² Puksand, Helin 2003. Sõnavara õpetamine ja õpikuteksti keerukus põhikooli II astme näitel. Magistritöö käsikiri Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.

töö jätkub magistritasemel. Tallinna ülikoolis keskenduti statistilisele vaatlusele, mis esmapilgul ei tohiks palju öelda, kuid allpool näeme, et ka arvud on küllaltki kõnekad. Projektis osalesid siinkirjutaja kõrval TLÜ kasvatusteaduste lektor Helin Puksand ning kaitsti kaks bakalaureusetööd: Anneliis Annus 6. klassi ajalooõpiku keele teemal (2011) ja Krifiti Känd 4. klassi muusikaõpiku keele teemal (2012). Abi saime ka bakalaureuseüliõpilaselt Mari-Liis Soovikult, kes aitas märgendada 5. klassi ajalooõpiku materjali.

Allpool tutvustatav uurimus põhineb Avita kirjastuse komplektidel, mida 2011. aastal parajasti kohandati uue õppekavaga:

- muusikaõpetus 4. ja 7. klassis
- ajalugu 5. ja 6. klassis.

Võrdlust pakub Helin Puksandi uuritud materjal (vt artikleid 2004, 2005³): Avita ja Koolibri kirjastuste õpikud, sealhulgas ajalugu, loodusõpetus ja emakeel 4.–6. klassile.⁴

Esmärgiks seati õpiteksti hindamine täiskasvanuliku väljendusviisi eeskujuna ja eakohase tekstina.⁵ Võimalik oli see vaid eesti žanrite ehk tekstiliikide⁶ senise uurimise tulemuste taustal. Niisuguseid uurimusi oli olemas

³ Puksand, Helin 2004. Loetavusindeksi Lix sobivusest eestikeelsele tekstile. – Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Toimetanud Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28.) Tartu: Tartu Ülikool, lk 108–119; Puksand, Helin 2005. Terminoloogia õpikutes. – Tekstid ja taustad IV. Tekstiliigivaatlusi. Toimetanud Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 29.) Tartu: Tartu Ülikool, lk 68–81.

⁴ Siin tutvustatava uurimuse raport on avaldatud Emakeele Seltsi aastaraamatus: Helin Puksand; Krista Kerge 2012. Õpiteksti analüüs kirjaoskuse omandamise kontekstis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011). Tallinn: ES, lk 162–217. Mahuka artikli juurest leiab vajaduse korral kogu teemakohase kirjanduse ja sügavamat huvi pakkuvatel allteemadel igat laadi selgitusi. Tolle artikli käsitluse valmimise ajal ei olnud veel olemas Krifiti Kännu bakalaureusetööd, siinsesse kirjutisse on lisatud ka tema andmed.

⁵ Mikk, Jaan 1979. Õppeteksti keerukus ja õpilaste väljendusoskus. – Õppeteksti ja õpilaste väljendusoskuse probleeme. Koostanud Endel Noor. Toimetanud Viivi Maanso, Jaan Mikk. Pedagoogikateaduselt koolile. Eesti NSV Pedagoogiline Teadusliku Uurimise Instituut, Eesti NSV Pedagoogilise Uurimistöö Koordineerimise Nõukogu. Tallinn: Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut, lk 7–12 jm.

⁶ Žanr ehk tekstiliik on olukorraga seotud kompositsioonimudelit järgivate tekstide kogum, nt kirjutavas ajakirjanduses olemuslugu, uudis, veste, arva-

- õpikuteksti raskusastme kohta
- allkeelte⁷ tekstikeerukuse kohta
- allkeelte võõrsõnalisuse kohta
- 28 täiskasvanutele mõeldud žanri tunnuste kohta, sh kirjalikke žanreid 18 ja suulisi 10.⁸

Mida see tähendab? Eesti žanrite keelelised muutujad on nimetatud allikatest teada; neil muutujatel on hüpoteetilised (varem maailmas tõestatud) seletused. Näiteks võib õpiku sõnavara olla rikkam või vaesem; selle tekst võib olla raskem või kergem, ühemõttelisem või mitmemõttelisem, tihedam või lödvem. Kõike seda on maailmas välja töötatud valemitega võimalik mõõta. Žanreid kõrvutades tekib teatav skaala, kus igal tekstil ja tekstiliigil on oma koht. Romanid kui ühe žanri tekstid on sellel skaalal lähestikku ja sarnanevad igapäevasuhtluse tekstidega. Õigusaktid on sõnavara rikkuse skaalal kõige vaesema sõnavaraga ühes äärmuses ja lauseehituse skaalal kõige keerukamana sootuks teises. Ka on õigusaktid kõige nimisõnalisemad.

Iga kirjutaja isikupära väljendub žanrinormi suhtes. Näiteks kuigi kaks kirjanikku on kahtluseta väga isikupäraseid, erineb Kaplinski romaan vähem Muti romaanist kui Kaplinski enda esseistikast või

---

muslugu vm, õiguseseadus, määrus, otsus, koolis õpikutekst, küsimustik, ülesanne, harjutus, memo, sõnastik jne. Olukohaseid žanreid võib omakorda üldistada, nt rääkida intervjuust kui üldžanrist, mida kasutatakse ajakirjanduses mitut liiki (kirjalikud leheintervjuud, suulised tele- ja raadiointervjuud), kuid ka teaduses andmekogumismeetodina, töölevõtmisel hindamismeetodina ning õigussfääris ülekuulamiseks.

⁷ Allkeel on keelekasutuse valdkonnale omane osakeel, näiteks ajakirjandus-, ilukirjandus-, igapäeva- või teaduskeel.

⁸ Õpikuteksti on uurinud Puksand, artiklid on ilmunud 2004 ja 2005 (viited eespool). Allkeelte tekstikeerukust on uurinud Krista Kerge ja Heidi Meier, võõrsõnalisust Merike Mägedi. Žanriuurimuse andmed pärinevad Hille Pajupuu ja Krista Kerge grandirühmade töödest. Näiteks on praegu uurimisel haritud inimeste loomulik kirjutususkus (ETF grant 8605). Palju artikleid on võimalik lugeda Hille Pajupuu Etise-kontolt (otsing: Etis > Inimesed). Põhiandmed siinseks võrdluseks on pärit artiklist: Pajupuu, Hille; Krista Kerge; Lya Meister; Eva Liina Asu; Pilvi Alp 2010. Naturalness of speaking and how to assess it. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences*, 59 (2), lk 120–140. Tekstiurija saab tuge paljudest kogumikest sarjas „Tekstid ja taustad”, mida Reet Kasiku toimetatuna on ilmunud viis numbrit ja Krista Kerge käe all kuues. Neis kogumikes on ka Puksandi, Meieri ja Kerge tööde tutvustused.

tema avaldatud kirjadedest.⁹ Teisisõnu, žanrinormid on tugevamad kui isikustiil. Sel moel on võimalik näidata, kus teataval skaalal paikneb õpikute uuritav materjal võrreldes varem uuritud õpiteksti, noortemeilide, rea täiskasvanužanritega jne. Loomulik on seejuures oletada, et IV klassi õpitekst on lihtsam ja pakub vähem uusi sõnu kui V või VI klassi oma või et VII klassi õpitekst on juba oluliselt keerukam ja tihedam.

Teadustöös on väga tähtis määrata ka oma meetod. Siin on baasmeetodina kasutatud teksti lingvistilist analüüsi, mida toetab statistika (arvutused on tehtud programmiga Excel Statistics; interpretatsioonis aitas prof Niglase suurepärane n-ö igamehestatistika õpik aastast 1997¹⁰). Mõõtmismeetod sõltub parameetrist, mida parajasti uuritakse (vt allpool). Mõõdikud on valitud just sellised, mis sobivad materjali mahuga. Tulemusi tõlgendatakse kvalitatiivselt, s.o kindlate näidete toel, kuid sellist kvalitatiivset uurimisviisi on vaja ka edaspidises analüüsis.

Õpikuteksti muutujad ja nende uurimise meetodid

Nagu eespool öeldud, on valitud meetodid maailmas juba tuntud. Kirjeldatavas uurimuses vaadeldi õpikutekstide järgmisi muutujaid.

- Teksti jälgitavust (hoomatavust) lugemise käigus ehk tehnilist **raskusastet** mõõdab rootslase Hugo Björnssoni välja töötatud **indeks Lix**. Selle teadasaamiseks liidetakse lause keskmine pikkus ja pikkade sõnade osatähtsus ning ümardatakse tulemus täisarvuks. Lause pikkus on selles sisalduvate sõnavormide arv. Pikaks loetakse rohkem kui kuue tähega sõna, sest sellise hääramiseks on vaja enam kui üht silmaliigutust – see teeb tunnuse universaalseks ehk keelest sõltumatuks.
- Teksti **ühemõttelisuse astet** mõõdab Francis Heyligheni ja Jean-Mark Dewaele'i järgi **formaalsusindeks F**. See põhineb nimi- ja omadussõnade ja kaassõnade kui nende satelliitide sagedusel võrreldes muude sõnaliikidega ning seda arvutatakse kindla valemi järgi (valemi ja seletused leiate veebist¹¹). Formaalsuse

⁹ Kaplinski ja Muti väljenduslaadi on TLÜ eesti keele ja kultuuri instituudi üliõpilasena uurinud oma bakalaureusetöös Karin Pöld (2008) ja Kati Allmäe (2010).

¹⁰ Avalikult kättesaadav TLÜ kodulehel.

¹¹ Vt Kerge, Krista; Hille Pajupuu; Rene Altrov 2007. Tekst, kontekstuaalsus, kultuur. – Keel ja Kirjandus, 8, lk 624–637. Vt autorinimede või pealkirjaotsinguga www.ceeol.com.

vastand on kontekstuaalsus. Aluseks on arusaam, et nimisõnad kannavad teksti põhisisu ega toetu seega kontekstile, nagu teevad tegu-, määr- ja eriti asesõnad. Piltlikult: kui ütleme mitme inimesega ruumis *Tiit, ulata Tiiale lauvalt punane nuga*, siis on lause ilmselt ühemõtteline, kui aga ütleme *Kuule, anna talle see sealt*, siis saab vaid kontekstis ja käeviipe, silmside vms sõnatul toel mõista, kes peaks kellele ja mida ulatama. Teine lause on niisiis kontekstuaalsem ehk vähem formaalne ja ühtlasi lubab end mitmeti tõlgendada. F-indeks ei luba keeli võrrelda, küll aga saab võrrelda žanrite järjestust eri keeltes.

Osa muutujaid näitab teksti jooksvat arusaadavust ehk mõistmise hõlpsust teksti lugemise kulus.

- Michael Halliday järgi on oluline teksti **nominaalsus** kui **nimisõnavormide osatähtsus** teksti sõnavormide hulgas. See muutuja näitab teksti tihedust mõistetele viitamise sageduse tähenduses. Räägitakse nominaalsest stiilist. Nimisõnad raskendavad mõistmist – teema põhikandjana on neist igapähe taga mingi mõiste, mis tuleb teistega spetsiifiliselt seostada. Näiteks on elavas eestikeelses dialoogis nimisõnu u 17–23%, kuid Eesti ja ELi seadustes pea kaks korda (55%) ning ametnike kirjades isegi kuni kolm korda enam (64%).
- Uuriti ka **verbilise ja nimisõnalise stiili suhet**. Uurimused on juba 40–50 aastat näidanud, et verbilisemat, s.o enamate tegusõnadega teksti on lihtsam jälgida ja sisu tabatakse kiiremini. Nn verbilise stiili eristamiseks nominaalsest on siin kirjeldatud uurimuses arvatatud niisugune tunnus, nagu **nimi- ja tegusõnavormide suhe (N : V)**. See kõigub eesti žanriti suhtest 1 : 1,4 (üks nimisõna 1,3 tegusõna kohta) elavas raadiodialogis kuni 5,8 : 1 (ligi kuus nimisõna ühe tegusõna kohta) ametnike omavahelistes kirjades. Suuline keelekasutus ja dialoogi vorm on seega stiililt verbilisemad kui muud, kuid üldistustega ei maksa siin kiirustada: olukohaste žanrite pilt on väga kirju. Niisuguse sõnaliikide suhte kohta varasemaid arvutusi pole leidnud.
- Teksti **leksikaalne (sõnaline) tihedus** on Jean Ure'i järgi **lekseemivormide ja funktsioonisõnade osatähtsuse suhe**. Lekseemid on täistähenduslikud sõnad ja väljendid (sõnastikuüksused), funktsioonisõnadel on aga hoopis grammatiline ülesanne. Näiteks on lausetes *Rahvaaru kasvab*, *Rahvaaru peab kasvama* ja *Rahvaaru*

on ilmselt kasvanud kõigis kaks lekseemi (*rahvaarv* ja *kasvama*), sest teise lause *on* moodustab liitajavormi (muudab grammatilist ajatähendust) ning kolmanda lause *peab* lisab lausele kohustuse grammatilise tähenduse ja sõna *ilmselt* teate põhisisule kõneleja hinnangu. Grammatilist tähendust kannavad peale abiverbide ja -määrsõnade ka kaas- ja sidesõnad (fraasis *ukse kõrval ja kohal* on täistähenduslik vaid sõna *uks*).

- Meriel Bloori järgi võib teksti kulg olla kiire või aeglane. **Teksti kiirust** näitab eelkirjeldatud **leksikaalne tihedus lause pikkuse kohta**.

Lisaks on oluline, milline on õpiku sõnavara, kuidas ja kui palju esitatakse seal oskussõnu.

- Ka **sõnavara rikkus** peab olema õppimiseks sobiv – väga rikka (mitmekesise) sõnavaraga tekstis ei kordu sõnad piisavalt, sõnavaeue tekst aga ei õpeta kuigipalju. Anne Vermeeri järgi näitab väikse tekstimahu korral sõnavara rikkust kõige täpsemalt **Uberi indeks U**, mille arvutamiseks on taas keerukas valem.¹² Valemis võetakse arvesse eri sõnade hulka sõnavormide seas (nt lauses *Ostsin kaks suusamütsi ja kahed kepid* kordub sõna *kaks* kahes vormis, *kaks* ja *kahed*).

Lisaks arvatati nimetatud muutujate korrelatsioonid ehk see, kuivõrd nad üksteisest sõltuvad. Nii tõusid esile teksti jälgitavuse ja arusaadavuse faktorid ehk tunnuste üksteisest sõltuvad kimbud.

Tulemused

Nagu juba eespool nimetatud, on teksti raskusaste (indeks Lix) suhteliselt eraldiseisev jälgitavuse faktor. Ta ei haaku korrelatsiooniarvutuste järgi muude uuritud muutujatega statistiliselt olulisel määral. Ilmselt seostub Lix enim lugemistehniliste raskustega ja on seepärast tähtis umbes põhikooli esimese astme lõpuni. Siiski eristab Lix ka täiskas-

¹² Sõnavara rikkuse kohta saab veebis lugeda ja Uberi indeksi valemi leida, otsides autorinimede kombinatsiooni Hille Pajupuu, Krista Kerge ja Pilvi Alp ning teemat „Sõnavara rikkus haritud keelekasutaja tekstides” (Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 5. Toimetanud Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper; külalistoimetaja Reili Argus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 187–196).

vanute tekste hästi. Näiteks on paari aasta eest selle indeksi toel näidatud, et viimase sajandivahetuse õigusreformi tagajärjel lihtsustusid oluliselt Taani ja Suurbritannia seadused. Kui rasked on aga Avita õpikud õpilaste lugemistehnika arengut arvestades?

H. Puksandi 2003. aasta uurimuses (kaks kirjastust; emakeel, loodusõpetus ja ajalugu) oli keskmine Lix 46. Siiski, kui arvutame Lixi seal emakeelela, kus on suhteliselt lihtsad ilukirjandustekstid, on toonane keskmine Lix 53.

2011. aastal uuritud õpikutes oli Lix keskmiselt 59, kuid arvestada tuleb, et erinevused on õpikute üsna suured. Raskusastmeindeks oli

- II kooliastme (V ja VI kl) ajalooõpikutes 54 ehk 2003. aasta mitte-emakeeleõpikute omaga sarnane;
- IV klassi muusikaõpikus 60, mis näitab, et noorima lugeja tekst on osutunud väga raskeks. Teisalt on selles õpikus väga vähe seotud tekste, need on lühikesed (u 90 sõnavormi) ja sisaldavad eri sõnu vähe.
- VII klassi muusikaõpikus 62. Tekst tundub indeksi järgi väga raske, kuid tuleb arvestada, et lugemistehnilised raskused kaovad teaduskirjanduse järgi just VII klassiks.

Teksti jooksva arusaadavuse (sisulise jälgitavuse) faktori moodustavad sarnaste teguritega ehk sõnaliike arvestavad muutujad, s.o

- formaalsus (ühemõttelisuse aste);
- nominaalsus (mõistetele, inimestele, kohtadele jms viitamise sagedus) ja
- leksikaalne tihedus (täistähenduslikke sõnu võrreldes abisõnadega). Vt tabel 1.

Arusaadavuse mõjukaimaks teguriks osutus nimisõnade määr tekstis. Kui nimisõnu on palju, on tekst ühemõttelisem (formaalsem). Kui nimisõnu on enam kui tingimata vaja, siis on tekst liiga tihe ja tihedat teksti ei saa pidevalt peatumata mõista. Kui nimisõnu on liiga palju, siis tuleb ühemõttelisus (jooksva) arusaadavuse arvelt.

Tuleb tõdeda, et uuritud õpikutes on ilmselt liiga palju nimisõnu ning ka ühemõttelisus ei kasva tavapärasel järjestuses. All tabelis pakub võrdlust nii nimisõnade ja tegusõnade suhe kui ka formaalsusindeks.

Nagu tabelist 1 näha, on nimi- ja tegusõnu teismeliste igapäevases kirjasuhtluses üks ühele ja samasugune on suhe uuritud romaanis. Näeme, et romaan on mõneti küllalt lähedane igapäevasele keelekasutusele. Formaalsusindekski on neis kahes žanris sarnane, sest kuni

kolmepunktiline erinevus indeksite vahel ei ole statistiliselt oluline. Teisalt ei ole nende žanrite stiil võrreldav, sest nimisõnade (ja suhet arvestades ka tegusõnade) määr ei sarnane üldse. Nimisõnade osatähtsus Kaplinski romaanis sarnaneb pigem täiskasvanu kirjalike žanrite keskmisega, kus aga nimi- ja tegusõnade suhe on kaks ühele. See viimane 2 : 1 võiks siis ehk sobida õpikutesse ja harjutada täiskasvanuliku väljenduslaadiga, kuid kolmes õpikus on see vahekord tublisti suurem. Järelikult on õpitekst liiga tihe – vähemalt 4.–5. klassis võiks nimisõnade osatähtsus olla väiksem, sest siis on teksti lihtsam jälgida.

Tabel 1. 2011. a uuritud Avita õpikute nimisõnalisus (N), nimi- ja tegusõnade suhe (N : V) ning formaalsusaste (F)

Kl	Žanr	N %	N : V %	N : V ca	F-indeks
	Teismeliste meilid	21	48 : 52	1 : 1	32
	Kaplinski romaanid	35	50 : 50	1 : 1	35
	Kirjalike täiskasvanužanrite keskmine	36	65 : 35	2 : 1	50
4	Muusika	44	69 : 31	2,3 : 1	60
5	Ajalugu	45	70 : 30	2,3 : 1	62
6	Ajalugu	38	65 : 35	2 : 1	55
7	Muusika	42	69 : 31	2,3 : 1	58

Teisalt peabki õpikutes olema nimisõnu enam kui tavalises asjalikus seletavas tekstis. Miks õpikus on palju nimisõnu? Vaatame seda näidete varal, kus paistab, et nimisõna seletatakse teise nimisõna kaudu mitmel moel. Näidetes on tähtsad nimisõnad kapiteelkirjas.

Umbes 230–65 mln aastat tagasi asustasid Maad HIIDSISALIKUD ehk DINOSAURUSED (see sõna tähendab kreeka keeles KOHUTAVAT SISALIKKU)

Paljud teadlased arvavad, et dinosauruste väljasuremise põhjustas Maad tabanud TAEVAKEHA (ASTEROID) ja sellele järgnenud tohutu plahvatus.

Tänapäeva suurimad MAISMAALOOMAD ELEVANDID näiksid nende kõrval lausa kääbustena.

Siiski, kas nimisõnu esitatakse alati ideaalsel määral ja viisil? Nii see ilmselt siiski ei ole. Toon taas mõne näite. Järgnevas lauses pole selge, kas judaism on juudi usu sünonüüm või liik.

Sõna „juut” tähendab eelkõige JUUDI USUNDI JUDAISMI TUNNISTAJAT.

Selgem olnuks asi sõnade täpse seose näitamisel (nt *judaismi*, s.o *ühe juudi usundi* või *juudi usundi ehk judaismi*). Ka ei ole selge, kas teismelise keelekogemuses on olemas *usutunnistaja* või arvab ta, et juut on tunnistaja judaismi jaoks (nagu kohtuasja jaoks). Veel selgem oleks varateismelisele arvatavasti lause jagamine ja kõrvallausete kasutamine; nt *Juut tähendab ennekõike inimest, kes oma usuna tunnistab judaismi. Judaism on üks juudi usundeid* – nii langeks nimisõnade osatähtsus selgesti.

Järgmises lauses reastatakse mingeid *ism*'e. Ilmselt saab teismeline aru vaid seda, et Hiina mütoloogias on mingid suunad või voolud koos, mida õpik ei selgita – vahest võikski siis nii öelda. Täpsem mõistmine on huvi varal (*ism*-sõnade tähenduse võib ise leida).

Hiina mütoloogia on segu ŠAMANISMIST, BUDISMIST, TAOISMIST ja KONFUTSIANISMIST.

Järgmises näites on probleem nii nimisõnaga *vokaal* kui ka seda ise-loomustavate omadussõnade tähenduse tundmisega. Mis on vokaal ja mida ütlevad võhikule *ühehäälneline vokaal* ja *nasaalne laul*?

Pekingi ooperis kasutatakse laulu, pillimängu, deklamatsiooni, tantsu ja akrobaatikat. VOKAAL on valdavalt ÜHEHÄÄLNE, lauldakse kõrge NASAALSE HÄÄLEGA.

Seda rida võiks jätkata, kuid piisab ehk neist mõnest näitest.

Suhteliselt eraldi seisab muudest faktoritest tekstikulu kiirus. Et seda on maailmas vähe mõõdetud ja eesti teksti puhul puuduvad andmed üldse, vajab see muutuja edasist uurimist. Just teksti kiiruse uurimine juhtis aga tähelepanu sellele, et uurima peaks teksti sidumist. Näiteks võib pikkadel lausetel olla Bloori valemi järgi eeliseid ja senine lühikese lause ideaal osutada seega valeks. Tõepoolest: kui paneme kaks lühikest lauset kõrvuti, tuleb nende seose laadi üle otsustada lugejal, kui aga liidame need laused sobiva sidendiga, on tekst selgem. Võrrelge näiteks järjendeid *Välja me ei lähe. Vihma sajab* ning *Välja me ei lähe, sest vihma sajab*. Just põhjussidendiga liitlause on täpsem ja selgem.

Sõnavara rikkust on varem uuritud suhteliselt vähe. Järgnevalt on võrdluseks toodud kogu see vähene materjal (vt tabel 2).

Tabel 2. Õpiteksti sõnavara rikkus võrrelduna varasemate andmetega¹³

Kl	Žanr	Sõnavara rikkus (Uberi indeks)
	Kaplinski romaan	27,9
	Tõine meilivahetus	24,9
	Mittefiloloogidest täiskasvanute esseed	29
	Mittefiloloogidest täiskasvanute suulised ettekanded	23,1
	Kirjalike täiskasvanužanrite keskmine	27,3
4	Muusika	19,2
5	Ajalugu	32
6	Ajalugu	27,3
7	Muusika	33

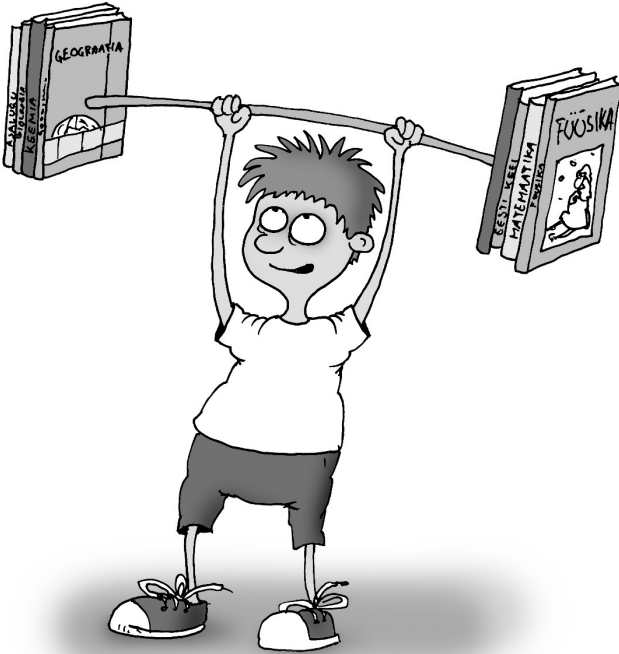
Tabelist on näha, et rahule võiks jääda IV klassi õpikuga, kus sõnu on suhteliselt vähe, mis tähendab, et nad korduvad ja neid on aega omandada. Taas võib kiita VI klassi ajalooõpikut, mille sõnavara rikkuse indeks on kirjalike täiskasvanužanritega sama. Teised õpikud ületavad seda ja neis on ilmselt jälgimiseks liiga palju sõnu – sõnad, mis piisavalt ei kordu, ei jää ka meelde.

Oluline oleks siinkohal uurida ka õpiteksti sõnavara ulatust – kui sagedasi sõnu õpikutes kasutatakse. Näiteks on varem täiskasvanud õppija tekste võrreldud eesti kirjakeele sagedussõnastikuga ja leitud, kui suur osa sõnadest tekstis on 1000 või 3000 sagedasima sõna hulgast, kui palju sagedusjärgust 3001–7000, 7001–10 000 või veel harvemate seast. On ilmnenud, et asjalikuks eestikeelseks teemakäsitleuseks kasutavad nii emakeelsed kui ka muu emakeelega inimesed u 20% selliseid sõnu, mis sagedussõnastikku ei mahugi. Kahjuks ei saa õpiku ega õpilase sõnavara sageduse üle otsustada aja- ja ilukirjandussõnade sageduse järgi, mida meie sagedussõnastik pakub.

Siiski uurisime sõnavara teatud piirini ka kvalitatiivselt ehk analüüsisime sõnavara laadi. Näiteks ilmses, et muusikaõpikud on väga võõrsõnalised ja neis sisalduvad võõrsõnad oma eksootilisuses ka täiskasvanule võõrad, nagu *bharata*, *burdoon*, *gamel*, *gamelan*,

¹³ Kaplinskit on uurinud Karin Pöld (2008), eri liiki kirju Krista Kerge (2010) ning sõnavara rikkust Hille Pajupuu, Krista Kerge ja Pilvi Alp (2009). Viited leiate eelviidatud artiklist (Puksand, Kerge 2012).

Urmas Nemvaltsi illustatsioon

gamelanmuusika ja -orkester, kathakali, klezmer, korroborirituaalid, makaam, sanskriti, shamisen, tabla, tampura, tšuringa, või vähemalt õpilasele uued, nt folkloorne, ideaalarv, imiteerima, improvisatsioon, instrument, instrumentaalkoosseis, interpret, intonatsioon, judaism, kabuki, kabukiteater, kammertoon, kimono, kolonist, konfutsianism, latiniseeritud, luuletraditsioon, meloodiamudel, mošee, mütolooiline, müüt, müütiline, nasaalne, no-teater, nüansirikas, pantomiimilaadne, partii, pentatoonika, ramadaan, rekvisiit, religioosne, sümbol, sümboliseerima, sünagoog, šintoism, šamanism, zen-budism, tonaalne, veedahümn, vokaalmuusika jne. Just seda on probleemiks pidanud ka Viivi Maanso¹⁴.

¹⁴ Maanso, Viivi 1979. Võõrsõnatarvitusest keskastme õpikuis. – Õppeteksti ja õpilaste väljendusoskuse probleeme. Koostanud Endel Noor. Toimetanud Viivi Maanso, Jaan Mikk. Pedagoogikateaduselt koolile. Eesti NSV Pedagoogiline Teadusliku Uurimise Instituut, Eesti NSV Pedagoogilise Uurimistöõ Koordineerimise Nõukogu. Tallinn: Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut, lk 42-60.

Järeldusi

Uurimusega oleme eesti žanrite üldpilti rikastanud eakohase õpiteksti näitajatega. On üsna selge, et ideaalne seis ei ole, sest IV ja V klassi õpikud oli tehniliselt raskemad ja sisult tihedamad kui VI klassi oma. Vaid sõnavara rikkuse astmega võib rahul olla nii IV kui ka VI klassis. VI klassi ajalooõpik ongi mõõdetavate näitajate järgi kõige õnnestunud. Muuseas, sel on mitu autorit, kellest üks on üksi kirjutanud ka V klassi ajalooõpiku. Ehk võib siit järeldada, et ühe autori stiil võib alt vedada, mitu aga tasakaalustavad üksteise kirjutamisprobleeme?

Kas uurimuses on siiski midagi, mida saaks rakendada? Ikka on. Kui mõnel tulemusel polegi otsest rakendust, siis on ometi ilmnenud mitmesugused seosed, mida edasisel uurimisel ja andmekogude loomisel saab ja tuleks arvestada.

Esiteks, Lixi ja tema tegureid on lihtne arvutada, sest seda saab teha isegi Microsofti sõnaarvestuse programmi toel Wordis, kui asendusega välja arvestada lause lõpumärkide arv. Samas NB!, kuivõrd Lix osutus suhteliselt sõltumatuks ja pigem lugemistehnikaga seostuvaks muutujaks, siis on ta oluline kuni 6. klassini ehk kuni lugemine on sorav.

Teiseks, muud uuritud muutujad eristavad tekste hästi, kuid nõuavad keeletehnoloogia arendamist, sest põlve peal neid ei arvuta. Vahest saaks kirjastus vaid teadvustada, kas nimisõnu on tekstis optimaalselt, selgitada enam lausetega kui sulgudes ja eelisandina jne (vt nimisõnade rohkuse põhjenduseks toodud näiteid).

Siiski vajab kvalitatiivne hüpe enamat: meil puudub ju taust ehk teadmised selle kohta, mis sõnad on inimplapse jaoks sagedased, harvad või uued IV, V või VI klassis, mis tekste ta mujalt loeb, kui keerukate ja tihedate tekstidega on ta tegelikult harjunud jne. Selleks, et keeleliised muutujad oleksid eakohaselt kõnekad ja käepäraselt arvestatavad, vajame järelikult

- õpikute korpust, autentsete (eakohaselt huvipakkuvate) noortežanrite korpust
- õpilaskeelee ja õpikusõnavara ealisi uurimusi ja sagedussõnastikke
- uuringutele toetatud automaatanalüüsi tööriistu, k.a
- süntaksi- ehk lauseehituse tööriistu.

Lisaks tuleb aga teha mõõndusi, sest kunagi ei saa elavat teksti valemite järgi koostada. Näiteks ei saa neandertallasest sellepärast kirjutamata jätta, et sõna on pikk – sõna on ju raske vaid esimesel lugemisel, edasi

hakkame seda juba automaatselt tabama. Tekstikeerukuse täpsem arvestamine jms tagaks tekstis pakutud teadmiste ja õpilase eelteadmiste (maailmapildi) kooskõla. St teksti saaks tehniliselt eakohasuse ideaalile lähendada. Kuid kuulsad tekstilingvistid rõhutavad, et jälgitavust ei saa sellist kooskõla taotledes optimeerida: teksti informatiivsus kannataks ja huvi kaoks. Tähtis on õige proportsioon lugemiseks vajamineva pingutuse ja sellest tekkiva taipamise vahel. Kõige tähtsam on huvi teksti vastu. Järelikult on tähtis arvestada individuaalsuse eakohaseid piire.¹⁵

Metakognitsiooni¹⁶ uurijad rõhutavad omakorda: huvitav on õpilase jaoks see, mis tema silmis väärtuslik, s.o kogemusega haakuv, kuid samas ootamatu. Huvi on kõige tähtsam teksti mõistmise tegur, ent huvi kahandavad muu hulgas teksti kiirus ja pikad sõnad, rõhutavad nad.¹⁷ Seega on tekstide mõõdetavad muutujad küll olulised ja kõnekad, kuid neid ei saa ega tohi üle hinnata.

Praktiliselt tuleks siis ehk mõelda, mis on kirjastustes juba väga hästi ja mida nad saaksid parandada. Üsna ilmselt teevad moodsad õpikud head tööd ainekirjaoskuse tahkudega – õpitava aine kohta on mitut laadi lugemisvara, oskussõnad on esile toodud tekstide juures ja õpikusõnastikes, ülesanded suunavad aine üle aru pidama, isegi rist-sõnu lahendama ja koostama jne. Veidi arenguruumi on selles mõttes, et õpikus võiks enam olla autentseid ehk mitte õppimiseks loodud ainetekste (enam valikut, nt arhiividokumendid ajaloos, eakaaslaste muusikaarvustused eeskujutekstina, tutvustatavate autorite, nt heliloojate kirjad jms).

Parandada saab ka õpikute formaati – Avita õpikomplektide lai formaat ja sellega kaasnev kohatine lai veerg ei sobi täisinimeselegi, kuid lugemisraskustega lapsel oleks vaja eriti kitsaid veerge, nagu need on ajalehes. Mida noorem laps või mida enam õpiraskusi, seda vähem sobib laia õpiku kohatine 100 tähekohaga veerg. Kuid see on vaid tilk

¹⁵ Alain de Beaugrande'i ja Wolfgang Ulrich Dressleri tekstilingvistika käsiraamat (2002), mille X osa siin olen tsiteerinud, on veebis: http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm.

¹⁶ Metakognitsioon on oma tunnetusviiside teadvustamine õppimise käigus.

¹⁷ Griffith, Pricilla E.; Ruan Jiening 2005. What is metacognition and what should be its role in literacy instruction? – Metacognition in Literacy Learning. Theory, Assessment, Instruction, and Professional Development. Ed. Susan E. Israel, Cathy Collins Block, Kathryn L. Bauserman, Kathryn Kinnucan-Welsch. Mahwah (NJ), London: Lawrence Erlbaum, pp. 3–18.

tõrva meetünnis – tänapäeva õpikud on Eestiski väga moodsad ja hästi kujundatud.

Praktilist on öelda koolilegi. Endiselt on olulisim arvestada õpilase individuaalsust, äratada ja hoida huvi aine vastu ning kohaldada ja tõlgendada riigi õppekava vastavalt sellele. Näiteks osutus igas mõttes raskeks 7. klassi terminitihe ja võõrsõnaline muusikaõpik, kuid see on väga hea kultuurilugemik, kui

- eakohase paindlikkusega tõlgendada põhikooli õppekava eesmäärke, nagu „isiklike, põhjendatud seisukohtade avaldamine muusika kuulamisel, tuginedes muusika väljendusvahenditele ja oskussõnavarale”
- hinnata tõepoolest võrdsete kriteeriumidena „laulmist, pillimängu, muusikalist liikumist, omaloomingut, muusika kuulamist ja muusikalugu, muusikalist kirjaoskust ning ka õpilase aktiivsust, tunnist osavõttu, hinnangut enese ja kaasõpilaste osalemisele ning saavutustele õppes” jne, nagu õppekava aine- raamatutes soovitatakse.

Õpikud on oma keelelt mõõdetavatest „ideaalidest” kaugel, kuid küllap ikkagi huvitavad. Liiati sõltub koolis väga palju ikkagi õpetajatest, sest nemad kohaldavad õppekava ning suunavad ja hindavad muu hulgas õpikute kasutamist.

Ehk peaks järgmisena uurima hoopis seda, kui suur tähtsus on õpikutel ja neis sisalduval õpitekstil õppimise kulus tegelikult. On väga palju õpetajaid, kes seletavad uut ainet tunnis sedavõrd ammendavalt, et õpik jääb pigem kordamiseks. Kas seda siis alati ja süstemaatiliselt loetakse või otsitakse sealt vastuseid küsimustele ja lahendusi töövihiku ülesannetele? Mis tähtsus on veebitoel? Kui oskame sellele vastata, siis saab ka tutvustatud uurimus täpsema tõlgenduse.

Eesti viipekeel ja selle loome

Regina Paabo

viipekeeletõlk ja eesti viipekeele õpetaja

Enamasti seostatakse keele valdamist ühelt poolt võimega kuulda ja rääkida ning teiselt poolt oskusega kirjutada ja lugeda. Ent niisuguste auditiiv-visuaalsete keelte (ingl *spoken languages*) kõrval elavad oma elu ka viipe- ehk visuaal-motoorsed keeled (ingl *sign languages*). Viipekeeli tuleb „kuulata” silmadega ning „kõnelda” käte-, näo- ja kehaliigutustega ehk viiplemise abil. Viipekõne mõistmiseks tuleb aga jälgida kogu viipleja keha.¹

Viipekeeli on peetud enamasti vaid kurtide omavahelise suhtlemise viisiks. Oli aeg, mil kuulmise kaotanud lastele mõeldud erikoolides oli viipekeele kasutamine õpetuskeelena isegi keelatud, sest kurtust nähti puudena ja kurte üritati eriõpetuse abil muuta võimalikult kuuljate sarnaseks. Alates kahekümnenda sajandi teisest poolest käsitletakse viipekeeli kui iseseisvaid ja suuliste keeltega võrdväärseid keeli. Sealjuures on viipekeeled eri riikide kogukondades erinevad – Lätis elavad kurdid kasutavad suhtlemiseks läti viipekeelt, Venemaa kurdid vene viipekeelt, Ameerika Ühendriikide kurdid ameerika viipekeelt, Inglismaa kurdid briti viipekeelt jne. Suur hulk eri rahvusest kurtide viipekeeli on tunnustust leidnud riiklikes õigusaktides (põhiseaduse tasandil näiteks Soomes 1995. ja Portugalis 1997. aastal, alamates õigusaktides Rootsis 1981. aastal, Leedus 1995. aastal jne).

Eesti kurtide kogukonda ühendab **eesti viipekeel**, mis on ainuomase viipevara ja grammatilise struktuuriga. Kuigi eesti viipekeel registreeriti maailma keelte andmebaasis (*Ethnologue: Languages of the World*) juba 2000. aastal, sai see riikliku õigusliku staatuse alles aastal 2007.² Eesti keeleseaduses määratletakse eesti viipekeelt iseseisva keelena³.

---

¹ Vt ka Regina Paabo 2010. Viibelda on mõnus. Käsiraamat viipekeele õppimiseks, lk 11–13.

² Eesti viipekeelele on tähelepanu pööratud „Eesti keele arengukavas 2011–2017“, vt meede 10.

³ Keeleseaduse § 3 lg 2, RT I, 18.03.2011, 1, <https://www.riigiteataja.ee/akt/118032011001>.

Eesti viipekeele kõrval võib Eesti kurtide kogukonnas täheldada ka mõningast vene viipekeele kasutamist.

Viipekeeltega koos elavad iseseisvat elu ka suuliste keelte visualiseeritud vormid ehk **viibeldud keeled** (ingl *signed languages*). Need põhinevad suuliste keelte grammatikal ja neid pruukides muudetakse kõne või tekst viibete ja **sõrmendamise** (ingl *fingerspelling*) abil nähtavaks. Sõrmendamisel kirjutatakse tähed ja numbrid käevormide abil õhku. Sõrmendamine ei ole viipekeele osa, kuigi sõrmendite kasutamine on selles tavaline, eriti siis, kui tahetakse edasi anda eestikeelse sõna täpset kirjapilti (näiteks nimede, võõrsõnade märkimisel), harvem ka siis, kui vajalikku viibet ei teata.

Viipe olemus ja liigid

Kõneldavates keeltes koosnevad laused sõnadest ning sõnade tähendust eristatakse kõla või kirjapildi järgi. Viipekeelte peamise sisu moodustavad **viiped**, mis avalduvad viiplemise ehk viipekõne kaudu. Viipel kui keelelist teavet kandval keelesümbolil on oma kindel „häälikuline” kuju ning leksikaalne ja grammatiline tähendus.

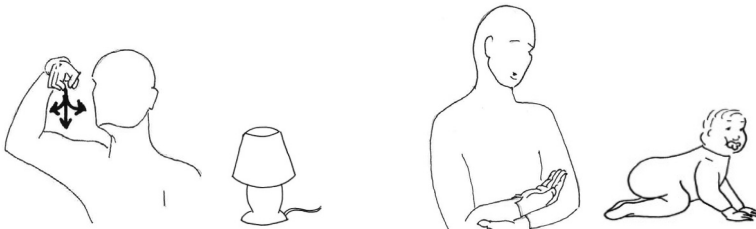
Viibe moodustatakse kas viipeja ees asuvas neutraalruumis, kehal või mittedomineerival käel (tugikäel). Viipe foneemideks on käekuju, viipe moodustamise koht, liigutus ning viipega kaasnev suupilt ja näoilme. Kui kõnekeelses sõnas paiknevad foneemid lineaarselt, siis viipekeeltes väljendatakse foneeme ühekorraga ja sel viisil tuleb neid ka tajuda. Nii nagu suuliste keelte puhulgi, kutsub ühe foneemi muutus esile viipevormi ja selle tähenduse muutuse.

Tuletuslikult eristatakse viipeid selle järgi, kuivõrd need sarnanevad objekti või nähtusega, mida nad tähistavad. Kui sarnasus tähistatavaga on otsene, on tegu **ikoonilise viipega**, kaudse sarnasuse puhul nimetatakse viipeid **visuaalselt ja ruumimetafoorist motiveerituks** (joonis 1). Tähistatavaga sarnaseid viipeid on erialakirjanduse põhjal kuni 40% ja need võimaldavad eri maade kurtidel üksteisest aru saada ning rahvusvaheliselt suhelda.⁴

⁴ Vt ka Regina Paabo 2010. Viibelda on mõnus. Käsiraamat viipekeele õppimiseks, lk 43–44.

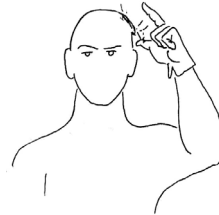
ikooniline viibe DUŠŠ

visuaalselt motiveeritud viiped

LAMP

TITA

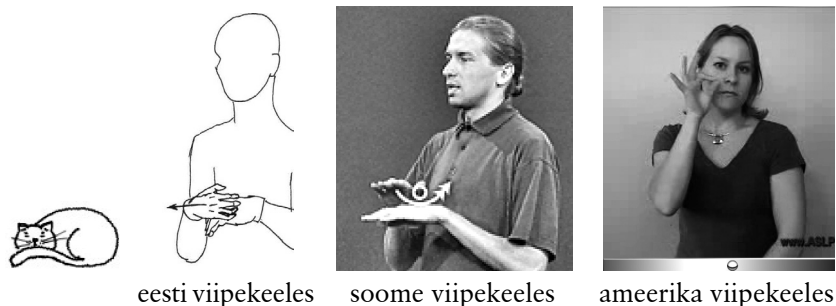
ruumimetafoorist motiveeritud viiped

ARMAS, ARMASTUS, ARMASTAMA   TARK, TARKUS, TARK OLEMA

Joonis 1. Ikoonilised, visuaalselt ja ruumimetafoorist motiveeritud viiped, mida mõistetakse paljudes viipekeeltes sarnaselt⁵

Teisalt on viipeid, mis on eri viipekeeltes erinevad. Nii näiteks väljendatakse visuaalselt motiveeritud viibet KASS eesti viipekeeles küüniste abil, soome viipekeeles paitamisliigutusega ja ameerika viipekeeles sootuks vurrusid imiteerides (joonis 2).

⁵ Eesti viibete pildid on joonistanud Jüri Laumets.

eesti viipekeeles soome viipekeeles ameerika viipekeeles

Joonis 2. Viibe KASS eri viipekeeltes⁶

Sarnasuse põhjal tuletatud viibete kõrval esineb hulganisti *konventsionaalseid viipeid*, mille puhul ühemõtteline side objekti või nähtusega puudub. Näiteks viibet AASTA teadmata on selle tähendust eri keeltes peaaegu võimatu mõista (joonis 3).

eesti viipekeeles soome viipekeeles ameerika viipekeeles

Joonis 3. Viibe AASTA eri viipekeeltes

Viipekeele areng

Kui eesti viipekeelt ei lubatud õpetuskeelena kasutada, ei arenenud see kuigivõrd ning uusi viipeidki ei lisandunud eriti. Murranguliseks võib nimetada aastat 1994, mil eesti viipekeel leidis rakendust kurtide õpetuskeelena Tallinna Heleni koolis (endine Tallinna kurtide kool). Ühiskond hakkas kurte kui kultuurilis-keelelist vähemusrühma tunnustama. Kurtide sotsiaalne aktiivsus kasvas märgatavalt – viipekeeletoilke kasutati suhtlemisel kuuljatega, kurdid asusid kuuljate kõrval kõrgkooli

⁶ Soome viiped: <http://suvi.viittomat.net/Index.aspx?c=search;2&type=3>;
ameerika viiped: <http://www.aslpro.com/cgi-bin/aslpro/aslpro.cgi>.

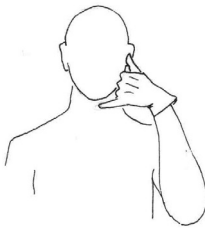
õppima, osaleti konverentsidel, eesti viipekeelt hakati õpetama kuuljatele võrkeelena, valmisid viipekeelealased teadustööd jmt. Kurdid hakkasid üha tihedamalt läbi käima teiste riikide kurtidega, näiteks osaleti spordivõistlustel, festivalidel, rahvusvahelistes projektides jne.

Elav keel muutub. Nagu muudeski keeltes tekib uusi sõnu ja mõned sõnad vananevad, nõnda on viimase 20 aasta jooksul ka viipekeelde lisandunud uusi viipeid, osa varem kasutusel olnud viibetest on käibelt kadunud või jäänud kasutusele väikestes rühmades ja piirkondades. Kurtide viipekeelne haridus on tekitanud vajaduse leida suurele hulgal mõistetele viipevasteid (õppeainete õpetamiseks või erialaterminite jaoks). Viibete juurdevoolu on põhjustanud ka muutused maailmas, näiteks arenev tehnika, mis on toonud kaasa hulganisti seni viipevasteta mõisteid ja nähtusi.

Viipeloomel allikad

Viibete loomine on alati teadlik tegevus, mis tugineb viipelejate omavahelisele kokkuleppele.

Viipeid võib luua **olemasolevate viibete toel**. Sel juhul viipe tähendusväli muutub, laieneb, kitseneb või kombineerub. Näiteks mobiiltelefoni kasutuselevõtmisega hakati eristama laua- ja mobiiltelefoni viibet. Nüüdsest pole korrektne kasutada lauses: „Anna mulle oma telefoninumber” (viipekeelne lause kõlaks: *SINA OMA TELEFON NUMBER ANDMA*) viibet, mis on esitatud neljandal joonisel esimesena, sest see käib lauatelefoni kohta.

1

2

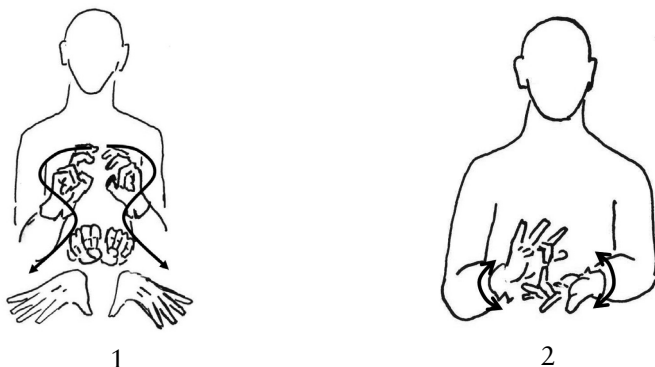
Joonis 4. Viiped (LAUA)TELEFON (1) ja MOBIILTELEFON (2)

Viiped võivad keelde tulla **uute viipevormide loomise kaudu**. Need toetuvad tavaliselt teatud sarnasusele mõne nähtuse või objektiga või on motiveeritud ruumimetafoorist. Kui näiteks sisekõrva implantaate veel ei siirdatud, ei kasutatud kurtide kogukonnas ka vastavasisulist viibet. Kui aga 2000. aastal hakati Eestis tegema esimesi implantatsioone, leiti ka visuaalselt motiveeritud viipevaste. Viipeloomes aluseks on implantatsiooni põhimõte – käe kolm väljasirutatud sõrme meenutavad elektroode, mis paigaldatakse koljuluu sisse kõrva taha (joonis 5).

Joonis 5. Viibe SISEKÕRVA IMPLANTAAT

Sõnale *internet* vastav viibe on veel sellises arengujärgus, et kasutusel on koguni kaks viipevormi (joonise 6 viiped 1 ja 2). Mõlemad viiped on eesti viipekeeles võrdselt tuntud, kuid teine viibe on levinud ka rahvusvaheliselt, sest tegemist on visuaalselt motiveeritud viipega.

Joonis 6. Viiped INTERNET

Kurtide omavaheline rahvusvaheline suhtlemine on kaasa toonud **laenuid teistest viipekeeltest**. Kui näiteks varem tähistas joonise 7 alumine viibe nii *lindu* kui ka *lendamist*, siis nüüd neid eristatakse. Alumine viibe on jäänud tähistama *lendamist*, kuid *lind* on saanud soome viipekeele mõjul uue viibe, mida väljendab joonise ülemine viibe.

Joonis 7. Viiped LIND ja LENDAMA

Viipeloomele avaldavad mõju ka kirjakeeled, sealhulgas eesti keel. Viimase rolli eesti viipekeele arengule on vähe uuritud. Esimest korda analüüsis seda 1996. aastal Vahur Laiapea, hiljem on sama teemat käsitlenud Liina Paales (viipenimede kirjeldamisel) ning Liivi Hollman (värvinimede viipevastete uurimisel).

Vahur Laiapea järgi on kolme tüüpi viipeid, mille vormi kujunemise taga on eesti keel. Viipevormi baaselemendiks võib olla:

- eestikeelse sõna algustäht, mille viibe moodustub vastava sõrmendi käekujuga;
- kurtidele suulise eesti keele õpetamisel häälikuseades kasutatavad meetodilised võtted;
- eestikeelse sõna homonüüm või paronüüm.⁷

Eeltoodud jaotuse põhjal on Liina Paales jaganud viiped sõrmendmärkideks, foonimärkideks ja lekseemmärkideks.⁸

Sõrmendmärgi puhul võtab viipeleja teatava tähe sõrmendi kuju. Näiteks *E-KIRJA* viibet väljendatakse *e*-tähe sõrmendiga, viibet *NARVA* aga *n*-tähe sõrmendiga, sealjuures väljendab kätepaigutus ja dominee-

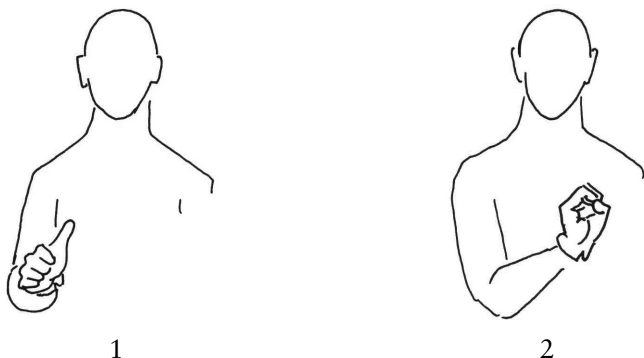
⁷ Laiapea, Vahur 2007. Keel on lahti. Tähendusi viipekeelest. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 66–73.

⁸ Paales, Liina 2002. Isiku- ja kohanimed Eesti kurtide märgipärimuses. Lemmeleht. Pro Folkloristika IX. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 155–157.

riva käe liigutus piiri (näidates, et Narva on piirilinn). Ameerika viipekeele uurijad Clayton Valli ja Ceil Lucas⁹ nimetavad sõrmendmärke ka **initsialiseeritud viibeteks**. Seda terminit kasutab oma töödes ka Liivi Hollman.¹⁰

Viimase kümne aasta jooksul on sõrmendmärkide arv eesti viipekeeles märgatavalt kasvanud. Esiteks võib see olla kaudselt seotud kurtide haridusega, täpsemalt õpetamis põhimõtete muutumisega. Suulise kõne asemel peetakse oluliseks kirjaliku kõne arendamist. Sõrmendid on aga väga hea abivahend just eesti keele nähtavaks muutmisel. Teiseks on kurdid (ja/või viipekeeletõlgid) üsna sageli olukorras, kus uuele mõistele tuleb leida kiiresti viipevaste. Kõige lihtsam näib olevat väljendada tundmatut mõistet sõrmendite abil. Kuna sõrmendamine on aga küllalt aeganõudev ja keeruline, siis kasutatakse viipe moodustamisel üldjuhul sõna algustähe sõrmendit ning ülejäänud sõna artikuleeritakse. Seejärel võibki see sõrmendi kujul käibele jääda.

Sõrmendite sagedas kasutamine on hakanud kõrvale tõrjuma ka juba olemasolevaid algupäraseid viipeid. Nii näiteks kiputakse viipe ESMASPÄEV (joonise 9 viibe 1) asemel nooremate kurtide hulgas üha rohkem kasutama sõrmendmärki, mille viipevorm sisaldab *e*-tähe käekuju (joonise 9 viibe 2).

Joonis 9. Viibe ESMASPÄEV (1) ja *e*-tähe sõrmendmärk (2)

⁹ Valli, Clayton; Lucas, Ceil 2000. Linguistics of American Sign Language. An Introduction. Washington DC: Gallaudet University Press.

¹⁰ Hollman, Liivi 2008. Eesti viipekeele värvinimedest. – Keel ja Kirjandus, 11, lk 847–862; Hollman, Liivi 2006. Eesti kurtide kogukonnast ja eesti viipekeelest. – Oma Keel 2, lk 36–44.

Samamoodi on muutunud teisedki viiped (näiteks mõned kuude nimetused, osa värviviipeid jne). Selline nähtus on omane ka paljudele teistele viipekeeltele, millest võib järeldada, et sõrmendite mõju viipe-loomele on suur kogu maailmas, mitte ainult Eestis.

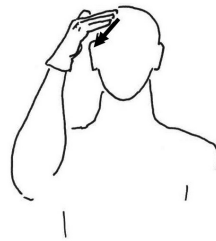
Foonimärke kasutatakse kurtidele häälikute õpetamiseks. Näiteks *n*-hääliku õpetamisel puudutatakse vibratsiooni tunnetamiseks nime-tissõrmega nina otsa. Samasugune on ka viibe JUUNI, mis võib aga olla ka J-sõrmendist motiveeritud. *h*-hääliku õpetamisel asetatakse käelaba suu juurde, et kontrollida õhuvoolu liikumist. Sama viibet kasutatakse ka sõna *mahl* ja linnanime *Haapsalu* viipamiseks.

Foonimärkide osakaal eesti viipekeeles väheneb, sest nagu enne öeldud, ei pöörata suulise kõne, kuuldetaju ja suultlugemise arenda-misele enam nii suurt tähelepanu kui varem. Seepärast on kaotanud oma tähtsuse ka artikulatsiooni- ja logopeedilised harjutused, mis soodustasid foonimärkide teket.

Lekseemmärgid on viiped, mida on mõjutanud sõnad. Näiteks viibe SEPTEMBER tuleb sõnast *sepp*. Mõlemad viiped on sarnased nii vormi kui ka liigutuse poolest, kuid viibet SEPTEMBER väljendatakse kahekordse liigutusega (joonise 8 viibe 1), mis omakorda võib tuleneda sellest, et sõna *september* on sõnast *sepp* pikem. Sõna tähenduse mõju võib näha ka Paide linna nimeviipes. Viibet väljendatakse liigutusega pea peal, mis illustreerib pai tegemist (joonise 8 viibe 2).

1

2

Joonis 9. Viiped SEPTEMBER (1) ja PAIDE (2)

Lekseemmärkide mõju eesti viipeloomele on üllatavalt suur. Eesti keele homonüümid ja paronüümid on toonud eesti viiperuumi hulganisti ka humoorikaid lekseemmarke. Näiteks sõnale *kaubahall* vastab liitviibe LINN + HALL (värvuse tähenduses), sõna *kõrvits* koosneb viibetest KÕRV ja VITS, sõna *põlvkond* viibetest PÕLV ja KONN, sõna *ravikuur* aga viibetest RAVIMA ja KUUR (puude hoidmise koht).

Kokkuvõte

Viimase paari aastakümne jooksul on viibete hulk eesti viipekeeles tohutult kasvanud. Seda on soodustanud kurtide viipekeelse hariduse tähtsustamine, uued esemed, nähtused, mõisted, tehnoloogilised ja ideoloogilised muutused ning ka teised viipekeeled. Viipeloomie põhimõtted on muutunud ja selle tulemusena levivad üha enam sõrmenmärgid. Viibete kiire lisandumine on kahtlemata keelt rikastanud, kuid teisalt ka risustanud. Et seda vältida, on püütud kokku kutsuda ka keelekomisjone, ent nende eluiga on olnud väga lühike. Hääbumise põhjuseks on eelkõige raha- ja ajanappus, mis ei ole võimaldanud eri piirkondades elavatel inimestel kokku tulla. Nii seepärast kui ka kurtide vähesuse tõttu toimub viipeloomie pigem juhuslikult, iseeneslikult ja on seotud väikese rühma inimeste kokkuleppega.

Ekspletiividest kõnekeeles ja setu rahvalauludes

Kati Allmäe

Tartu ülikooli magister

Sissejuhatus

Setu rahvalaul eristub selgelt ülejäänud Eesti rahvalauludest. Mitmehäälsuse ja arvukate lisasilpidega pikendatud värsiridade kõrval peitub setu rahvalauludes veel üks ainulaadne nähtus – ekspletiivide kasutus. Eesti ja setu keele ekspletiiv on seni olnud väheuuritud teema, põgusalt on setu ekspletiive kirjeldanud Paul Kiparsky ja Karl Pajusalu 2003. aastal¹. Põhjalikumalt kirjeldas setu keele ekspletiivi vormi ja funktsiooni siinkirjutaja oma magistritöös „Ekspletiivid setu eeposes „Peko””².

Mõistel *ekspletiiv* on seni olnud kolm põhilist tähendust. Esmalt on ekspletiivi all mõistetud asesõna, millel ei ole selget referenti.³ Inglise keeles on sellisteks asesõnadeks näiteks *it* ja *there*, nt *There is a car in front of the house*. Teisalt on ekspletiivi all mõistetud profaansust, sõimusõna. Kolmandana võib ekspletiivi defineerida kui keelevõtet, kus ühe sõna sisse on asetatud üks või mitu sõna. Selle võttega tuuakse mingi lauseosa fookusesse ning antakse sellele seeläbi emotsionaalset lisaväärtust. Just viimases tähenduses esineb ekspletiiv ka setu rahvalauludes. Näiteks näidatakse setu rahvalauludes ekspletiivi asetamisega

---

¹ Kiparsky, Paul; Karl Pajusalu ettekanne 2003. Seto foot in speech and verse.

² Setu rahvuseepose „Peko” luges üles lauluema Anne Vabarna keelemehe Paulopriit Voolaine palvel ja mehe ettekirjutatud süžee järgi. Eepose käsikiri valmis 1927. aastal, praegu asub käsikiri Eesti Rahvaluule Arhiivis (ARS 1, 1–386). Trükiväljaandena toimetatud kujul ilmus „Peko” 1995. aastal Snellman-instituutis julkaisuja 18. numbrina: Vabarna, Anne 1995. Peko: setu rahvuseepos = setukaiseepos = the Setu epic. Toim Paul Hagu, Seppo Suhonen. Snellman-instituutis julkaisuja 18. Kuopio: Snellman-instituuti.

³ Postal, Paul M.; Geoffrey K. Pullum 1988. Expletive Noun Phrases in Subcategorized Positions. – *Linguistic Inquiry* 4, lk 637; Trikkonen, Mari-Epp 2006. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid ranniku- ja kirdemurdes. Magistritöö Tartu: Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis, lk 64.

tegijat tähistava sõna sisse tegelase olulisust (*Puja-õks sa-kõnõ poisi-kõnõ, latsõkõnõ laglõkõnõ*). Inglise keeles on sarnast nähtust tähistatud mõistega ekspletiivi infikseerimine (*expletive infixation*) ja see tähistab protsessi, kus vandesõna on asetatud teise sõna sisse.

Ekspletiivi põhiolemus

Ekspletiivkonstruktsioonil kui keelenähtusel on kaks peamist koostisosa – raamsõna ehk sõna, mis on poolitatud, ning ekspletiiv ehk keeleüksus (sõna või sõnad), mis on asetatud raamsõna keskele. Kokku moodustavad need ühe meetrilise terviku, kus nii raamsõnapooled kui ka ekspletiiv koosnevad kõnetaktidest.

Ekspletiivi on kirjeldatud peamiselt inglise keele põhjal. Nähtuse vastu hakati suuremat huvi tundma 1970. aastatel, kuid ekspletiivi põhiolemuse võttis põhjalikumalt vaatluse alla alles John McCarthy 1982. aastal. Ta lähenes ekspletiivile meetrilise fonoloogia valguses. Sõnad on jaotatud kõnetaktideks, inglise keeles on rangelt võttes kolm põhilist kõnetakti. Esimene kõnetakt koosneb ainult ühest silbist. Teises kõnetaktis on kaks silpi, millest esimene on rõhuline ning teine rõhuta, järelikult on tegu trohheilise kõnetaktiga. Kolmandas kõnetaktis on kolm silpi, millest esimene on rõhuline ning kaks viimast rõhuta – seega on tegu daktüliga⁴.

Ekspletiivi asetus sõltub kõnetaktidest – see võib asetuda ainult kõnetakti äärel. Näiteks sõnas *fantastic* on kaks kõnetakti: *fan* ja *tastic*, järelikult võib ekspletiiv asetuda vaid nende kahe kõnetakti vahele – *fan-fuckin-tastic*. Siinjuures on erandiks daktüüline⁵ kõnetakt, kus ekspletiiv võib asetuda ka kahe rõhuta silbi vahele, mitte kõnetakti piirile, nt *Ken-fuckin-tucky*.⁶

Inglise keele ekspletiive on kirjeldanud ka James McMillan (1980). Ta leidis, et kõige sagedasem ekspletiivkonstruktsioon on selline, kus raamsõnaks on enam kui kahesilbiline sõna, mille keskele on pandud emotsiooni võimendav sõna (vandesõna või eufemism ehk peitesõna), nt *tribu-bloody-lation*, *inde-goddamn-pendent*, *guaran-damn-tee*.

⁴ McCarthy, John 1982. Structure and expletive infixation. – *Language*, 3. Linguistic Society of America, lk 577–578.

⁵ Daktül on kõnetakt, mis koosneb ühest pikast ja kahest lühikesest silbist.

⁶ McCarthy, John 1982. Structure and expletive infixation. – *Language*, 3. Linguistic Society of America, lk 581–583.

Vähem esines konstruktsiooni, kus raamsõna oli kahesilbiline, nt *ad-bloody-vance*, *dis-damn-creet*.⁷

Ekspletiiv võib asetuda morfeemide sisse, nt *amalgam-X-mated*, *Chi-X-nese*, liite ja tüve vahele, nt *al-X-mighty*, *dis-X-member*, liitsõna osiste vahele, nt *any-X-thing*, *every-X-body*, numbriliste või sümboliliste sõnade osiste vahele, nt *C-X-1*, *19-X-43*, *O-X-K*, või nimede sisse, nt *Lithu-X-anian*, *So-X-ho*. Kõige rohkem kasutatakse ekspletiivina vandesõna, nt *bloody*, *damn*, *goddamn*, seejärel peitesõna, nt *bleep*, *fugging*, *jolly*, ning neutraalset väljendit, nt *absolutely*, *flaming*, *posi*.⁸

Üldiselt võib öelda, et ekspletiivkonstruktsiooni moodustamise jaoks ei ole kindlat reeglit. Kõik omadused on aga tuletatavad meetrilisest struktuurist kõnetakti tasandil.⁹

Ekspletiiv eesti ja setu keeles

Eesti kirja- ega kõnekeeles pole ekspletiiv väga laialt levinud, kuid inglise keele mõjul hakkab see tasapisi ka eesti slängi jõudma. Päring otsimootoris Google andis erinevaid eesti variante inglise keele ekspletiivile *abso-fucking-lutely*. Eestikeelse vaste puhul on alati tõlgitud raamsõna – *absoluutselt*. Sisestatud ekspletiiv võib olla inglise keeles, nt *abso-effing-luutselt*, *abso-fucking-luutselt*, või on kasutatud eestikeelset vastet, nt *abso-neetud-luutselt*, *abso-kuradi-luutselt*, *abso-sitaks-luutselt*. Luuletaja Aapo Ilvese loomingus on vähemalt kaks sellist ekspletiivkonstruktsiooni: *abso-türa-luutselt* ja *abso-fuckin'-luutselt*. Otsetõlkena on eesti keeles kasutatud ka tuntud inglise keele ekspletiivkonstruktsiooni *legen-wait for it-dary* > *legen...oodake...daarne*.

Nagu juba öeldud, on setu ekspletiiv isemoodi nähtus. Setu rahvalauludes pole ekspletiivina kunagi kasutatud vande- ega peitesõnu. Tüüpiline setu ekspletiiv sisaldab sõna *õks* 'ikka'. Setu ekspletiiv ning raamsõna on kaks iseseisvat ühest või mitmest kõnetaktist koosnevat üksust, mis on pandud kokku üheks konstruktsiooniks. Näidetes 1–3 moodustavad nii raamsõna mõlemad pooled kui ka sisestatud ekspletiiv kõnetakti, sealjuures võib kõnetakt koosneda vaid ühest silbist:

⁷ McMillan, James 1980. Infixing and interposing in English. – American Speech, 3. Durham, NC: Duke University Press, lk 163–183.

⁸ Samas, lk 163–164.

⁹ McCarthy, John 1982. Structure and expletive infixation. – Language, 3. Linguistic Society of America, lk 589.

- 1) ime-sa-kene, helläkene 'emakene, sa hellakene'
- 2) sügü-kui-sellä häidsesigi 'sügiselgi ta kui õitses'
- 3) Mari-iks-jilla maariklehmä 'Maril ikka punased lehmad'

Sisestatav ekspletiiv ja raamsõna on teineteisest fonoloogiliselt sõltumatud. Mõlemad üksused säilitavad oma algse fonoloogia ning vokaalharmonia. Näidetes 4 ja 5 on ekspletiiv tagavokaalne, kuid raamsõna viimane kõnetakt eesvokaalne – kumbki ei mõjuta teist:

- 4) Peete-õks-rätä, Paavelat 'ikka Peetrit, Paavlit'
- 5) müri-õks-nät, kärinat 'ikka mürinat, kärinat'

Ekspletiiv võib esineda eri kontekstides. Põhiliselt on ekspletiivi kasutatud millegi, peamiselt tegevuse või tegija fokuseerimiseks ja võimendamiseks. Tegevuse fokuseerimisel tuuakse raamsõna keskele tegusõna, nt *vanna-naakui õks imp-imme ikmahe, vele^a vett laskmahe* 'vanaema ärge ikka hakake enam taga nutma, vennad vett laskma'. Tegusõna tõstetakse ekspletiiviga tavaliselt teisele positsioonile, mis võimendab tegevuse rõhutamist. Tegelas rõhutatakse enamasti asesõnaga, kuid ka rõhumäärsõnaga *õks*, seda eriti pöördumisel. Raamsõnana on sellistel juhtudel üldiselt kasutatud tegijat, nt *Peko-õks sa-kõnõ pujakõnõ, mino kallis kanakõnõ*.

Mõnikord väljendatakse aga ekspletiiviga näiteks kahtlust või kõhklust varasemalt öeldu suhtes. Näites 6 küsivad kaks poega ema käest, kas vanaema ikka ei tahaks sauna. Eelnevalt on ema käskinud poegadel puid tuua, et saun pehme saaks. Ekspletiiv poegade küsimuses väljendab vastuolu ema öeldule, kuna pojad pole kindlad, kas vanaema ikka tahab sauna.

- 6) Weege pikki pedäjä puid, kõrraliidsi kõiwo halga
pehme saasõ õks sis sann pedäjil, kõrrõ lõonah kõiwo puil!
Tälle õks jal ütäl kats poiga, kats kannä kadsatõlli:
Kuulõ õks sa, ime, helläkene, mesimarä maamakõnõ
vana-tahai õks waest-ime tuud sanna, kõiwo lõonat kõrralist?

Lisaks võib setu ekspletiiv käituda emotsionaalsuse võimendajana.¹⁰ See väljendub eelkõige nende näidete juures, kus raamsõnana on kasutatud deminutiivi ehk hellitusõna ja öelduga pöördutakse kellegi poole. Sel juhul on intensiivistatud kõneleja suhtumine adreassaati, ekspletiiv näitab, et adreassaat on kõnelejale oluline.

¹⁰ Pajusalu, Karl; Renate Pajusalu 2011. From conversation to proverbs: Estonian *ikka-* and *ika-* constructions. – Folklore. Electronic Journal of Folklore, 47, lk 81.

7) Peko-õks sa-kõnõ pujakõnõ, mino kallis kanakõnõ

Setu ekspletiividel on seega palju eri funktsioone, millest peamised on rõhutamine ja fokuseerimine.

Ekspletiivid „Pekos“

„Peko“ ekspletiiv sisestatakse alati kahe kõnetakti vahele. Kui ekspletiiv asub kaksikvärsi esimeses pooles, võib see asuda vaid vahetult pärast esimest või kolmandat kõnetakti. Kaksikvärsi teises pooles asuv ekspletiiv võib asuda kas pärast esimest või teist kõnetakti. Ekspletiivi asukohast sõltub tema pikkus. Kõige pikemad ekspletiivid asuvad kaksikvärsi esimeses pooles pärast esimest kõnetakti, nt *Rüü-olli ka õks kõik-kõrrõ kõrralitse*, kõige lühemad kaksikvärsi esimeses pooles pärast kolmandat kõnetakti, nt *Ime olõt õks küll üli-sa-ütsindä*. Sealjuures on olulisem tegur see, mitmenda kõnetakti järele ekspletiiv sisestatakse, kui see, kummas kaksikvärsipooles ta asub.

Ekspletiiviga poolitatud sõna mõlemad pooled on reeglitele vastavad kõnetaktid. Valdavalt on tegu trohheiliste kõnetaktidega, paaril korral pärast kolmandat kõnetakti on raamsõna teine pool ka daktüline, nt *Nii / kä-ve / (õks) / va-na- / täll / -va-nõ-ba*. Raamsõna esimene pool võib olla ka ühest silbist koosnev kõnetakt, aga sel juhul on see alati pikk silp. Ka ekspletiiv ise moodustab ühe või mitu kõnetakti. Vaid ühesilbilisi ekspletiive võib tinglikult lugeda eelnevasse kõnetakti kuuluvaks, kuna nendeks on tavaliselt rõhutatud sõnad. Seega oleks selliste konstruktsioonide puhul üldiselt tegemist daktüüliliste kõnetaktidega, nt *mü-ri-õks / -nät / kä-ri- / nät*.

Raamsõna ja ekspletiiv on teineteisest võrdlemisi sõltumatud. Mõlemad säilitavad konstruktsioonis oma vokaalharmoonia ning vormilise kuju. Rohkem on vastastikusel sõltuvusel raamsõnapooled omavahel ning ekspletiivi sõnad omavahel. Raamsõna mõjutab vokaalharmooniast enam alliteratsioon ehk algriim, nt *suurtõ-õks-tükkä tüminät*. Sõnaliigiliselt on kõige suuremas sõltuvuses deminutiivne raamsõna ja selle ekspletiiv. Deminutiiviga on üldiselt kellegi poole pöördutud, seega on ekspletiivina sisestatud rõhuadverb *õks* ja isikupronoomen, nt *Ime-õks sa-kene helläkene; Peko-õks sa-kõnõ pikk miis*.

„Peko“ ekspletiivid võivad kuuluda viide eri sõnaliiki (tegasõna, rõhumäärsõna, asesõna, asemäärsõna, abimäärsõna), mis omavahel kombinatsioone moodustavad. Üksinda võivad esineda asesõna, nt *Ime*

olõ õks üli-ma-ütsinda, rõhumäärsõna, nt *riste-õks-räste rähettämmä*, ja tegusõna, nt *kulla kurä-lätsi-tegijä*. Sage sõnaliik on tegusõna, mis on ka ainuke sõnaliik, millel on suurem leksikaalne tähendus. Ekspletiivi sõnaliik sõltub mõneti ekspletiivi sõnade ja silpide arvust. Ühesõnalised ekspletiivid on enamasti rõhumäärsõnad või asesõnad. Abimäärsõna võib kuuluda vaid kolmesõnaliste ekspletiivide koostisesse. Ekspletiivi raamsõna võib aga kuuluda 11 eri sõnaliiki. Kõige rohkem esineb raamsõnana liitnisõnu, nt *obtja-õks tä-ruuga oiutõlli*, mis on koos leksikaalse liitega deminutiiviga üks kõige kergemini poolitatav sõnaliik. Seega on loogiline, et just liitnisõnu esineb raamsõnana kõige rohkem.

„Peko” ekspletiivide peaaegu kohustuslikuks elemendiks on rõhuadverb *õks*, millel on erinevaid tähendusi. Eelkõige on *õks*-i kasutus üks rõhutamise võte. Teisalt näitab see, et kõneleja arvates on tekkinud mingi konflikt eelnevalt öeldu või mõelduga. *õks*-i kasutades kõrvaldatakse see konflikt ja näidatakse, et on ikka nii, nagu varem on olnud. On vaid üksikuid näiteid, kus *õks*-i ei ole, kuid sellistel juhtudel eelneb see ekspletiivile varem samas värsireas.

Kokkuvõtteks

Setu ekspletiiv on eripärane keelenähtus. Võrreldes inglise keelega erineb see peamiselt kolme omaduse poolest. Kui inglise keeles sisestatakse enamasti profaansus, siis setus on ekspletiiviks tavalised ilma erilise emotsionaalse lisatähenduseta sõnad. Setu rõhuadverbid on küll teatud emotsionaalse lisavärvinguga, kuid mitte nii intensiivsed kui inglise keele vandesõnad. Teiseks on setu ekspletiiv üldiselt pikem kui inglise keeles. Inglise keeles sisestatakse enamasti üks sõna, setus võib aga sisestada kuni neli sõna. Lisaks on setu ekspletiividel suurem leksikaalne tähendus kui inglise keele ekspletiividel, mida kasutatakse põhiliselt emotsiooni võimendamiseks.

Kas käbi sarnaneb kännule või kännuga?

Alaleütleva käände pealetungist

Kais Allkivi

Tallinna ülikooli lingvistika magistrant

Vennal on naine, kes sarnaneb käitumiselt ja iseloomult isale, ja minul mees, kes sarnaneb mu emaga. Internetifoorumis säärast lauset kohates märkab tähelepanelikum lugeja vastuolu: ühes lausepooles esineb verb *sarnanema* alaleütleva laiendiga, teises aga on laiendsõna kaasäitlevas käändes. Postituse autor tarvitas eri variante ilmselt alateadlikult, kuna avalikus keelekasutuses kuuleb-näeb mõlemat. Ühe ja sama ajakirjandusväljaande, vahel artikligi piires võib silmata kord üht, kord teist vormi. Kumb siis õige on? Õigekeelsusallikad kiidavad heaks vaid kaasäitlevas käändes laiendi ning alaleütlevas laiend on mitmel pool välja toodud tüüpveana. Eesti keelekollektiiv seevastu näib neid tunnustavat võrdväärsena.

Verbi, aga ka käänd-, määr- või kaassõna tähendusest sõltub sageli tema laiendite vorm, nt *tüdruk vestleb (kellega?) poisiga, sõber on tänulik (mille eest?) nõuande eest*. Sellist grammatilist seost, täpsemalt alistusseost, nimetatakse rektsiooniks ehk sõltumiseks. Normipäratud rektsioonimallid ei iseloomusta vaid suulist või internetisuhtlust. Neid tuleb alatihti ette nii trüki-, võrgu-, tele- kui ka raadioajakirjanduses, reklaamtekstides jm avalikus keeleruumis. Kõige sagedamini on rööpselt juurdunud rektsioonilaiend alaleütlevas käändes.

Alaleütlev on piire laiendanud 1930. aastaist

Alaleütleva tungimist teiste käänete kasutuslale täheldas juba 1930. aastail Johannes Aavik, kes nimetas nähtust *le-tõveks*. Tema tähelepanekute järgi esines sihiline väliskohakääne rektsiooniseoses enamjaolt saava või rajava asemel. Siiani on aktuaalsed Aaviku osutatud veakohad, kus alaleütlevat laiendit tarvitatakse omadussõnaga *kindel* ja verbiga *jagama*, nt *kindel oma oskustele > oskustes, jagame arvu viiele > viiega*. Aavik pakkus alaleütleva laialdase pruuksimise põhjuseks varasemaid

saksapäraseid konstruktsioone, mis sisaldasid kaassõna *pääle*. Tema meelest asendas keelekasutaja iga *pääle* šabloonselt *le*-kändelõpuga.¹

Alaleütleva rolli on nüüdses eesti keeles käsitletud Peep Nemvalts, kes otsis 1980.–2000. aastaist pärinevate ajakirjandus- ja teadustekstide valimist määrsõna *sarnaselt* kasutusnäiteid ning avastas, et norminguile mittevastavate alaleütlevate rektsioonilaiendite osakaal on tekstikogust sõltuvalt kuni 41,8% ajalehetekstides ja kuni 100% teadustekstides. Samuti märkas Nemvalts reklaamikeelt uurides, et nimisõnafraasis levib alaleütlevas käändes määruslik täiend omastavalise täiendi või liitsõna kohale, nt *superpakkumised mööblile* (õigem oleks *mööbli superpakkumised*), *allahindlused tehnikale* (ehk *tehnikallahindlused*).²

Viimasel kolmveerandsajandil koostatud veaohlike rektsioonide loeteludes on püsivat tähelepanu pööratud kümmele sõltumissuhte, kus on väidetavaks probleemiks alaleütlevas käändes paralleel-laiend: *baseeruma, põhinema ja rajanema millele* (õigem oleks *millel*) ning *jagama, kohaldama, kohanema, sarnane/sarnanema ja võrdne/võrduma millele* (õigem oleks *millega*). Viimatistes Mati Erelti ja Sirje Mäearu rektsiooniloendites tuleb selgesti välja, et levinuim n-ö eksimus on alaleütlevas käändes laiend: Ereltil lausa 21 juhul 42st³, Mäearul ligi kolmandikul 96 osutatud veajuhust⁴.

Visalt püsinud sõltumissviga, mida keeleteoimetajail ikka ja jälle parandada tuleb, on alaleütlevas ja kaasaütlevas käändes laiendi ära-vahetamine, nt *adekvaatne, analoog(ili)ne, kaasnema ja proportsio-naalne millele > millega*⁵. Alaleütlev kääne tükitab asendama ka alalütlevat, saavat ja sisseütlevat, harvem osastavat ja seesütlevat käänat, samuti kaassõnatarindeid *mille kohta, mille korral, mille järele ja mille suhtes*.

¹ Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, lk 110–111.

² Nemvalts, Peep 2003. Alaleütleva allutusretked võõrale alale. III Muutuva Keele päeva ettekanne. <http://www.fl.ut.ee> (23.08.2012).

³ Erelt, Mati 2009. Lause õigekeelsus. 2. parandatud trükk. Tartu: Bookmill, lk 35–40.

⁴ Mäearu, Sirje 2011. Valik rektsioone. Tartu: Keelehooldakeskus, lk 5–38.

⁵ Uuspõld, Ellen; Argo Mund 2009. Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteoimetajale. 4. parandatud ja täiendatud trükk, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 40.

Segadust külvavad kõlasarnasus, tähenduslähedus ja kontekstisõltlikkus

Oma bakalaureusetöös „Allatiivsete reksioonilaiendite kasutusala avardamine”⁶ analüüsisin alaleütlevate rööplaiendite esinemist ajalehetekstides. Esmalt valisin Ereli raskusi valmistavate reksioonide loetelust vastavad alistavad sõnad, mille kasutusnäiteid otsisin Eesti Päevalehe 2001.–2007. aasta tekstikorpusest.

Neljas reksiooniseoses osutus alaleütlev laiend harilikuks nähtuseks. Pea 80 protsendil juhtudest oli seda tarvitatud koos verbiga *osundama* ‘tsiteerima’, mis esines enamasti ekslikult sarnassõna *osutama* ‘viitama’ tähenduses, nt *Juhtunu osundab > osutab ilmselgelt ka vajadusele piirata Eestis ohtlikke raudteeveoseid*. Samas kohtasin alaleütlevas käändes laiendit ka siis, kui verb oli õiges tähenduses ja nõudnuks osastavas käändes laiendit, nt *Parek osundas paavst Benedictus XVI sõnadele > sõnu*.

Sõnade *rajanema*, *panustama* ja *sarnane/sarnanema* laiendina oli alaleütleva käände vormi kasutatud rohkem kui viiendikul juhtudest. *Rajanema* – nagu ka sünonüümide *baseeruma* ja *põhinema* – puhul tekitab segadust tähenduslähedus verbidega *toetuma* ja *tuginema*: esimene tingib alaleütleva, samas kui viimased alaleütleva laiendi. Nt *Õigusriik rajaneb madalate instinktide teadlikule keelamisele > teadlikul keelamisel*. Tegusõna *panustama* tarvitust mõjutab kontekstisõltlikkus: tähenduse ‘panust andma’ korral on lubatud vaid sisseütlev, teise tähenduse ‘lootusi rajama’ korral ka alaleütlev laiend. Nt *Kõlab bürokraatlikult, kuid riik peab siinkohal ilmselt panustama tõhusamale teavitustööle > tõhusamasse teavitustöösse*.

Keelekorraldajate seisukohad lahknevad. Kellel on õigus?

Ette antud keelekasutusmallidest järgmisena vaatlesin ajakirjandustekstide ja suulise kõne näitel seda, millistes konstruktsioonides alaleütlevat käännet enim tarvitatakse. Otsisin morfoloogiliselt analüüsitud ajakirjandus- ja kõnekorpusest üldnimeliste alaleütlevas käändes nimisõnade esinemisjuhte. 111 000-sõnelises ajakirjanduskorpuses leidis 1109 vastet ning 484 erinevat alaleütleva laiendiga alistavat

⁶ Allkivi, Kais 2012. Allatiivsete reksioonilaiendite kasutusala avardamine. Bakalaureusetöö Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.

sõna, kümme sagedaimat neist öeldisverbid *andma*, *vastama*, *esitama*, *minema*, *jõudma*, *jääma*, *maksma*, käändeline verbivorm *vaatamata*, nimisõna saava käände vorm *lisaks* ja kaassõna *tänu*. 100 000-sõnelises kõnekorpuses oli vasteid 172 ja alaleütlevas käändes laiend esines 71 eri rektsiooniseoses, kõige tihemini taas verbidega *minema*, *andma* ja *jõudma*, samuti *olema*, *panema*, *tegema*, *meeldima* ja *ütleva* ning nimisõnaga *soodustus*. Ei üllatanud, et enim ette tulnud rektsioonipõhjade sekka kuulus mõlemal juhul ohtralt suure esinemissagedusega mitmetähenduslikke tuumverbe, nagu *andma*, *jääma*, *minema*, *tegema*, *tooma*, *tulema* ja *viima*.

Keelenormingutega läks vastuollu ajakirjandustekstide puhul 1% ja suulise kõne puhul 2% vaadeldud rektsioonijuhtudest. Esines kaks varemgi keeleteaduslikus kirjanduses täheldatud veakohta: *sarnanema millele* > *millega* ja *põhinema millele* > *millel*, nt *Lood põhinevad seikadele, sündmustele ja isikutele* > *seikadel, sündmustel ja isikutel eesti kirjandusloost*. Lisaks oli alaleütlevas käändes nimisõna ekslikult pruugitud verbi *investeerima* laiendina. „Õigekeelsussõnaraamatu” ja „Eesti keele seletava sõnaraamatu” põhjal tuleks kasutada sisseütlevat käännet: *Polarise esimehe Jaak Kiikeri meelest peab Allingu esmalt investeerima korvpallioskuste õppimisele* > *õppimisse*. *Mine-tuletise sisseelamine* rektsioonilaiend pidanuks ÖSi näite najal vastama *kuhuküsimuse asemel kus-küsimusele: Esimene aasta kulub tema kinnitusel turule* > *turul sisseelamisele*. Lauses *Meie õlleodrale* > *õlleodrast aga otsitakse vigu ja välismaine linnas muudkui voolab sisse* oleks sobivam alaltütlev laiend, kuna säärases kontekstis peaks see vastama *kus-küsimusele*. Lauses *Osad käivad laenuosakonda nõustamisele* on vigane nii sisseütlevas kui ka alaleütlevas käändes laiend. *Käima* nõuab *kus-küsimusele* vastavat ja seega sees- või alalütlevat laiendit. Niisiis: *Osa käib laenuosakonnas nõustamisel*.

Väljendverbi *aega veetma* oli korpuselauses kasutatud tähenduses 'aega kulutama'. Rektsioonilaiend peaks olema verbi käändelises *des*-vormis:¹¹ *Ta tuleb nii vähekeseks ajaks ja siis selle ajagi veedab ainult söömisele* > *süües*. Tähendussegadusest johtuvalt oli alaleütleva väärilaiendiga tarvitatud ka meditsiini- ja põllumajandusoskussõnavarasse kuuluvat verbi *lööbima* 'lööbena välja lööma'. ÖSi ja EKSSi näidetest saab järeldada, et tegevussubjekt peaks olema alalütlevas käändes: *Õunapuu-kärntõbi on lööbinud viljadele* > *viljadel ja kahjustus ulatub sordil „Antonovka” Viljandimaal 70%ni*. Tõenäoliselt mõistis lause autor sõna tähendust kui 'lööbena levima'. Samuti tingib alalütlevas

käändes laiendi nimisõna *rõhk* millegi esiletõstmise tähenduses: *Rõhk oli seal käsitööle > käsitööl*.

Mõnel juhul on õigekeelsusallikate toel raske kindlaks teha, kas lauses on rektsooniviga. Verbi *kalduma* rektsoonilaiend võib sõltuvalt kontekstist vastata küsimustele *millesse, kuhu ja millele*. Mäearu⁷ ja ÕS toovad *kalduma* kasutuse kohta järgmisi näiteid: *päev kaldub õhtusse/õhtule, jutt kaldus poliitikale, tüsedusele kalduv mees, laev on kaldunud itta/ida poole*. Erelt on seevastu *kalduma* puhul alaleütlevas käändes laiendi märkinud sagedaks sõltumisveaks ja esitanud näite *kaldub joomarlusele > joomarlusse*.⁸ Seetõttu on keeruline öelda, kas ajakirjandusest pärit lause *Vasakpoolsusele kalduva imagoga töösturid võivad kergesti põlu alla sattuda* on korrektne või tuleks eelistada sisseütlevas vormis laiendit.

Sarnast segadust külvab nimisõna *panus*, mille puhul 'juurdepandu, lisatu' tähenduses on ÕSile ja Mäearule⁹ tuginedes lubatud nii alaleütlev kui ka sisseütlev laiend, nt *panus ühisele söömalaualale, igakuine panus pangakontole*, aga *Vilde panus eesti kirjandusse, kunsti panus inimese kasvatamisse, riigi panus kohaliku ettevõtluse arendamisse*. Kontekstist lähtudes passiks korpuselausesse paremini sisseütlevas käändes laiend: *Tallinna avalik panus Balladuri paktile > pakti(sse) pidi paratamatult häirima Venemaad*.

Verbiga *kasvama* kasutatakse nii alaleütlevas kui ka rajavas käändes laiendit. Sisestasin lause *Viimase nelja aastaga on arvloterii osatähtsus Eesti Loto käibes kasvanud 50 protsendilt 58 protsendile* eeskujul Google'i otsimootoris kaks sõnapaari: *kasvanud prontsendile* ja *kasvanud protsendini*. Kordumatuid tulemusi oli peaaegu võrdset: esimesel juhul 379, teisel juhul 350. Seletava sõnaraamatu näite *Meeskonna eduseis kasvas 15-punktiliseks* põhjal sobiks selles olukorras ka saavas käändes laiend.

⁷ Mäearu, Sirje 1996. Valik rektsoone – Keelenõuanne soovitab. <http://keeleabi.eki.ee/artiklid/rektsoone.html> (23.08.2012).

⁸ Erelt, Mati 2009. Lause õigekeelsus, Tartu: Bookmill, lk 36.

⁹ Mäearu, Sirje 2011. Valik rektsoone, Tartu: Keelehooldekeskus, lk 33.

Keelekasutajad tajuvad alaleütlevas käändes laiendit loomulikuna ka n-ö veakohtades

Selgitamaks välja, kuivõrd loomulikuna keelekasutaja vigaseks peeta-
vaid alaleütlevas käändes laiendiga rektsioonimalle tunnetab, korral-
dasin käesoleva aasta 12.–30. märtsini Tallinna 21. kooli ja Tallinna
ühisgümnaasiumi III ja IV kooliastme õpilaste hulgas ning Eesti
riigiarhiivi ja Õhtulehe töökollektiivis taju-uuringu. 218 vastajal oli
15 minutit, et keeletunnetusest lähtudes hinnata 50 lauset, mis kätkesid
alaleütlevas käändes laiendiga rektsiooniseost. Test sisaldas suvalises
järjekorras 24 vääraks loetavat või küsitavat ning 26 korrektset lau-
set. Viimastest osa sisaldas Erelti esitatud rektsioone, mille puhul just
alaleütlevas laiendit kipub asendama muus käändes laiend: *kaasuma*,
lähedane ja *vastanduma millega* > *millele*, *toetuma* ja *tuginema mil-
lel* > *millele*¹⁰. Küsitletud andsid hinnangu neljapallisel skaalal, mille
hindamisastmed olid: 1 – *täiesti ebaloomulik*, 2 – *pigem ebaloomulik*,
3 – *pigem loomulik* ja 4 – *täiesti loomulik*. Vastajate vanus jäi 14–68
eluaasta piirsesse. Naisi oli valimis 137, mehi 77. Neli vastajat jättis soo
märkimata. 19 vastaja kõrgharidus oli seotud eesti keelega.

Vastajate keeletaju lahkes rektsiooninorminguist seitsmel juhul.
Lauset *Kaisa sarnaneb väliselt väga oma emale* pidas loomulikuks
ehk hindas enam kui 2,5 palliga umbes 85%. Vastajaist 78% tajus
loomulikuna lauset *Liisa panustas kõik säästnud õpingutele*, ehkki
'millesegi panust andma' tähenduses nõuab *panustama* sisseütlevas
käändes laiendit (tähenduses 'millelegi lootusi rajama' võib EKSSi järgi
sobida ka alaleütlev). Kolmveerand valimit märkis loomulikuks lauset
Vastastikune usaldus rajaneb headele kogemustele. Veel mitme n-ö
väärmalli puhul jagunesid hinnangud umbes pooleks. Seevastu tundus
korrektne lause *Kõrgemale palgale kaasub suurem vastutus* 80%-le
küsitletuist ebaloomulikuna. Testis kätketud probleemsed rektsioonid
leiab hinnangulise loomulikkuse järgi reastatuna järgnevast tabelist.

¹⁰ Erelt, Mati 2009. Lause õigekeelsus, Tartu: Bookmill, lk 36–39.

Tabel. Vastajate hinnangud probleemset rektsiooni sisaldanud tajutestilauseatele (poolpaksus kirjas on konstruktisoonid, mille puhul hinnang keelenorminguist hälbib)

	Lauses sisaldunud rektsioon	Täiesti ebaloomulik	Pigem ebaloomulik	Pigem loomulik	Täiesti loomulik	Keskmine hinnang
1.	<i>sarnanema</i> kellele > kellega	11	22	59	126	3,38
2.	<i>kalduma</i> millele (> millesse)	12	31	88	87	3,15
3.	<i>panustama</i> 'panust andma' millele > millesse	15	33	78	92	3,13
4.	<i>rajanema</i> millele > milleg	11	45	81	81	3,06
5.	<i>investeerima</i> millele > millesse	38	55	81	41	2,80
6.	<i>analoozne</i> millele > millega	26	54	81	57	2,78
7.	<i>kindel</i> millele > milles	35	53	62	66	2,74
8.	<i>kasvama</i> millele (> milleni)	41	71	56	50	2,53
9.	<i>panus</i> millele (> millesse)	40	74	60	45	2,51
10.	<i>samm</i> millele (> milleni)	45	82	72	19	2,50
11.	<i>sisseelamine</i> millele > kus	32	67	76	43	2,41
12.	<i>identne</i> millele > millega	42	79	65	32	2,40
13.	<i>põhinema</i> millele > milleg	55	59	40	64	2,33
14.	<i>kaasama</i> millele > millesse	44	70	61	33	2,32
15.	<i>baseeruma</i> millele > milleg	49	87	53	29	2,30
16.	<i>osundama</i> millele > mida	62	74	53	29	2,22
17.	<i>paralleelne</i> millele > millega	77	76	42	23	2,07
18.	<i>veetma</i> millele > mida tehes	86	62	44	26	2,05
19.	<i>otsima</i> millele > millest	77	91	36	14	1,93
20.	<i>lööbima</i> kellele > kellel	95	74	36	17	1,90
21.	<i>kohanema</i> millele > millega	96	68	38	16	1,88
22.	<i>kaasuma</i> millele	81	93	35	9	1,87
23.	<i>vastavuses</i> millele > millega	93	73	43	9	1,85
24.	<i>rõhk</i> millele > milleg	115	74	13	16	1,77
25.	<i>käima</i> millele > milleg	148	42	15	13	1,43

See, kuivõrd hinnangud rektsiooninorminguist hälbisid, seostus küsitletute vanuse ja haridusega. 14–16aastased põhikooliõpilased tajusid alaleütlevas käändes laiendit loomulikuna 40 lauses, 17–19aastased gümnasistid 35 lauses ning 19–40aastased ja 41–68aastased 32 lauses. Noorima rühma hinnangud vastandusid norminguile 12 juhul, ülejäänutel seitsmel juhul. Kui keskkoolinoortele tundusid loomulikuna kõik kaheldavad rektsioonid, siis eakamaile vaid *kalduma millele*. Kõrvutades lausehaaval vanuserühmade keskmisi hinnanguid, jäi sageli silma muster: mida eakam vastajarühm, seda lähemal on seisukoht õigekeelsusallikate omale.

Valimisse kuulunud inimesed märkisid ankeedis, et puutuvad võõrkeeltest enim kokku inglise, vene, saksa ja soome keelega. Peangi üheks võimalikuks mõjuteguriks keelekontakte. Näiteks omadussõnade *analogue* ja *identne* soomekeelsed vasted *analoginen* ja *identtinen* nõuavad alaleütlevat laiendit. Vene vastetega *аналогичный* ja *идентичный* ning saksa vastetega *analog* ja *identisch* kuulub kokku daativi kääne, millele eesti keeles vastab enamjaolt alaleütlev. Verbi *sarnanema* pruukimine kaasäütlevas käändes laiendi asemel koos alaleütlevas laiendiga võib tuleneda sellest, et inglise keeles on väärt kasutada verbiühendeid *be similar* ja *bear resemblance* koos kaasäütleva eessõnaga *with* – sobib ainult suunaessõna *to*.

Kokkuvõte

Uurimust koostades sain kinnitust, et allatiivsed rööplaiendid rektsioonikasutuses on aktuaalne probleem ja tegemist on uurimisvaldkonnaga, mis vajaks senisest suuremat tähelepanu. Õigekeelsusallikate käsitlused võiksid olla ühtlustatud, näiteks valitseb ebakõla sõnade *kalduma* ja *panus* rektsioonijuhistes. Samuti ei tohiks keelekorralduslikud normingud eirata objektiivset keelenormi.¹¹ On ju keeleomane või keeltevahelisest mõjust tingitud varieerumine keele tüüpiline, arengupotentsiaalile viitav tunnusjoon. Seega võiks vahest kaaluda mõningate hetkel vääraks loetavate, kuid laialt levinud konstruktsioonide, nagu *rajanema* ja *sarnanema millele*, möönmist korrektse keelekasutusena. Selle otstarbekuse väljaselgitamiseks tuleks korraldada laiapärgjalisemaid rektsioonikasutuse uuringuid.

¹¹ Esilon, Pille 2010. Suundumustest eesti keele grammatiliste käänete kasutuses – Korpusuuring ja meetodid. Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised, 12. Tallinn, lk 6.

Kes on aastal 2012 Eesti raamatutoimetaja ja millega ta tegeleb

Pärle Raud

Tallinna ülikooli magister

Eesti raamatutoimetajate tööst pole kirjutatud kuigi palju¹, perioodika toimetamise kohta on ilmunud siiski üksikuid raamatuid² ja uurimustöid³. Ainuke raamatutoimetaja tööd puudutav uurimus on Julia Maleva 2006. aasta bakalaureusetöö „Käsikirja toimetamisest Eesti kirjastustes”.

Siinse uurimuse ajendiks oli eeldus, et keeleteoimetaja profiil, töö sisu ja töökorraldus on praegusel ajal, mil kirjastused peavad püsima jäämise nimel läbimõeldumalt ja kokkuhoidlikumalt tegutsema, samuti ümber kujunemas. Majanduskriisi tõttu on mitu kirjastust töö lõpetanud ning neis töötanud toimetajad on pidanud kas uue ameti õppima või vabakutselisena tööle asuma. Ka raamatute müüki on rasked ajad vähendanud. Eesmärk oligi välja selgitada, kes on Eesti raamatutoimetaja praegusel ajal ning mis laadi tööülesandeid ta täidab. Andmete saamiseks korraldati toimetajate hulgas struktureeritud küsitlus, millest esimene osa käsitles toimetajate profiili (töökogemus, toimetatavate tekstide valdkond, töökoht jms), teine nende töökorraldust, kolmas töö sisu ja neljas toimetajate üldist tausta (nt vanus, sugu, haridus). Küsitluses osales 60 nii kirjastuste koosseisulist kui ka vabakutselist toimetajat.

---

¹ Artikli aluseks on 2012. aasta kevadel Tallinna ülikoolis kaitstud magistritöö „Eesti raamatutoimetaja profiil, töökorraldus ja töö sisu aastal 2012”.

² Tiit Hennoste 2001; teine, kohendatud trükk 2008. Uudise käsiraamat: kuidas otsida, kirjutada, toimetada ja serveerida ajaleheuudist. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

³ Marii Karell 2003. Toimetamine Eesti päevalehtedes. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna bakalaureusetöö.

Keeletoimetaja elukutse kujunemine

Keeletoimetaja elukutse sai Eestis alguse Akadeemilise Emakeele Seltsi otsusega 29. novembril 1929. aastal, mil tollastele ajalehtedele saadeti üleskutse teha ajalehekeele ühtlustamiseks keelelist eelkorrektoori. Niisiis on keeletoimetaja elukutse Eestis praegu vaid pisut üle 80 aasta vana, mis on ühe ameti kohta üsna lühike aeg. Samas on ka eesti kirja-keel vanade kultuurkeeltega võrreldes alles üsna noor. Eri aegadel on ootused keeletoimetajale olnud erinevad, alates keelenormi järgijast vabariigi algusaegadel kuni tsensuuri jälgijani nõukogude perioodil. Praegusel ajal ei ole toimetaja enam lihtsalt keelevelvur, vaid ka sisuline nõuandja ja soovitaja.

Toimetamise etapid ja tasemed

Võrreldes toimetajate tööd nii Eestis kui ka angloameerika keeleruumis (Kanada, Briti, Ameerika) võib öelda, et Eestis, nagu ka Soomes, ei ole erinevalt näiteks Kanada ja Briti traditsioonist (keele)toimetamise standardit välja töötatud ja ka värskeimat kirjandust raamatutoimetamise valdkonna kohta pole kuigivõrd ilmunud. Angloameerika keeleruumis on aga toimetaja tööd enam mõtestatud ja kirjeldatud, näiteks on toimetamise eri tasemed üsna täpselt eristatud. Enamasti on seelses keeleruumis olemas eraldi peatoimetaja, sisutoimetaja, keeletoimetaja, samuti tehnilised toimetajad ja korrektorid. Ka meil kasutatakse sisu toimetamisel vajaduse korral erialaspetsialisti abi, aga enamasti teeb kogu töö käsikirjaga kuni selle avaldamiseni siiski üks toimetaja. Raamatul on tehnilise toimetaja asemel kujundaja ja eraldi korrektori abi kasutatakse harvadel juhtudel.

Kanada, Briti ja Ameerika toimetamistraditsioonide kokkuvõttena võib välja tuua järgmised toimetamise etapid ja nende põhilise sisu:

1. Vastutav väljaandmine (*editorial project management*) ehk kirjastamine: avaldamiseks sobiva teksti leidmine, projekti elluviimine või ülevaatamine selle kõikides toimetuslikes aspektides, kontakti hoidmine autoriga, teiste juhendamine.
2. Sisu toimetamine ehk struktuuriline toimetamine (*structural editing, substantive editing, development editing, content editing*): materjali ümberkujundamine ülesehituse, sisu, pikkuse, ideede loogilise arenduse parandamiseks, ettepanekute tegemine materjali esitlemiseks mingil teisel moel. Toimetaja

kirjutab teksti autori nõusolekul kas ise ümber või juhib tema tähelepanu tekstis esinevatele vasturääkivustele ja lahknevustele, aga ka teksti ülesehitusele ja poliitilisele ebakorrektusele, jälgib õiguslikke aspekte, muu hulgas seda, et teoses ei esineks plagiaati.

3. Stiili toimetamine (*stylistic editing, detailed editing for sense, permissions*): tähenduste täpsustamine, teksti voolavuse ja ladususe parandamine mõtte paremaks edasiandmiseks, ümberkirjutamine mitmetähenduslikkuse vältimiseks, autori mõtte selge edasiandmine ilma lünkade ja vasturääkivusteta. Tähelepanu juhtimine autoriõiguse probleemidele, näiteks tsitaatide, tabelite, diagrammide, illustratsioonide jms kasutamisel.
4. Keeleline toimetamine (*copy editing, language editing, checking for consistency, mechanical editing, correlating parts*) tähendab korrektuse, järjekindluse, täpsuse ja täielikkuse tagamist. Selle all peetakse silmas grammatika, kirjavahemärgistuse, õigekirja ja sõnakasutuse parandamist, süntaksi ja väljendusviisi korrastamist; poolitamist, algustäheortograafiat, lühendite, akronüümide, kaldkirja kasutust jne. Sisaldab ka viidete, tsitaatide jms kontrollimist.
5. Tehniline toimetamine (*technical editing*): vormiline toimetamine ja küljendamise jaoks märgenduste tegemine.
6. Korrekatuur (*proofreading*): kirja- ja keeleliste vigade, väljajättude ja muu paigutuse kontrollimine pärast küljendamist, et parandada tekstilisi ja visuaalsetes elementides esinevaid vigu.

Angloameerika traditsioonis eristatakse nii sisu kui ka keele toimetamisel tasemeid kergest põhjalikuni. Need näitavad toimetaja sekkumise ulatust teksti. Kergema toimetamise puhul on toimetaja keeleline ja sisuline sekkumine väiksem, autori jaoks tehakse vaid märkmeid ja palutakse tal endal parandused teha ning kahtlastena näivad faktid kontrollida. Mida põhjalikum toimetamine on kokku lepitud, seda suuremat teksti sekkumist toimetajalt oodatakse – kuni ümberkirjutamise ja uue materjali loomiseni välja.

Eesti raamatutoimetaja profiil

Väga üldistatult võib öelda, et praeguse aja eesti keeleteoimetaja on üle 10-aastase toimetajakogemusega naine vanuses 30–50 aastat, kellel on eesti keele alane magistrakraad ja kes töötab või on töötanud kirjastuses. Kuigi viiendik uuringus osalenuist oli kunagi mõnes kirjastuses töötanud, kinnitasid saadud vastused esialgset oletust, et raamatutoimetajad ei koonu tänapäeval enam kirjastustesse, vaid töötavad enamasti vabakutselisena, st osutavad toimetamisteenust oma põhitöö kõrvalt. Ka kirjastuste koosseisulised toimetajad teevad lisaks oma tööandja antud ülesannetele lisatööd teistele tellijatele. Uuringust ei selgunud, et vabakutselisena oleks mingil perioodil tööle asunud eriti suur osa toimetajatest, ajavahemik jagunes üsna ühtlaselt aastate 1999–2011 vahel.

Küsitluses osalenuist rohkem kui pooltele ei ole toimetamine ainus sissetulekuallikas. Töö tasustamise põhiliseks aluseks on arvestus mahu (st autoripogna) järgi, kuigi kiirtöö, lühikeste ja väga pikkade tekstide (nt kogumike) puhul sõlmitakse ka erikokkuleppeid; tasuarvestus võib sõltuda ka teksti keerukusest. Seost omandatud hariduse ja teksti toimetamise valdkonna vahel ei õnnestud selgitada: enamiku küsitletud toimetajate haridus on filoloogiline, aga umbes veerand toimetajatest oli õppinud mõnd muud eriala.

Toimetajate töö põhitellijad on ootuspäraselt kirjastused, kuigi ligi pooled (nii koosseisulised kui ka vabakutselised) toimetajad kinnitasid, et nende poole pöörduvad kirjastuse vahenduseta otse ka autorid, kes soovivad oma teksti ise kas digitaalsena või trükisena avaldada. Isekirjastamist soosib nii majanduslik olukord, trükikojad peavad püsima jäämiseks paindlikud olema ning ka väiksemaid töid vastu võtma, kui ka digitaalne kirjastamine, mille puhul ei ole kirjastaja olemasolu vajalik.

Toimetaja töö sisu

Tekst saadakse toimetamiseks valdavalt digitaalse failina, ka töö tekstiga toimub enamasti arvutis, ja siin on võrreldes 2006. aasta Julia Maleva uuringuga täheldatav muutus digitaalse töökeskkonna kasuks. Ligi kaks kolmandikku toimetajatest kasutab tekstis muudatusi nähtavale toovat „jälita muutusi” (*track change*) funktsiooni, et hiljem oleks autoril, tõlkijal või kirjastajal lihtsam parandustega tutvuda ning nende suhtes otsust teha.

Toimetajate vastused näitasid ka, et kirjastajad ja teised tellijad usaldavad teksti vajalike paranduste tegemisel toimetaja otsustusvõi-

met. Samas räägiti ootused tööle läbi vaid veerandiku toimetajatega. Töö valmimise tähtpäeva määrab enamasti töö tellija ja siit ilmneb, et olgu töömaht kui suur tahes, peab toimetaja etteantud ajaga hakkama saama. Kui põhjalikult toimetaja tekstiga saab tööd teha, on ilmselt tema enda südametunnistuse ja kohusetunde asi. Mitu toimetajat on meedias avalikult kurtnud, et töö maht ja tasu tehtava eest ei ole omavahel kooskõlas ja miski ei näita, et see muutumas oleks.

Toimetajate töö sisu kohta käivate küsimuste vastused näitasid, et enamasti loevad toimetajad teksti selle parandamiseks 2–3 korda ja töö tekstiga toimub üsna võrdselt kas esimesel või teisel korral. Üle poole toimetajatest toimetab kohe kõike korraga ja viiendik küsitletuist tegeleb esmalt silmatorkavate vigadega, nagu trükivead ja grammatika, ning pea sama suur osa toimetajaist vaatab kõigepealt teksti üldist ülesehitust ja loogikat. Teksti parandamisel tuleb kõige rohkem ette õigekirjavigade, lauseehituse, sõnajärje ja grammatikaga seonduvaid parandusi ja vähem tehakse parandusi, mis puudutavad stiili, sõnakasutust, teksti ülesehitust ja sisu.

Toimetajate sõnul on kõige rohkem vaja autoriga kooskõlastada just sisu, fakte, teksti ülesehitust ja loogikat puudutavaid parandusi ning kõige vähem grammatika- ja trükivigu. See võib muu hulgas olla seotud asjaoluga, et valdavalt toimetasiid uuringus osalenud ilukirjanduslikke tekste, mille juurde käib autori stiili ja teose ülesehituse hoidmine, seetõttu sekkutaksegi materjali vähem. Asjaolu, et keeleteoimetajad kontrollivad siiski ka sisu ja fakte, näitab, et Eesti toimetamistraditsioonis teebki keeleteoimetaja enamasti kõike, st toimetab peale keele ka sisu. Kuigi angloameerika traditsioonis hoitakse sisu- ja keeleteoimetaist selgelt lahus, paistab siinsete uurimistulemuste taustal, et Eestis see nii ei ole. Toimetajate tööülesannete hulgas on enamasti oma toimetatud tekstile ka korrektuuri lugemine. Korrektuuri loetakse tavaliselt kaks korda ja korrektuuriparanduste tegemisel suheldakse kas küljendaja või kirjastusega.

Uurimistulemused näitasid, et enamik tõlketekstide toimetajatest kontrollib tõlketeksti vastavust originaaliga vaid siis, kui tõlge on arusaamatu, kuigi tõlketeenuse standard näeb ette täpset vastavuse tagamist lähte- ja sihtkeele teksti vahel. Samuti selgus, et kolmandikul juhtudel ei olnud toimetajad võõrkeelteoskuse märkinud keelt, millest tõlgitud teksti nad on toimetanud, mis tähendab, et toimetajal polegi võimalik lähtekeelset teksti mõista, et vajaliku paranduse üle otsustada. Siiski ei peaks toimetajate keeleoskuse puudumine olema

tõlkeraamatute halva kvaliteedi põhjuseks, kuna toimetaja töö ei ole teksti tõlkimine. See võib aga olla põhjuseks mõningate ebatäpsuste või ebaloogilisuste esinemises, need oleks teksti sõnasõnalisel võrdlemisel originaaltekstiga võimalik välja toimetada.

Kitsaskohad

Uuringu põhjal võib väita, et suur probleem on toimetajate ajapuudus. Nagu ilmnes, ei lepita enamasti toimetajaga eelnevalt kokku, mida temalt oodatakse – kas ta peab vaid keelega tegelema või oodatakse temalt suuremat sekkumist teksti, ometi on need eri mahuga tööd. Võinuks eeldada, et toimetamist alustatakse teksti ülesehituse ja loogika jälgimisest, aga see pole sugugi nii. Kõige korruga toimetamine võib olla märk liiglühikesest tähtjast ning sisu- ja keeleteoimetaja töö kattuvusest. Samuti jäi toimetajate antud kommentaaridest kumama, et tõlketeksti puhul pole aega originaalist näpuga järke ajada ning lisaks ei maksta toimetajale kehva tõlke ületõlkimise eest.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et ootused eesti raamatutoimetajale on väga suured – ta peab olema pädev paljudes valdkondades ja valdama tõlkijatega samal tasemel võõrkeeli, oskama parandada lisaks keelele ka sisulisi ja struktuurilisi vajakajäämisi ning tegema veel tekstile ka korrektuuri. Eesti toimetamistraditsioonis tegeleb keeleteoimetaja kõigega peale vastutava väljaandmise. Nii selgubki, et meie toimetaja oskuste skaala on teiste kirjastamisega seotud ametitega ning paljude teiste maade toimetajatega võrreldes kõige laiem. Samuti on eesti keeleteoimetaja tööülesannete hulgas palju sellist, mis angloameerika traditsioonis kuulub kas sisutoimetaja, tehnilise toimetaja või korrektori ülesannete hulka.

Lõpetuseks

Tänavu 11. juulil asutati Tartus Eesti Keeleteoimetajate Liit, mille eesmärk on keeleteoimetajate töö tutvustamine ühiskonnas, samuti toimetajate omavahelisele suhtlemisele kaasaaitamine ja täiendusõppe korraldamine, toimetajaetikaga põhimõtete väljatöötamine ning pikemas plaanis ka keeleteoimetaja kutsestandardi loomine. Loodetavasti on eespool tutvustatud esmasest uuringust kunagi kasu Eesti oma toimetamisstandardi koostamisel.

Ülevaade Johannes Aaviku Rootsi-perioodi (1944–1973) sõnaloomingust

Jekaterina Mištšenko
Tallinna ülikooli doktorant

Johannes Aaviku loometööd on palju uuritud, kuid eeskätt on vaadeldud tema keeleuendust ja -tegevust Eestis. Aja jooksul on keelemehele, eriti tema juubelitega seoses, pühendatud hulk artikleid ja kogumikke. Tõstaksin esile Helle Metsa ja Henn Saari artikleid¹ (1970) ning pühendusteoseid² Aaviku 70. ja 90. sünnipäevaks, aga ka Valter Tauli keeleuenduse kriitilist ülevaadet ja Helgi Vihma põhjalikku bibliograafiat³. Hiljuti ilmunud „Ideepe” (2010) on taas elavdanud arutelu ja avardanud lugejate-uurijate ettekujutust Johannes Aaviku keelelistest ja kultuurilistest vaadetest.⁴ Samas on Aaviku Rootsi-periood jäänud seni tähelepanuta, ka viimastine Antoine Chalvini teos „Johannes Aavik et la rénovation de la langue estonienne” (2010) seda eluetappi ei kirjelda. Johannes Aaviku keelenurkadest Eesti Päevalehe veergudel on varasemal ajal kirjutanud vaid Raimo Raag.⁵

---

¹ Mets, Helle 1970. Johannes Aavikust ja tema kunstlikest sõnadest I. – Eesti keele ringi töid 2. Toim Aino Valmet. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 5–35; Saari, Henn 1970. Johannes Aaviku vanemate noomenitüvede saatusi. – Keel ja Kirjandus 12, lk 713–725.

² Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäeva puhul 8. detsembril 1950. Lund, 1951; Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Koost Helgi Vihma ja Karl Mihkla. Tallinn: Valgus, 1971.

³ Tauli, Valter 1982. Johannes Aaviku keeleuendus. Kriitiline ülevaade. Stockholm: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut; Vihma, Helgi 2000. Johannes Aavik ja eesti keeleuendus. Bibliograafia 1901–1996. Toim Karin Ribenis. Tallinn: Johannes Aaviku Selts.

⁴ Aavik, Johannes 2010. Ideepe. Johannes Aaviku ideede päevik. Toim Helgi Vihma. Tallinn: TEA Kirjastus; Hint, Mati 2012. Hilise Aaviku radikaalne keeleuendus. – Keel ja Kirjandus 2, lk 81–102.

⁵ Raag, Raimo 1994. Johannes Aaviku keelenurgad Eesti Päevalehes. – Artikleid ja arhivaale I. Tallinn: Keeleuenduse Kirjastik B2. Toim Helgi Vihma. Tallinn: Johannes Aaviku Selts, lk 20–23.

Johannes Aavik oli energiline Eestis tegutsenud keelemees, kelle saatust viis 1944. aastal Rootsi. Paguluses tegeles ta edasi eesti keele sõnavara ja grammatikaga ajalehtede (Välis-Eesti, Eesti Päevaleht⁶) ja teiste väljaannete (nt „**Rootsi–eesti abiraamat**“) vahendusel. Saaremaalt pärit keeleteadlane jätkas loengute pidamist ja tõlkimist, aga eeskätt rahvuskaslaste keelelist harimist ja nõustamist. Aavik jätkas järjekindlalt oma vaadete propageerimist. Eeskätt püüdis keelemees väliseestlasteni tuua eesti keele sõnavara ja ortograafia uuendusi, mis leidsid kajastamist juba Eestis töötades. Seega, eesti keel arenes ja täienes Rootsis peamiselt emakeeles ilmunud kirjutiste kaudu. Suureks toeks keele elujõulisusele olid eesti väljaanded ning väljaannete lugejad, kes keelt iga päev kõnes kasutasid ja aeg-ajalt keelenurkades väljapakutule omapoolsete ideedega vastasid.

Siinkirjutaja eesmärk on esitada oma magistritöö⁷ põhjal terviklik ülevaade Aaviku Välis-Eesti ja Eesti Päevalehe juures tegutsemise ajal pakutud sõnavarast. Uurimusega püütakse täiendada Aaviku põhjalikult uuritud eluloo Rootsis viibimise perioodi, mil keeleteadlane jätkas väsimatult keeleuuenduse kurvi „lõppmattuseni“ viimist.⁸ Uurimuslik osa põhineb ajalehe Välis-Eesti artiklitel „Uusi sõnu“, „Vigane ja õige eesti keel“, „Halb ja hea eesti keel“ ning Eesti Päevalehe artiklitel „Keele alalt“.

Tänapäeva eesti keelde jõudnud sõnade aluseks on võetud 2009. aasta „Eesti keele seletava sõnaraamat“ (EKSS)⁹. Osa sõnade juurde on sõnastikus lisatud lühend HRV (‘harvaesinev’). Seega on mõne sõna elujõulisus, olgugi see esitatud kui tänapäeval kasutatav, siiski küsitav. Kuna eesmärk pole sõnade esmaesinemust registreerida, vaid näidata, kas Rootsi-perioodi sõnad on kordusettepanekud või esimest korda

⁶ Välis-Eesti: sõltumatu informatsiooni, kultuuriküsimuste ja majanduse ajaleht. 1946–1953. Toim Lembit Kriisa. Stockholm: Estnisk Tidningsförlag. [http://dea.nlib.ee/index.php?lid=48&byea=1946] (01.02.2010); Eesti Päevaleht = Estniska Dagbladet: Rootsi eestlaskonna informatsioonileht. 1959–. Toim Tiina Pintsaar. Stockholm: Eesti Päevaleht Förlag. [http://dea.nlib.ee/index.php?lid=222] (15.07.2012).

⁷ Vt Mištšenko, Jekaterina 2012. Johannes Aavik keelekorraldajana Rootsis (1944–1973). Keeleuuenduse õppevõimalusi koolitunnis. [http://e-ait.tlulib.ee/252/1/mistsenko_jekaterina.pdf] (23.08.2012).

⁸ Autor sai uurimise toetuseks Wiedemanni fondi stipendiumi.

⁹ EKSS = „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk; vt http://www.eki.ee/dict/ekss/.

väljaandeis reklaamitud, siis on tabelitesse toodud ka ebakindlad sõnade sünniaastad (tähis ?).

Välis-Eesti rubriik „Uusi sõnu“

Sõnavara uuendamist pidas Aavik keeleuuenduse kõige tähtsamaks ülesandeks. Seda fakti illustreerivad hästi keelemehe enda rakendatud meetodid: mitukümmend tõlgitud ilukirjanduslikku teksti, sõnavara-teemalised artiklid ning ka uudissõnade sõnastikud, näiteks 1919. aasta „Uute sõnade sõnastik“. Ajavahemikus 1905–1940 tuletas J. Aavik umbes 750 uut sõna.¹⁰ Johannes Aavik püüdis ka Rootsi-perioodil (1944–1973) oma korduvate ettepanekute abil saavutada seda, et ta seni läbiminemata sõnad käibeale läheksid.

Siinkirjutajal õnnestus varasemaid andmeid täiendada. Ajavahe-
mikus 10.11.1946–29.03.1953 ilmus J. Aavikult ajalehes Välis-Eesti 27 artiklit¹¹ „Uusi sõnu“ (tema 2000. aasta bibliograafias on viidatud 19 artiklile). Aaviku kordusettepanekuist on nüüdiskeeles püsima jäänud 38 sõna – 26 tüve ja 12 tuletist (vt tabel 1). Neist vanimad kordusettepanekud *kehutama* ja tuletis *kehutus* pärinevad 1915. aastast, noorimad tüved *hahm*, *põgu* ja *riin* aastast 1936.

Ettepaneku staadiumisse jäi 63 varasemal ajal kordunud sõna (41 tüve ja 22 tuletist), lisaks üks Rootsi-perioodi uudissõna *viüün*. Keelemees tõi tüve lugejateni 1949. aasta 4. detsembri väljaandes.

Sõnu, mis esinevad artiklites „Uusi sõnu“, on võrreldud viimase Eestis ilmunud kokkuvõtte¹² ja seniste ülevaateloendite (Jänes, Raag¹³) taustal, tänapäevast esinemust on jälgitud EKSSi abil. Sõnu, mis esinevad artiklites „Uusi sõnu“ ja on registreeritud ka 2009. aasta EKSSis, kuid mis puuduvad Raimo Raagi ülevaatlikus laensõnade ja tehistüvede tabelis¹⁴, on 14, lisaks neli tuletist – ühtekokku 18 sõna. Need on

¹⁰ Mets, Helle 1970. Johannes Aavikust ja tema kunstlikest sõnadest I. – Eesti keele ringi töid 2. Toim Aino Valmet. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 8.

¹¹ Tänan prof Raimo Raagi 1946. a oktoobri täienduse eest.

¹² Kõrv, V. August 1939. Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik. 2. trükk. Kontrollinud Johannes Aavik. Tallinn: Ilo.

¹³ Jänes, H. Henno 1966. Eesti keel. Selle ehitus, areng ja ortoloogia. Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi toimetised 2. San Francisco: Eesti Kirjanduse Komitee; Raag, Raimo 2008. Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex, lk 153–154.

¹⁴ Raag, Raimo 2008. Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex, lk 153–154.

ahistama, hahm, hõilama, johtuma, kehutama (> kehutuse), lelu, oik, pelgama (> pelgur, pelgurlik, pelgurlikkus), põgu, reitima, riin, rimp, rüüv ja sürijutama. Võimalik, et osa tüvedest on R. Raagil puudu seetõttu, et rangelt võttes pole kõik välja jäänud sõnad kunstlikult loodud, vaid suuremalt jaolt on tegu laenudega teistest keeltest.

Tabel 1. Tänapäevani püsinud sõnad, mida Aavik on esitanud rubriigis „Uusi sõnu”

Ettepanek Eestis	„Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik” (1939)	Ettepanek Välis-Eestis (1946–1953)	EKSS (2009)
?1919	lk 29	05.01.1947	1. ahistama
<u>1936</u>	lk 40, 41	10.11.1946; 07.09.1947	2. eetma (<i>eede</i>)
?1936 ¹⁵	lk 52	25.01.1953	3. hahm
?1919	–	29.03.1953	4. hõilama
?1921	lk 77	16.02.1947; 27.06.1948	5. johtuma
<u>1921</u>	lk 86–87	25.07.1948; 17.04.1949	6. kaavitama
1915 ¹⁶	lk 99 <i>kehutama</i> (<i>kehutuse</i> puudub)	13.10.1946; 16.02.1947; 15.03.1953	7. kehutama (<i>kehutuse</i>)
?1919	lk 146	16.02.1947	8. lelu
1928 ¹⁷	lk 159	08.02.1948	9. luutma
<u>1926</u>	lk 170	07.11.1948	10. malnitsema (<i>malnis, malnidus</i>)
1919 ¹⁸	lk 194	05.01.1947; 10.07.1949	11. neim (<i>neimama</i>)

¹⁵ Kõrv, Voldemar August 1936. Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik. 1. trükk. Kontrollinud Johannes Aavik. Tallinn: Ilo, lk 52.

¹⁶ Erelt, Tiiu; Rein Kull; Henno Meriste 1985. Uudis- ja unarsõnu. Tallinn: Valgus, lk 40.

¹⁷ Erelt, Tiiu; Rein Kull; Henno Meriste 1985. Uudis- ja unarsõnu. Tallinn: Valgus, lk 58; R. Raagil märgitud 1930 (vrd Raag 2008: 154).

¹⁸ R. Raagil on märgitud 1924 (vrd Raag 2008: 154).

<u>1932</u>	lk 200	24.11.1946	12. nõme
?1936 ¹⁹	lk 207	24.11.1946	13. oik
1928 ²⁰	lk 208	30.11.1947	14. olbama (<i>olbus</i>)
?1919	lk 223 <i>pelgur, pelgama</i> (<i>pelgurlik, pelgurlikkus</i> puuduvad)	20.06.1948	15. pelgama (<i>pelgur,</i> <i>pelgurlik, pelgurlik-</i> <i>kus</i>)
?1936 ²¹	lk 237	13.10.1946 24.11.1946	16. põgu
<u>1931</u>	lk 240	02.03.1947	17. põrpima
?1932	lk 258	08.02.1948	18. reltima
?1936 ²²	lk 261	19.06.1949	19. riin
?1932	lk 261	20.04.1947	20. rimp
?1932	lk 272	20.04.1947	21. rüüv
?1919	lk 299	27.08.1950; 25.11.1951	22. sürjutama
1919 ²³ uje ?1921 ujedus	lk 328	05.01.1947; 14.10.1951	23. uje (<i>ujedus</i>)
<u>1924</u>	lk 350	29.03.1953	24. võstma
1920 ²⁴	lk 352 <i>väisama, väisang</i> (<i>väisaja</i> puudub, = <i>väisur</i>)	20.04.1947	25. väisama (<i>väi-</i> <i>sang; väisaja</i> puu- dub EKSSis, ÕSis olemas)
<u>1930</u>	lk 358	07.11.1948	26. õöv

¹⁹ Kõrv, Voldemar August 1936. Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik. 1. trükk. Kontrollitud Johannes Aavik. Tallinn: Ilo, lk 207.

²⁰ Erelt, Tiiu; Rein Kull; Henno Meriste 1985. Uudis- ja unarsõnu. Tallinn: Valgus, lk 77–78; R. Raagil märgitud 1930 (vrd Raag 2008: 154).

²¹ Kõrv, Voldemar August 1936. Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik. 1. trükk. Kontrollitud Johannes Aavik. Tallinn: Ilo, lk 207.

²² Samas, lk 261.

²³ R. Raagil *uje*-sõnal märgitud 1924 (vrd Raag 2008: 154).

²⁴ Erelt, Tiiu; Rein Kull; Henno Meriste 1985. Uudis- ja unarsõnu. Tallinn: Valgus, lk 146; R. Raagil *väisama*-sõnal märgitud 1924 (vrd Raag 2008: 154).

Välis-Eesti rubriigid „Vigane ja õige eesti keel”, „Halb ja hea eesti keel”

Ajalehes ilmusid Aaviku sulest ka sellised artiklid, mis vaatlesid enamjaolt keelelisi äpardusi, sõnade järjekorda lauses ja probleemseid sõnavorme. Näiteks artiklis alapealkirjaga „Mitte *realkool*, vaid *reaalkool*”²⁵ analüüsitakse sõnade *reaalkool*, *viiking* ja *pokker* kirjapilti ja rõhku. Nagu ka rubriikide pealkirjad näitavad, keskendus keelemees eelkõige vigastele ja halbadele vormidele. Tüvede ja tuletiste soovitusi on võrreldes ortograafiaküsimustega nendes keelenurkades tunduvalt vähem.

Ajavahemikus 07.01.1945–22.11.1953 ilmus kokku 138 artiklit (2000. aasta bibliograafias on viidatud 123 artiklile). Aavik esitas lugejatele viis kordusettepanekut – tüved *häirima*, *hälin*, *meede*, *möönma* ja *veenma* (vt tabel 2). Ettepaneku staadiumisse jäi tüvi *rüümu* ning tuletised *hälitama* ja *hälitus*. Ükski Rootsi-perioodi uudissõna rubriikides kajastamist ei leidnud.

Tabel 2. Tänapäevani püsinud sõnad, mida Aavik on esitanud rubriikides „Vigane ja õige eesti keel”, „Halb ja hea eesti keel”

Ettepanek Eestis	„Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik” (1939)	Ettepanek Välis-Eestis (1945–1953)	EKSS (2009)
1919	lk 67	nr 30, 29.07.1951, lk 5 (H ja H ²⁶)	1. häirima
1919	lk 67	nr 30, 29.07.1951, lk 5 (H ja H)	2. hälin
1942 ²⁷	–	nr 29, 21.07.1946, lk 4 (V ja Ö ²⁸)	3. meede
1919	lk 189	nr 27, 06.07.1952, lk 5 (H ja H)	4. möönma
1914 ²⁹	lk 340	nr 27, 06.07.1952, lk 5 (H ja H)	5. veenma

²⁵ Välis-Eesti 30.05.1948. Stockholm: Estnisk Tidningsförlag. [<http://dea.nlib.ee/index.php?lid=48&byea=1948&bmon=5>] (15.07.2012).

²⁶ Artiklid pealkirjaga „Halb ja hea eesti keel”.

²⁷ Aavik, Johannes 2010. Ideepe. Johannes Aaviku ideede päevik. Toim Helgi Vihma. Tallinn: TEA Kirjastus, lk 714. Vrd Chalvin, Antoine 2010. Johannes Aavik et la rénovation de la langue estonienne. Paris: L’Harmattan, lk 305.

²⁸ Artiklid pealkirjaga „Vigane ja õige eesti keel”.

²⁹ Raag, Raimo 2008. Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex, lk 154.

Eesti Päevalehe rubriik „Keele alalt”

Ajalehes Eesti Päevaleht ilmus J. Aavikult 97 artiklit „Keele alalt” ajavahemikus 12.01.1963 – 31.03.1969. Raimo Raag viitab 1994. aasta kirjutises 89 artiklile. Keelemees kirjutas keelenurgas nii ortograafilistest eksimustest kui ka tüvedest ja tuletistest, mis ei tahtnud keeekasutajate seas koduneda ja vajasid lisaselgitust.

Sellest rubriigist on tänapäeva eesti keeles käibel ühtekokku 57 sõna (42 tüve ja 15 tuletist), kordusettepanekute seas ka uudisvorm *unutilik* (vt tabel 3³⁰). Aaviku individualismideks on jäänud 99 sõna (73 tüve ja 26 tuletist), nende hulgas uudistüved *ainama*, *defetism*, *luuvik*, *pärdama*, *välitama* ning tuletis *defetist*.

Tabel 3. Tänapäevani püsinud sõnad, mis Aavik on esitanud rubriigis „Keele alalt”

Ettepanek Eestis	„Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik” (1939)	Ettepanek Eesti Päevalehes (1963–1969)	EKSS (2009)
<u>1930</u>	lk 27	nr 208, 07.09.1963, lk 2	1. aabe
?1932 (<i>aapestikuline</i>)	–	nr 208, 07.09.1963, lk 2	2. aapeline
?1932	lk 27	nr 208, 07.09.1963, lk 2	3. aapestik (J. Aavikul <i>aapestik</i> ja Rootsi-perioodil <i>aabestik</i>)
1919	lk 33	nr 182, 08.08.1963, lk 2	4. almus
?1936	lk 40	nr 22, 26.01.1963, lk 3	5. eede (vt <i>eetma</i>)
<u>1936</u>	lk 41	nr 17, 21.01.1963, lk 2	6. eetma
1919	lk 44	nr 303, 31.12.1963, lk 3	7. ennak
<u>1918</u>	lk 51	nr 126, 01.06.1963, lk 3	8. evima
?1919 (<i>haja-meelne</i>)	lk 53	nr 64, 16.03.1963, lk 3	9. hajane (J. Aavikul <i>haja(na)ne</i>)
1932	lk 54	nr 32, 09.02.1966, lk 2	10. hald
?1936	lk 57	nr 169, 24.07.1963, lk 2	11. heiastama

³⁰ „Ideepe” (2010) abil on dateeritud järgmised sõnad: *klinker*, *nõmedus*, *paitsi*, *pärre*, *tiivik*, *vook*, *väisaja*.

1919	lk 67	nr 80, 07.04.1964, lk 2	12. häire
1919	lk 67	nr 80, 07.04.1964, lk 2	13. häirima
1919	lk 67	nr 80, 07.04.1964, lk 2	14. hälin
1919	lk 72	nr 29, 04.02.1963, lk 2; nr 16, 21.01.1964, lk 2	15. ilkuma
1919	lk 74	nr 118, 25.05.1964, lk 2	16. irduma
1919	lk 74	nr 118, 25.05.1964, lk 2	17. irrutama
?1936	lk 86	nr 73, 27.03.1963, lk 2	18. kaasnema
1919	lk 89	nr 16, 21.01.1964, lk 2	19. kahlama
1919	lk 99	nr 30, 05.02.1963, lk 2	20. kehutama
?1936	lk 105	nr 130, 07.06.1963, lk 2	21. kime
1942– 1943	–	nr 202, 31.08.1963, lk 2	22. klinker
1919	lk 113	nr 196, 24.08.1963, lk 3	23. kolp
?1936	lk 134	nr 287, 10.12.1963, lk 2	24. küülik
1919	lk 146	nr 111, 14.05.1963, lk 2	25. lelu
1929	lk 170	nr 92, 20.04.1963, lk 3	26. malbe
?1936	lk 170	nr 92, 20.04.1963, lk 3	27. malbus (vt <i>malbe</i>)
1919 ³¹	lk 194	nr 54, 07.03.1966, lk 2	28. neim
1919	lk 194	nr 54, 07.03.1966, lk 2	29. neimama
1926	lk 195	nr 183, 10.08.1967, lk 2	30. nentima
1932	lk 200	nr 95, 24.04.1963, lk 2	31. nõme
1942– 1943	lk 200	nr 95, 24.04.1963, lk 2	32. nõmedus
1930	lk 200	nr 95, 24.04.1963, lk 2	33. nõnge
?1936	lk 201	nr 95, 24.04.1963, lk 2	34. nõngus (vt <i>nõnge</i>)
?1930 ³²	–	nr 54, 07.03.1966, lk 2	35. nämmuma
1930	lk 208	nr 112, 15.05.1963, lk 2	36. olbama
?1932	lk 208	nr 112, 15.05.1963, lk 2	37. olbus
1942– 1943	lk 217	nr 78, 02.04.1963, lk 2	38. paitsi

³¹ R. Raagil sõna *neim* märgitud 1924 (vrd Raagil 2008: 153).

³² Esineb „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus” (II kd, 1930), lisatud lastekeele märgend.

1919	lk 223	nr 17, 21.01.1963, lk 2	39. pelk
1942– 1943	lk 243	nr 256, 04.11.1963, lk 2	40. pärre
<u>1920</u>	lk 253	nr 78, 02.04.1963, lk 2	41. range
1919	lk 299	nr 37, 13.02.1963, lk 2	42. sürjutama
1919 ³³	lk 306	nr 130, 07.06.1963, lk 2	43. taunima
?1932	–	nr 130, 07.06.1963, lk 2	44. taunitav
<u>1936</u>	lk 310	nr 160, 13.07.1963, lk 3	45. teimima
1942– 1943	lk 313	nr 40, 18.02.1965, lk 2	46. tiivik
1919	lk 327	nr 218, 19.09.1964, lk 2	47. tüün
1919	lk 327	nr 218, 19.09.1964, lk 2	48. tüündima
1919 ³⁴	lk 328	nr 92, 20.04.1963, lk 3	49. uje
?1932	lk 329	nr 160, 13.07.1963, lk 3; nr 168, 23.07.1963, lk 2	50. ulm
?	–	nr 18, 23.01.1965, lk 3	51. unustlik ³⁵ (J. Aavikul unutlik)
1942– 1943	–	nr 37, 13.02.1963, lk 2	52. vook
?1942– 1943	–	nr 187, 14.08.1963, lk 2	53. väisaja
<u>1924</u>	lk 352	nr 187, 14.08.1963, lk 2; nr 290, 13.12.1963, lk 2	54. väisama
?1932	lk 352	nr 187, 14.08.1963, lk 2; nr 290, 13.12.1963, lk 2	55. väisang
<u>1930</u>	lk 358	nr 229, 02.10.1963, lk 2	56. õöv
?1932	lk 358	nr 229, 02.10.1963, lk 2	57. õövastama

³³ R. Raagil sõnal *taunima* märgitud 1920 (vrd Raag 2008: 154).

³⁴ R. Raagil sõnal *uje* märgitud 1924 (vrd Raagil 2008: 154).

³⁵ J. Aaviku meelest oli vorm *unustlik* kehvem kui *unutlik*.

Kokkuvõtteks

Keelealane sõnavõtt perioodikaväljaandeis kindlustas selle, et keeleteadlase seisukohad leksikoloogia ja grammatika vallas jõudsid kõigi kodumaast eemal viibivate eestlasteni Rootsis.

Välis-Eesti rubriigis „Uusi sõnu” avaldas Johannes Aavik 27 artiklit, milles pakkus kasutamiseks välja 102 sõna, sh 68 tüvisõna ja 34 tuletist. Neist kordusettepanekuid oli 101 ja uudissõnu 1 (*vüün*). Kõik sõnad, mis tänapäevani eesti keeles kasutusel, läksid käiku juba Eesti-perioodil. Rubriikides „Vigane ja õige eesti keel”, „Halb ja hea eesti keel” ilmus 138 artiklit, kus reklaamimist ja selgitust leidis 8 sõna, sh 6 tüve ja 2 tuletist. Eespool nimetatud rubriikides eedetud sõnad olid kõik keele-Aavikul välja mõeldud juba Eestis töötades.

Eesti Päevalehe rubriigi „Keele alalt” 97 artiklis tutvustas keeleuuendaja 156 sõna, sh 115 tüve ja 41 tuletist. Välja pakutud sõnade seas ilmus ka uudisvorm *unutlik*, mis on eesti keeles tänase päevani kasutusel ning uudistüved *ainama*, *defetism*, *luuvik*, *pärdama*, *välitama* ning tuletis *defetist*, mis paraku jäid Aaviku individualismideks.

K e e l e n õ u a n n e

Uusimaid soovitusi ESi keeleteoimkonnalt

Krista Kerge

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna vanem

Eestis on kirjakeele normi järgimine tehtud ametlikes oludes kohustuseks ning määratud ka need, kes seda normi kirjeldavad ja vajaduse korral norminguid loovad. Põhiline õigekeelsusteave tuleb Eesti Keele Instituudist õigekeelsussõnaraamatu (ÕS) ja avaliku keelenõuande kaudu. Teine vastutaja on Emakeele Seltsi keeleteoimkond¹ – keeleteadlaste ja -praktikute vabatahtlik ühendus, mille liikmed kutsuvad kokku toimkonna vanem. Vanema valib seltsi üldkoosolek iga kahe aasta tagant. Siiski ei uuene koosseis niisama tihti, sest nagu iga töö, nii vajab ka õigekeelsustöö kogemust. Järjepidevuse huvides on iga uus vanem toimkonda kutsunud mõne uue liikme, kuid kunagi ei ole välja vahetatud kogu koosseisu.

Enamasti annab toimkond nõu õigekeelsussõnaraamatu koostajatele, nii et soovitusi on oodata siis, kui uus ÕS 2013. aastal ilmub. Allpool tutvustan toimkonna viimaste koosseisude soovitusi alates aprillist 2010. Otsuse kuju on neist saanud vaid väike osa ja üsna hiljuti, juunis 2012.

Õigekeelsusotsused 2012

Otsuseni on keeleteoimkond aastatel 2010–2012 jõudnud kolmes valdkonnas: ajaloosündmuste nimetuste algustäheõigekiri, ühend- ja väljendverbituletiste kokku- ja lahkukirjutus, mõnede muutumatute

---

¹ Vt Emakeele Seltsi kodulehel keeleteoimkonna lingi all: <http://www.emakeele-selts.ee/keeleteoimkond.htm>.

sõnaühendite rööpse liitsõnastumise tunnistamine. Otsused on täpsel kujul ja asjakohaste selgitustega kättesaadavad veebis seltsi kodulehel.²

1. AJALOOSÜNDMUSTE NIMETUSTE ÕIGEKIRI. Väga raske on ajalookeerises üha lisanduvate sündmuste puhul olnud otsustada, millist algustäheõigekirja reeglit nende kirjalikul nimetamisel rakendada. Senised juhised nõudsid suurt algustähte nimelt ajaloo sündmuste ametlikes nimetustes (nt *Esimene maailmasõda*), kuid mõne sündmuse puhul ka läbivat suurtähte, nii et valikud on sõltunud ideoloogiast (kas taasiseseisvumise järel kirjutada, et Vene ajalookirjutuses on II maailmasõja nimetus *suur isamaasõda* või *Suur Isamaasõda*?). Osa sündmuste nimetuses esines omakorda nimesid (*Kollaste Turbanite ülestõus*). Lisaks ei ole kaugeltki selge, kas näiteks *suur pauk* ja *must auk* on ajaloo sündmused või füüsikanähtused; kas *märtsipommitamist* tuleks käsitada kindla ajaloo sündmuse nimetusena või lihtsalt ühe võimaliku sõnana, mis teiste kõrval tähistab N. Liidu sõjategevust 1944. aasta 9. märtsil Tallinnas või 5. märtsil Narvas (vrd *märtsirünnak*, *märtsirünnakud*, *märtsikuine suur õhurünnak Tallinnale*, 1944. aasta 5. märtsi 11-tunnine õhurünnak *Narva kohal*) – või hoopis märtsikuist sündmust mujal ja teisel ajal.³ Ajaloolastelt sai toimkond tuge: ei ole olemas ametlikku ajalugu. Järelikult ei ole olemas ametlikke ajaloo sündmuse ega nende ametlike nimetusi. Sel taustal on toimkond Urve Pirso esildise alusel otsustanud anda teistsuguse juhise.

ESi keeletoimkonna otsus (11.06.2012) on järgmine:

Ajaloo sündmuste, ajastute jms nimetusi kirjutatakse väikse algustähega, välja arvatud nendes sisalduvad muud nimed, näiteks *araabia kevad*, *augustiputš*, *dekabristide ülestõus*, *juuniülestõus*, *jüriöö ülestõus*, *külm sõda*, *lahesõda*, *must neljapäev*, *märtsipommitamine*, *oranž revolutsioon*, *Prantsuse revolutsioon*, *pärtliöö*, *suur nälg*, *sametrevolutsioon*, *talvesõda*, *Tartu rahu*, *teine maailmasõda*, *vabadussõda*, *vaikiv ajastu*, *verine pühapäev*.

² Vt siin kirjeldatud ja varasemate otsuste sõnastust ja selgitusi <http://www.emakeeleselts.ee/keeletoimkond.htm>.

³ N. Liidu ajal tuli *Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon* kirjutada austavalt läbiva suurtähega, kuid *märtsirünnakutest* või *märtsipommitamistest* hoopis vaikida. Praegu saab *vabadussõda* ja *jumalat* ühtviisi austusväärseks käsitada ja nende ainulisust suurtähega märkida, kuid mõlemat võib kirjutada ka eesti keele sõnana, mida mõistame suuliseltki.

Uuele reeglile üleminekul ei saa vana reegli järgimist pidada eksimuseks.

2. ÜHEND- JA VÄLJENDVERBITULETISTE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTUS. Ühend- ja väljendtegusõnade osad kirjutatakse enamasti lahku, nt (*tahan ära minna, ei teinud väljagi, (sunnib end) kokku võtma*). Nende verbide kesksõnu võib 1981. aastast kehtiva juhise järgi kirjutada kokku ainult omadussõna lausepositsioonides: *äraminev ~ ära minev külaline, andeksantav ~ andeks antav eksimus, vihmavari on kokkupandav ~ kokku pandav, mahamurdunud ~ maha murdunud puu, vastuvõetud ~ vastu võetud otsus, tähelepanemata või tähele panemata vead*. Kesksõnadega sarnaselt moodustatakse grammatikareegli järgi samade verbide *mine*-teonimesid ning *ja*-tegijanimesid, ilma et alusverbi tähendus muutuks. Siiani kirjutati viimaste osad kokku või lahku sõltuvalt pikkusest (rütmireegli järgi), kuid ebamääraseks jäi, millal on tuletis pikk. Täpselt määrata oli kesksõnadest moodustatud *lt*-määrsõnade kirjutusviis. Niisugusel taustal koostas toimkond Reet Kasiku esildisele toetudes uue juhise (11.06.2012), mis puudutab just kõnealuste tegusõnade grammatiliste tuletiste õigekirja, kus alusverbi tähendus ei muutu (vt allpool). Endiselt tuleb kokku kirjutada need ühend- ja väljendverbide teo- ja tegijanimed, mis on muutunud iseseisvaks, omaette tähendusega sõnaks.

ESi keeleteoimkonna otsus (11.06.2012) on järgmine:⁴

Ühend- ja väljendverbidest moodustatud *mine*-liitelised teonimed, *ja*-liitelised tegijanimed ja kesksõnadest moodustatud *lt*-liitelised määrsõnad võib sarnaselt omadussõna funktsioonis kasutatavate kesksõnadega kirjutada kokku või lahku. Näiteks:

allakukkumine või *alla kukkumine*, *edasiarendamine* või *edasi arendamine*, *ülestõstmine* või *üles tõstmine*, *eemalseisimine* või *eemal seisimine*, *valmisõmblemine* või *valmis õmblemine*, *vastuvõtmine* või *vastu võtmine*, *kätteandmine* või *kätte andmine*, *juuresolija* või *juures olija*, *väljavaataja* või *välja vaataja*, *edasiõppija* või *edasi õppija*, *kordaseadja* või *korda seadja*, *segiajaja* või *segi ajaja*, *allakriipsutatult* või *alla kriipsutatult*, *tähelepandavalt* või *tähele pandavalt*, *silmahakavalt* või *silma hakkavalt*.

⁴ Otsus täiendab vabariikliku õigekeelsuskomisjoni ühend- ja väljendverbide kokku- ja lahkukirjutuse juhist, asendades seal tuletisi puudutava märkuse 2. Vt „Kirjakeele teataja 1979–1983”. Tallinn: Valgus, 1985, lk 39–44.

Muude liidetega ühend- ja väljendverbituletised, samuti oma-dussõnastunud kesksõnad kirjutatakse kokku, sest need on omaette tähendusega iseseisvad sõnad. Viimaseid on ka *mine-* ning *ja-*tuletiste hulgas. Näiteks:

ettevalmistus, sissepääs, tähelepanu, ülevaade, kättemaks, ettevaatus, pealetung, kokkumäng, vastuvõtt, kokkutulek, allakäik, kokkulepe, juuresolek, vastuvõtlik, rahulolematu, ettevaatlik, tähelepanelik, ettekandja, pealtvaataja, nõupidamine, koosviibimine, läbirääkimised, väljapaistev teadlane, silmapaistev kunstnik, lugupeetud kuulaja, teretulnud külaline, teadlane on väljapaistev, külaline on teretulnud, definitsioon on läbipaistev, käitumine on väljakutsuv, liha on läbikasvanud, ilme on äraseletatud.

Märkus. Ühendverbist tuletatud teo- ja tegijanimede kokkukirjutamine on vajalik eeskätt sellistes süntaktilistes positsioonides, kus lahkukirjutamine võib jätta tähenduseseose kahemõtteliseks, vrd

<i>ministri juuresviibimine</i>	<i>ministri juures viibimine</i>
<i>trepil allakukkumine</i>	<i>trepil alla kukkumine</i>
<i>sekretäri kättemaksmine</i>	<i>sekretäri kätte maksmine</i>
<i>koera kätteandja</i>	<i>koera kätte andja</i>
<i>laste juurdekutsuja</i>	<i>laste juurde kutsuja</i>

3. MUUTUMATUTE SÕNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTUS. Sõnad sulanevad ajapikku, ehkki kirjakuju ja sõnastike olemasolu seda keeleajaloolist protsessi pidurdavad. Näiteks on pika aja jooksul sõnaühendist *vesi kivi* saanud äratundmatu liitsõna *veski* ja pöördumisest *aita jumal* kujunenud tänuväljend *aitüma*. Samalaadse protsessi käigus on muutumatu kooskasutuse ajal tekkinud rühm liitsõnu⁵, mida osa nüüdiskõnelejaid tajub sõnaühendina ja teine osa liitsõnana: *justkui* ~ *just kui*, *meeltmööda* ~ *meelt mööda*, *vastutuult* ~ *vastu tuult*. Mõni sellelaadne liitsõna seostub tähendusega, nagu piltlik *seljataga* (*toimima*), vrd otsene *selja taga* (*seisma*), kuid piltlikkus ise ei ole kokkukirjutuse põhjus (vrd *peost suhu elama*). Kõike seda arvestades on toimkond Külli Habichti esildise alusel ja Tartu ülikooli üliõpilasuuringutele toetudes kaalunud tervet hulka muu-

⁵ Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsus, mida keeleteoimkonna siin ära toodud juhul täiendab, räägib nn ebakindlatest liitsõnadest; vt Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Tallinn: Valgus 1985, lk 45–51.

tumatute sõnaühendite juhuslikuma ja sagedasema liitsõnastumise näiteid, kuid leidnud, et üldlevinuna võiks kokku- ja lahkukirjutust rööpselt mõõnda vaid osal, mis on väga levinud. Neid leidub paarisajast paari tuhandeni eesti kirjakeele korpuse viimase 20 aasta toimetatud tekstides ja neid on lahkukirjutusjuhtudest enam uue meedia korpuse tekstides.⁶

ESi keeleteoimkonna otsus (11.06.2011) on järgmine:

Pidada muutumatute sõnade *kas või ~ kasvõi, just nagu ~ justnagu, just nimelt ~ justnimelt, kui tahes ~ kuitahes ja mis tahes ~ mistahes* puhul võimalikuks nii senise normingu kohast lahkukirjutust⁷ kui ka sõnaühendite sulandumise ja liitmäärsõnade tekkega põhjendatud kokkukirjutust. Nii sidekriipsuga kui ka sidekriipsuta võib kokku kirjutada *võib-olla ~ võibolla*.

Muid arutlusaineid ja soovitusi

Otsuseid on toimkond teinud vähe, sest iga otsus on nõudnud ka rööpselt uurimist ja arutamist. Siiski on muugi töö olnud üsna tihe.

2011. aasta algul tegeles toimkond märgukirjaga riieksamitööde parandajatele. Eksamikeskuse kaudu tuletas toimkond eksamitööde kui kirjutaja elus määrava tähtsusega tööde hindajatele (1.03.2011) meelde viimase 30 aasta õigekeelsusotsuste printsiipi: uued soovitused ajakohastavad keelekasutust, kuid 1980. aastast ei ole põhimõtteliselt valeks kuulutatud kirjakeele varasemaid norminguid – me ei tee kirjaoskamatuks varem koolis käinud inimesi ega kuuluta ebasobivaks otsustele eelnenud aja olulisi tekste. Järelikult ei ole kvaliteetses eestikeelses kirjasõnas nähtavad varasemad keelendid vigased ja nende eeskujule toetuvat keelekasutust ei saa pidada vigaseks ka eksamite kontekstis. Sel põhjusel võrreldi kirjas tervet hulka kõnealuse aja normingumuutusi ja paralleelselt lubatud keelendeid, mida õpilane võib omandada lugedes ja kasutada eksamitöös. Ühtlasi toodi esile, et KOOLIS ÕPETATAKSE ALATI UUSIMAID NORMINGUID JA VÄLJASPOOL LOOVKIRJUTISTE KONTEKSTI ON SEAL LOOMULIK NENDE JÄRGIMIST KA NÕUDA.

Vahest ei ole siiski halb siinkohal õpikurajutajatele ja õpetajatele meenutada, et vormimoodustuses antakse rööpsussoovitusi just selleks,

⁶ ESi kodulehel otsuse juures on Külli Habichti selgitused, kust leiab näiteid ja nende sagedusele osutavaid arve.

⁷ Vt allmärkuse 5 järgi „Kirjakeele teatajat 1979–1983”. Vt ka: Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2006.

et KOOLIS EI TULEKS SÕNADE KÄÄNAMISE JA PÕÖRAMISEGA SPETSIAALSELT TEGELDA, v.a individuaalsed soovitusel neile õpilastele, kel on kirjakeelse käänamise-pööramisega probleeme võõra emakeele või tugeva murdelisuse (ka slängilisuse) pärast või esineb üksiksõnuti argimuuteid. Mitme tüüpsõna järgi vormide moodustamine lihtsalt rikub inimese loomulikku keelevaistu ja sõna hääldusmalli, millele muuted toetuvad.⁸

Selle kõrval meenutas toimkond eksamitööde keelekasutuse hindajatele, et on heaks kiitnud Mati Erelti raamatu „Lause õigekeelsus”, mis kajastab mitmesuguseid suhteliselt uusi seisukohti: mitmuslike hulgasõnade *paljud* ja *osad* tunnustamine (nt *pooled*, *paljud* ja *osad inimesed*); komakasutuse muutused, mida põhjendab verbivormi kaassõnastumine, nt *Võrreldes teiste lastega(,) olen ma aeglane*, või kirjavahemärkide kuhjamise asjatult lühikestes lausetes, nt *Ta lähenes(,) nina norus* või *Suu täis(,) ei räägita*. Samal põhjusel ei vaja sisekomasid väljendid *olgu mis on* (nt *Olgu mis on, mina kaasa ei tee* ja *Saagu mis saab, lähen riski peale välja*), kus ka reeglipärased komad pole valed jne.

Kolmas teema samas märgukirjas oli õigekirja eri reeglite kattuv rakendusala, mida kunagi ei ole võimalik välistada. Niisugune ühisala on näiteks hüüdnimesarnase ja ümberütleva (piltliku) nimetuse õigekirjajuhistel, millest üht rakendades kirjutame *Tõusva Päikese Maa* ja teist rakendades *tõusva päikese maa*. Kohanimereegelgi võib siinsamas sobida ja anda tulemuseks *Tõusva Päikese maa*. (Siinkohal ei tahaks enamate omapoolsete näidetega noori eksitada, sest küllap on igal omad arusaamised koolitöös juba kujunenud – õpetaja on õpetanud ühe võimaliku juhise järgi või on noorel lugedes kujunenud omad reeglieelistused.)

Toimkonna nõu on vajanud ka avalikkus. Näiteks märkas toimkonna liige Einar Kraut avalikes tekstides segakeelset projektinime **Rail Baltica*⁹, kus – ilmselt ladinakeelse *Via Baltica* eeskujul – oli sobimatult kombineeritud inglise nimisõna ja ladina omadussõna naissoovormi. Valitsus muutis keeletoimkonna avalduse peale oma

⁸ Näiteks kui hääldada sõna *põhjus* II vältes, siis on loomulik moodustada mitmuses osastav *põhjuseid*; kui III vältes, siis *põhjusi*. Hakates õpetama sõna kaht häälduskuju ja kaht muutevormistikku, rikutaksegi emakeeletaju – hääldus võib püsida lapsena omandatud vältes seal, kus õpitud vorm nõuaks teistsugust (nt tekib II-vältiline *põhjusi*, mis pole ei *tööline*- ega *katus*-tüübist). Võõra emakeelega õpilaselegi tuleks õpetada üht kirjakeelsetest käänamisviisidest.

⁹ Ette paigutatud tärniga tähistavad asjatundjad vigaseid keelendeid.

vigast keelepruuki väga operatiivselt ning nüüd on kõikjal näha sobivat ingliskeelset nimekuju Rail Baltic.

Nõu on küsinud ettevõtjad. Näiteks on toimekonnas arutatud, kas ja mida soovitada prantsuse tsitaatlaenude *buffet* ja *brunche* kõrvale (inglise vaste *brunch*). Esimene tähendab selvelauda (külaline valib ja võtab oma toidud ise), teine varast kerget lõunat ehk seda einet, mille kohta eestlane on öelnud *keskhommikut võtma*. *Buffet* puhul leiti kontekste, kuhu *Rootsi laua* kõrval hästi sobivad *hommiku-* ja *lõunapuhvet*, mida asjatundjad üsna laialt kasutavadki. *Brunche*'i vaste leidmiseks oli üks toidukoht korraldanud suisa sõnavõistluste, kuid toimekonda paraku ei võlunud pakutud uued tüved (peamiselt kombineeriti neis *hommiku* ja *lõuna* tüveosi, nt *homõuna*, *hõuna*). Sõna *keskhommik* ei sobi omakorda üksi hästi siltidele ja reklaamidesse (*Keskhommik poole hinnaga* vm), kuid vana väljend väärrib alati meeldetuletust, sest siis leitakse ka sobivaid kasutuskontekste. Tsitaatsõnu ei tunnista toimekond muidugi sobimatuks – neid tuleb vaid sobivalt hääldada ja õigesti kirjutada.

Ülal kirjeldatud ja väga palju muidki pisiasju on vaja otsustada õigekeelsussõnastiku jm keeleteabeallikate pideva kaasajastamise huvides. Toimekond on uurinud, kas oleks aeg tunnustada levivaid võõrsõnakujusid (nt sõna *kompetents* sõna *kompetentsus* sünonüümina) ning vaagnud kindlate sõnade avalikkuses levivaid muutevorme ja muuttüüpi (nt kas *laeb* ja *laadib* või *haub* ja *haudub* on eri tähendusega); kas toetada uue õigekeelsussõnastiku seda- või teistlaadi märgendamist jne. Kõigi selliste arutluste tulemused on jõudnud Eesti Keele Instituuti ja muutuvad avalikuks sedamööda, kuidas uueneb seal loodav keelekirjandus – suuremat osa niisugustest soovistest kajastab alles 2013. aasta ÕS.¹⁰

¹⁰ Ise arvan, et eksami- ja tasemetööde hindamisel ei peaks veaks arvama keelendeid, milles isegi keeletoimekond kahtleb.

Kas keelt on vaja normida?

Krista Kerge

Emakeele Seltsi keeleteimkonna vanem

Kui ühele keelele luuakse kiri (kirjalik vorm), siis on normingud vältimatud. Järjest täpsustuvad kokkulepped, missugust tähestikku kasutada; kuidas märkida häälikuid, nende ühendeid jm tähenduslikke kõlaelemente (sõnarõhk, hääliku peenendus, pikendus), sõna-, lausungi-, lause- või lõigupiire, lause suhtluseesmärki; kuidas eristada nimesid ja mõistesisule viitavaid nimisõnu jne. Kõigest sellest on huvitavalt kirjutatud akadeemilise eesti keele grammatika II osa lisa „Kiri”¹. Eestis, kus 18. sajandi keskpaigani oli käibel kaks kirjakeelt – lõuna- ja põhjaeesti kirjakeel – on normingudki ajaga muutunud. Seda on lihtne mõista lugejal, kes on õppinud gooti kirja või vana kirjaviisi ja suudab vanu tekste praegustega kõrvutada. Häälduse märkimiseks kirjas oli näiteks omal ajal teistsugune, silpide iseloomust lähtuv moodus. Selline vana kirjaviis on säilinud nimedes – perekonnanime Karro loeti omal ajal ’karu’. Kirjutada *karu* näib praeguse kirja pildi tundjale loomulik, kuid ei ole seda meie kirjakeele ajaloo aspektist.

Kirjakeel ongi oma olemuselt traditsioon. Keeles on üldse vähe seda, mis ei oleks olemuse poolest suvaline, kujunenud ja ümber kujunenud ajas. Vastasel juhul oleks maja kohta kõigis keeltes ühesugune häälikujärjend, kõlagu see siis nagu *maja, talo, dom, house* või muud moodi. Kirjakeelega ei ole asi teisiti. Muidu peaksid nii inglased, soomlased, eestlased kui ka sakslased oma tavasid unustades kirjutama *kõiki Nimisõnu suure Tähega, nagu teevad Sakslased*, või panema suure tähega kirja nädalapäevi, nagu teevad inglased, kes alustavad nädalatki pühapäevast (*Sunday, Monday* ...). Kirjakeel on kirjakeel ja normid on üldiseltki kultuuri lahutamatu osa. Ei vaja mingit põhjendust, miks uuegi dressiga ballile ega uue ballikleidiga suvilasse ei minda. Inglanna teab, millal kanda kübarat, eestlasel pole selleks mingeid reegleid. Nii ei vaja põhjendamist seegi, miks soome või eesti kirjakeeles on tavad

---

¹ Henn Saari, Kiri. Rmt-s: M. Erelt (peatoim.), Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.

teistsugused kui inglased – ja inglased teistsugused kui sakslased. Soomlased kirjutavad *keskiviikko* ja *sunnuntai*, meie kirjutame *kolmapäev* ja *pühapäev*; inglased kirjutavad *Christmas*, aga meie kirjutame *joulud*. Inglased teevad mõõndusi, et *on line* sobib endiselt tegussõna kõrval (*when writing on line*), *on-line* ja *online* nimisõnade juurde (*on-line journal*, *online journal*) – neil on suur harjumus kontrollida kõike sõnastikest. Meie kirjutame tsitaatsõnu kaldkirjas ja nii sobitub *online* hästi meie liitsõnadesse (*online*-ajakiri). Soomlased „lubavad” käänata iga ühiskeele sõna mitme murde kombel, kuid vaidlevad kolleegide jutu järgi enne teksti avaldamist ometi, milline vorm on „kõige ühisem” ehk kõige sagedamini avalikus neutraalses tekstis ette tulnud.

Kõige selle pärast on otstarbekas, kui ühiskonnas on keelenõuande toimiv ja asjatundlik süsteem. Normimist on ometi vaja suhteliselt harva. Tegelikult saab normida väga vähe, sest keelesüsteem on avatud ja muutlik ning tekst, täpsemalt isegi tekstilause jääb oma mitmekesise sõnavara ja ehitusvõimaluste juures normija vaateväljast kõrgemale. Eriti kiiresti muutub sõnavara ja selle kasutamisel on konteksti tähtsus alati suur. 1981. aastal ongi juba otsustatud, et sõnatähendusi eesti keeles ei normita. Ometi ei tähenda see, et meil sõnavaranormi ei oleks; ajas kujunev norm on lihtsalt midagi muud kui norming, ja just norm on see, mis aitab meil üksteist mõista. Norme kajastab ka ÕS enam kui norminguid ja soovitusi – need kujunevad kasutaja- ja kasutusharjumuste ühisosana, puudutavad nii tähendusi kui ka nende väljendamise vorme: sõnakujusid ja -muuteid, sõnade tähenduseseid, kasutuskontekste ja -tunnuseid (stiiliväärtus, kasutussagedus, konnotatsioonid ehk subjektiivsed lisatähendused jm).

Näiteks eesti ühiskirjakeeles tähendab *konteiner* kindlat tüüpi (transpordiks mõeldud) anumat ja *instrument* on riist – enamasti töö- või muusikariist – ning neil sõnadel on emakeelse jaoks üsna lihtne kirjapilt ja käänamine. Tänu sellele üldteada tähendusele on võimalik sõnadega ka mängida (nt küsida tundmatu mänguasja kohta *Mis imeliku instrumendi sa nüüd poisile töid?*). Oskuskeeles, mille omandame koos erialaga, kuid ka muus rühmakeeles võib samade sõnade tähendus erineda.² Oskuskeelest, nagu ka argikeelest ja slängist võivad omakorda ühiskeelde jõuda nii uued sõnad kui ka vanade sõnade uued tähendused, hääldusmallid ja muuteviisid. Näiteks sobib sõna *mobiil* igasse konteksti

² Nii on ka normimata võimalik öelda, et *migratsioon* on eesti ühiskeeles kas rahvaste või lindude ränne ning et *instrument* on panganduses abstraktne mõiste.

nii eseme kui telefoninumbri tähenduses – ka ametlikus tekstis ei pea ütleva *mobiiltelefon* ja *mobiiltelefoni*- või *mobiilnumber* –, kuid elu muutub: üha tihemini öeldakse lihtsalt *telefon*, olgu see siis *taeva*-, *tasku*-, *laua*-, *nuti*- või muu riist. Üks eristus on pisitasa muutumas.

Muutub ka see, kas sõna kannab positiivset, neutraalset või negatiivset suhtumistähendust. Emotsiooniuurijad on katsetes leidnud, et sõnadel *leib*, *tagasihoidlik*, *kodumaine*, *sõltumatu* on eestlase jaoks positiivne värving, sõnadel *hapu* ja *suitsetaja* aga negatiivne.³ Sõnade stiilivärvi tajutakse isegi uudistes väga erinevalt.⁴ Kui tekib vaidlusi, on alati võimalik keeleanalüüsijalt küsida, kas sõna on enamiku jaoks igal pool neutraalne või tasub teda teatavates kontekstides vältida. Normida siin midagi ei saa, kuid normi uurida ja kirjeldada aga küll – see on keeleinimeste töö.

Hääldus-, kirja-, sõnavara- ja grammatikanormid on omavahel tihedasti seotud. Kui hääldada sõna *kompvek* kahe tugeva rõhuga, siis käänatakse *kompvekkide* ja *kompvekke*, justkui oleks tegemist liitsõnaga, nagu *raudkepp* (nii soovitatakse käänata kirjakeeles; vt ÕS 2006). Kui sama sõna hääldada esisilbirõhuga, siis tekivad automaatselt vormid *kompvekite* ja *kompvekeid*. Liitsõnalaadse hääldusstruktuuriga võõrsõnade nihkumine liitsõnaomasesse *õpik*-tüüpi on viimase poolsajandi tugev suundumus, ehkki nt *kompveki* niisugust käänamist peetakse argikeelseks. Samal ajal muutub sõnavaranorm: enamik räägib pigem *kommidest* ja nii pole *kompveki* käänamist aktuaalne ümber normida. Sõna ise säilib ometi, nimelt väljendites (*poiss nagu kompvek*), kus tal on rööpselt niisugunegi lühendkuju, mis on eraldi sõnana vaat et unustatud (*poiss nagu kompu*). Kõik see on kirjakeele normi loomulik osa.

Sõnade ja grammatika tugev seos ilmneb ka fraasides ja lausetes. Kui näiteks üht ja sedasama käänat kasutada eri tähendusrühma sõnadest, siis on ka tõlgendus erinev (vrd *kahvliga sööma* ja *isaga sööma*). Eri rühma sõnad mõjutavad ka lause üldist tõlgendusplaani (vrd lauseid *Supp on keemas* 'praegu just keeb' ja *Supp on valmimas* 'kohe-kohe valmib' – viimasega sarnaneb tähenduselt pigem *Supp läheb kohe keema* või *on keema minemas*). Niisugune tõlgenduserinevus tuleb ilmsiks otsekohe, kui püüate samu lauseid näiteks inglise keelde tõl-

³ Hille Pajupuu, Krista Kerge, Rene Altrov 2012. Eri tüüpi tekstide emotsionaalsuse tuvastamine leksikonipõhisel meetodil: esmased katsetused. – Eesti Rakenduslingvistika ühingu aastaraamat 8, 171–184.

⁴ Vt Tiina Alekõrs 2011. Stiilivärvinguga sõnavarast. – Tekstid ja taustad 6. Tallinn: TLÜ.

kida. Keel justkui otsib, kuidas väheste vahenditega enamaid tähendusi edasi anda. Just niisuguse võimaluse sõnade ja grammatika koostoime annabki.

Loovus ja viga on keeles sarnasel alusel. Kui keegi kuuleb või loeb midagi, mida norm ei luba, siis hakkab ta öeldut ka loovalt tõlgendama. Näiteks ei ole osal omadussõnadest sisulistel põhjustel võrdlusastmeid, kuid vormiliselt saab neid ikkagi moodustada. Nõnda on kümnetes keeltes olemas Orwelli kuulus lause, et kõik on võrdsed, aga mõned on *võrdsemad* – tõlgenduse peab leidma kontekstist. Samal moel võib keel muutuda ja tekkida uus norm. Näiteks teeb osa inimesi tähenduslikku vahet vormidel *laadib* ja *laeb*, kuid teine osa mitte. Huviline võib guugeldada need kaks vormi ja vaadata, kui paljudel juhtudel seostatakse üht või teist vormi relvaga, akuga, koormaga. Just seda teeb ka keeleuuri ja -korraldaja, et otsustada, kuidas sõna *laadima* muutevorme ja tähendusi tulevases ÕSis seostada.

Keelekasutus muutub ajas ning erineb rühmiti, asjalikke tekste aga peaks saama võimalikult üheti mõista. Nõnda ei pääse me keelekorraldusest. Keelekorralduse mõte on hoida tekstid arusaadavana üle põlvkondade ja pakkuda sotsiaalrühmadele ühiskeelt, mis ei annaks ühele rühmale eeliseid teise ees.

Probleeme tekitab see, et muutuvad keelendid pole tingimata selge tähendusega. Näiteks sai varem *tav*-kesksõnu moodustada vaid sihelistest tegusõnadest (*püüan kala* – *püütav kala*), kuid umbes 30 aasta eest hakkasid ilmuma uued vormid, nagu *elata* *korter* (kuigi ei saa öelda **korterit elama*). Levivad muudki kesksõna uued kasutusviisid (*olin väherääkiv selmet rääkisin vähe*).

Täpne tõlgendus jääb sellisel juhul kuulaja-lugeja vastutusele. Asjalikus tekstis aga tekitavad ebamäärased vormid tõlgendusraskusi. Näiteks kui öeldakse, et keegi *on karistatav*, siis võidakse mõelda kord seda, et ta kannab karistust, kord seda, et teda kas peab karistama, saab või võib karistada (kohustus, võimalikkus või lubatus) – või siis tahetakse väljendada hoopis tulevikku (karistatakse). Ka niisugustele asjadele peab keelekorraldus tähelepanu juhtima, sest iga selline ähmase *tav*-kesksõna selgitusviis lubab ühtlasi täpset ja selget väljendamist. Teisisõnu, ametlikes kontekstides on targem täpselt öelda, kas rikkujat *karistatakse* kuidagi või teda *saab karistada* nii või naa, *tuleb karistada*, et vältida vääрте kordumist, või *tohib karistada*, sest ta ei ole alaealine. Alati leidub mõni (rohkem) ühemõtteline väljendusviis. Enamikus tekstides on täiesti mõeldav kasutada kahemõttelist sõna *õieti*, kuid asjalikus

kontekstis on eelistatud sõnad *õigesti* ja *õigupoolest*, mis aitavad vältida lause *Ma ei tea õieti selle lause tõlget* mitmetähenduslikkust (vrd *Ma ei tea õigesti selle lause tõlget* ja *Ma ei tea õigupoolest selle lause tõlget*).

Üsna tugev on traditsioon õigekirjas. Ainult tava põhjendab, miks *kotlet* ja *taburet* kirjutatakse ühe tugeva sulghäälikuga sõna lõpul, kuid *eskalopp* siiani kahega; miks *apelsin* on ühe ja *mandariin* kahe i-ga; miks *elimineerima* on ühe ja *ellips* kahe n-ga. Kirjutustava on keeleteoimkonnal seganud tunnistamast sedagi, et *mõttekas* ja *mõttetu* on igapäevaselt sageli – st väga levinud normi järgi – II vältes, nagu on tunnistatud tuletise *seaduslik* jt sarnaste puhul (vt ÕS). Samas on tuhandeid sõnu, mille kirjaipilt ja muutmisnormid on nii selged, et sõna kohta ei küsita nõu, v.a siis, kui eesti keel ei ole emakeel. Neil juhtudel pole asjatundjatel vaja keelekasutusse sekkuda ehk rööbikute eelseid ja kontekste uurida ning soovitada.

Olulised on ka žanrinormid. Žanr on alati olukohane, st seotud kindlat tüüpi olukorraga. Nii on žanriga määratud see, missuguseid teemasid on kombeks arendada ja missuguseid keelendeid kasutada. Näiteks ei räägi inimene Hotline'i infotelefonil oma venna iseloomust ega vaigista sumisevat koosolekusaali sõnadega „Jääge nüüd vait” või „Pidage oma moka maas”. Ka ei alusta me suhtlust näiteks jumalagajätuga (*Homseni siis!*) ega teemavahetuse väljenditega (nt *Aga mis sa arvad uuest kööginööblist?*), sest kompositsioonil on omad normid.

Žanrinormidki muutuvad – selle tajumiseks on õpetlik vaadata Saareste „Kauni emakeele” raamatust Rootsi kuninga 17. sajandi käske, millel oli seaduse jõud, ja kõrvutada neid tänapäevaste riigikogu seadustega. Niisama põnevat võrdlust pakub eesti kirjakeele korpus, mis lubab võrrelda uudiste stiili aastal 1890, 1910, 1930 ja nüüd. Tehke seda kindlasti! Kui aga võtta kätte ajalehed aastast 1962 ja 2012, siis on näha, kui võrd pildiliseks on poole sajandi jooksul muutunud meie ajakirjandus ja kui lühikeseks lood. Ei stiili ega kompositsiooni saa aga normida, seda tuleb õppida tajuma – muidugi lugedes. Peale stiili on olulisel määral teisenemas ka žanrite sisu. Näiteks on Reet Kasik näidanud, kuidas uudise sisuks muutub hinnang, mis taandab varem vahendatud sündmuse n-ö teisele plaanile. *NN pole oma 100 m tulemusega rahul*, teatab lühiuudis – ja alles teksti kulus saame teada, mitmenda koha ja millise tulemuse ta saavutas.

Emakeel omandatakse tekstidest. Neis kirjakeele tekstides, millega kasvav põlvkond kokku puutub, ei pruugi enam leiduda teatud sõnu,

ja siis märgendatakse nood ÕSis harvaks.⁵ Mõni teine kirjakeele sõna või sõnakuju ei käibi ametlikes tekstides ja märgitakse allikates argiseks (nt *aastanumber*), naljatlevaks (nt *tippmamsel*) või luuleliseks (*hilju*). Mõni taas käibib terminina ja saab asjakohase märgendi – kirjakeelne on nii *kuritöö* kui *kuritegu*, kuid ainult viimane on õigustermin. Sulaneda võivad sõnaühendid – ja õigekeelsussõnastikku lisatakse liitsõnu. Mõnd nime võidakse ajapikku käsitada üldsõnana (nagu *röntgen* või – mine tea – äkki kunagi tulevikus *opel* nimega *Astra*) ning ta lisandub sõnastikesse. Selle protsessiga võib kaasneda ka kirjpildimuutus (vrd originaalne Prantsuse *Champagne* ja lihtsalt hea vahuveini tähenduses kasutatav *šampanja*).

Keelekorraldus jälgib ja uurib tegelikku keelekasutust ja annab juhiseid selleks, et meie ühissuhtlus ja ühiskirjakeel oleks ühemõtteline ja enamikule vastuvõetav ning et oma stiilitaju saaks kontrollida. Ei oleks demokraatlik, kui seadusi koostada õpilasslängis või Võru murdes, mida enamik ei mõista, kuid sinna ei sobi ka luulekeel ega naljad. Ka ei tahaks keegi õpikus pusida kantseliidi kui ametnike erikeele ega füüsiku oskuskeele kallal, sest õpiku järgi tuleb ainesisu selgeks saada. Asjalikus tekstis ei tohi stiil ega sõnavalik segada sisule keskendumast. Selle nimel õigekeelsusega tegeldaksegi.⁶

Eesti keele instituut ning Emakeele Seltsi keeleteoimkond annavad jooksvaid soovitusi eesti ühiskeele asjalikuks kirjalikuks kasutuseks ja teevad eeltööd õigekeelsussõnastiku ajakohastamiseks. Neid toetab keeleteaduslik uurimistöö Tartu ja Tallinna ülikoolides. Paraku ei ole tekstidesse puutuv midagi sellist, mida normida saaks. Toimkonna otsused jäävad sõna tasandile või puudutavad õigekirja. Keele kasutamiseks tekstis saavad professionaalid pakkuda vaid oma asjatundmuse tuge.

⁵ Vt Tiiu Erelti kirjutatud leksikoloogiapeatükki eesti keele käsiraamatus www.eki.ee.

⁶ Vt lisalugemisest Kerge, Krista, Keelekorraldus: kas ka täna? Rmt-s: M. Raadik; T. Leemets (toim.), Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile. EKI toimetised 14. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012, 67–75.

Ü l e v a a d e

Eesti keel ja kultuur maailmas

Birute Klaas-Lang

*Tartu ülikooli ja Helsingi ülikooli eesti keele võõrkeelena professor,
eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppenõukogu esimees*

28.–30. juuni toimus Tartu ülikoolis neljas rahvusvaheline konverents „Eesti keel ja kultuur maailmas”, millest võttis osa üle saja eesti keele ja kultuuri välisõppega seotud inimese enam kui kahekümnest riigist üle maailma. Konverentsi peakorraldaja oli eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe nõukogu, toetasid Tartu ülikool, haridus- ja teadusministeerium, välisministeerium ja Tartu linnavalitsus. Välisülikoolide esindajana esines Tartu ülikooli audoktor Cornelius Hasselblatt Gröningeni ülikoolist. Eesti ühiskonnas ning keele- ja kultuuriruumis toimunud muutustest kõnelesid Mati Heidmets, Martin Ehala, Karl Pajusalu, Ringo Ringvee, Madis Arukask, Hagi Šein, Mart Velsker, Tõnis Kahu jpt. Autorid ja kirjastused tutvustasid värskemaid õppevara, paneeldiskussioonid ja vestlusringid tegelesid nii keele- ja kultuuriõppe temaatika kui ka õpetajate ja välislektorite igapäevaste, sh korralduslike probleemidega.

Konverentside sari algas 2000. aastal ja seega koguneti Tartusse juba neljandat korda. Sel korral oli eesmärk tuua kokku välismaal töötavad eesti keele ja kultuuri lektorid ja õpetajad, pakkuda neile võimalust värskendada oma teadmisi olulistel keele- ja kultuuriteemadel, luua kontakte ja hoida alal sidet Eestiga.

Konverentsi sihtrühmaks on seega nii välismaal elavate eestlaste eesti keelt ülal ja edasi hoidvad eesti keele õpetajad kui ka ülikoolide eesti keele lektorid ja uurijad, kelle töö on õpetada eesti keelt võõrkeelena ning tegelda eesti keele ja kultuuri uurimisega.

Välismaal elavad eestlased on Eestist lahkunud eri põhjustel ja aegadel. Suured rühmad eesti talupidajaid ja töölisi asusid välismaale –

peamiselt Vene tsaaririigi aladele – juba ülemöödunud sajandil. Teine suur lahkumislaine toimus seoses teise maailmasõjaga, kui võõrvõimud küüditasid itta või mobiliseerisid umbes 100 000 eestlast ja ligi 80 000 eestlast põgenes läände. Kolmas suurem väljaränne on toimunud pärast Eesti iseseisvuse taastamist ja Eesti ühinemist Euroopa Liiduga. Tööjõu vaba liikumise piirangute kadu eestlaste jaoks on veelgi elavdanud (ajutist?) väljarännet. Umbes 100 000 eestlast on siirdunud õppima ja töötama peamiselt Euroopa Liidu riikidesse. See viimane arv on küll hinnanguline, sest ametlikku ja adekvaatset statistikat on siinjuures võimatu esitada ja ilmselt ei kajasta ka 2011. aasta rahvaloenduse kokkuvõtvad andmed kogu rände ulatust. Praegu näiteks väidavad Soome meediakanalid, et vähemalt Soomes elab ja töötab ligemale 40 000 või isegi 60 000 eestlast. Praeguse seisuga elab umbes 1,1 miljonist eestlasest 15% välismaal. Suurima väliseestlaste arvuga (üle 20 000) maad on Venemaa, Soome, Rootsi, USA ja Kanada. Suuremad uued kogukonnad on tekkinud aga Soomes, Belgias ja Iirimaa.

Eestlane ei seo ennast sageli enam ainult sünnimaa ja -koduga, vaid kannab endas mitut identiteeti. Samas soovivad paljud võõrsil elavad eestlased säilitada sidet Eestiga, hoida eesti keelt ja anda see keeleoskus üle ka oma lastele. Välismaal tegutseb praeguseks juba üle 40 eesti kooli¹ ja lasteaiat, kus käib ligikaudu 1500 last. Rahvuskaaslaste programmi kaudu (vt http://home.einst.ee/download/EKKM/Rahvuskaaslaste_programm_2009_2013.pdf) abistab Eesti riik võõrsil elavate eestlaste organisatsioone, haridusseltse ja koole, samuti aidatakse rahvusvahelisi koole eesti keele õpet korraldada. Väljarände põhjused on erinevad, aga Eesti kui väikeriik on kindlasti huvitatud sellest, et need eestlased Eesti jaoks kaduma ei lähe, et lastel oleks võimalik oma õpinguid Eestis jätkata. Kõik eestlased on Eesti jaoks vajalikud. „Talendid koju!” üleskutse rääkis küll põhiliselt tippspetsialistidest, kuid talent on aga kindlasti igäüks, kes võõras keskkonnas hakkama on saanud ja ennast teostada suutnud ning see nimetus ei pärga ainult tuumateadlast või kontsertpianisti.

Akadeemilisel tasandil on eesti keelt ja kultuuri õpetatud välismaal üle saja aasta. Kõigepealt hakati eesti keelt õpetama Soome ja Rootsi ülikoolides. Soome keele lektor Karl Niclas Keckman andis juba 1833/1834. õppeaastal teadmisi eesti keelest Helsingi ülikoolis, kus **1923.** aastal avati ka **esimene eesti keele lektoraat.** Lektorina alustas seal tööd luuletaja, keele- ja folklooriuurija Villem Grünthal-Ridala.

¹ Enamik neist on pühapäevakoolid, kus käiakse koos kaks korda kuus.

Eesti keelt ja kultuuri õpetatakse tänapäeval kokku umbes 30 kõrgkoolis nii Euroopas, Ameerikas kui ka Aasias. Eesti riigil on ka valitsuse kinnitatud eesti keele ja kultuuri välisõppe programm (vt <http://ekkm.estinst.ee/sisu/programm/>), mille eesmärk on tekitada ja arendada Eesti-huvi võimalikult paljudes haritud inimestes – nii filoloogides kui ka teiste valdkondade esindajates. Programmi toel on Eestist lähetatud eesti keele ja kultuuri lektorid praeguseks kümnesse ülikooli: Peterburi riiklikku ülikooli, Vilniuse ülikooli, Pariisi ida keelte ja kultuuride instituuti (INALCO), Göttingeni ülikooli, Glasgow' ülikooli, Varssavi ülikooli, Lvivi ülikooli, Brno Masaryki ülikooli, Pekingi välisõpingute ülikooli ja Läti ülikooli. Eesti riik on kaasfinantseerijaks eesti keele ja kultuuri õppele ka mitmes Ungari ja USA ülikoolis.

Programmist jagub toetust ka välisülikoolidele õppevara soetamiseks, külalisloenguteks, õppejõudude täienduskoolituseks, stipendiumideks nii üliõpilastele kui ka uurijatele. Praeguseks on välisülikoolides õpingutega hõlmatud üle 500 üliõpilase. Kas 1000 eesti keelt õppivat üliõpilast maailmas on liiga suur unistus? Arvan, et mitte. Nii võib unistada kas või seepärast, et paljud riigid on seadnud eesmärgiks tagada kõigi Euroopa Liidu liikmesriikide ametlike keelte õpetamise akadeemilisel tasemel. See annab ka eesti keelele kõrgkooliõppes märkimisväärselt atraktiivsema positsiooni. Praktikas tähendab see aga ka seda, et Eesti riik vajab pidevalt kümneid välismaal töötavaid väga hea akadeemilise kvalifikatsiooniga lektoreid, kellele oleks nii eesti keele õpetamise kogemus kui ka soovitatavalt asukohariigi keele kas või suhtlemistasemel tundmine. Viimase puudumise korvab mõningal määral küll ka hea inglise keele oskus. Konkursid taoliste lektorite leidmiseks on näidanud paraku, et Eestis napib neid, keda võiks rahuliku südamega tähtsale missioonile saata. Siinjuures julgustaks just üliõpilasi ühendama eesti ja mõne võõrkeele õpingud, valmistama end ette ka õpetajakoolituseks ja omandama eriala, mille lõpetajatest on juba praeguse välisõppe mahu juures tõsine põud.

Eesti keele ja eesti keeles õpetamist koolides, kursustel ja maailma ülikoolides ei saa enam paljudel juhtudel kirjeldada ja uurida kui ühelt poolt emakeeleõpet ja teisalt võõrkeeleõpet. Õppijate hulgas on palju Eesti päritoluga lapsi ja noori, kelle jaoks eesti keel ei ole enam kodukeel. Ka siinsamas Eestimaal ei ole enam sugugi nii, et kõikide laste emakeel on eesti keel. Küllap vajab siis ka enam uurimist, kuidas mitu keelt ja kultuuri ühte klassiruumi ja keskkonda ära mahuvad, kuidas nad üksteist toetavad ja kuidas sellisest mitmekesisusest lisaväärtust tekitada.

Wiedemanni keeleauhind Mari Tarandile

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeeriumi nõunik

Wiedemanni keeleauhinna laureaadi 24. valimine oli tavapäraselt raske. Emakeele Selts, haridus- ja teadusministeerium, MTÜ Eesti Naistoimetajad, sihtasutus Kultuurileht ja Tartu ülikool olid esitanud laureaadikandidaadiks neli väarikat keeleinimest: Valve-Liivi Kingisepa, Heli Laanekase, Tiiu-Ann Salasoo ja Mari Tarandi. Auväärsed olid ka põhjused, miks nimetatud neli nominendistaatusesse tõsteti.

TÜ ja Emakeele Selts pidasid Valve-Liivi Kingisepa esitamisel silmas seda, et tema „pikaaegne ülikoolitöö on olnud väga viljakas ja mitme-suunaline, hõlmates nii õpetus- ja teadustööd kui ka ühiskondlikku tegevust oma teadusala propageerimisel ja noorte keeleuurijate innustamisel”. Valve-Liivi Kingisepa teiste oluliste saavutuste – osalemine Emakeele Seltsi tegevuses, teadusloo uurimine, lektori- ja teadusorganisaatori töö – taustal toodi kandidaadiks esitamise olulisimaks põhjenduseks see, et tema näol on tegemist eesti vana kirjakeele sõnavara silmapaistvaima uurijaga. Tema uurijatöö tippsaavutuste hulka kuuluvad Otto Wilhelm Masingu „Marahwa Näddala-Lehe” ja Georg Mülleri jutluste sõnavara ning Heinrich Stahli sõnastiku tõlkevastete käsitlused, tal on olnud tähtis osa eesti vanima kirjakeele sõnastiku ning Mülleri ja Joachim Rossihniuse autorisõnastike koostamisel ja väljaandmisel. Koos kolleegidega avaldas ta 2011. aastal äärmiselt olulise väljaande „Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350”.

Heli Laanekase esitanud sihtasutus Kultuurileht tõi tunnustamisvajaduse põhjenduseks küll ainult ühe nominendi aastatepikkuse töö tulemustest, ent selle kaal on kahtlemata soliidne. Nimelt valmis Laanekasel (Ellen Niidu toimetamisel) Ferdinand Johann Wiedemanni 1875. aastal valminud teose „Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte” tõlge eesti keelde. Tegemist on teosega, mille tähtsust eesti keele ajaloo ja arengu uurimisel on raske üle hinnata.

Sydneys elav eesti keele ja eestluse hoidja Tiiu-Ann Salasoo pälvis enda nominendiks esitamise (esitaja MTÜ Eesti Naistoimetajad) oma

kaua kestnud, aktiivse ja mitmekülgse tegevusega. Tiiu Salasoo on uurinud lastekeelt, kandnud hoolt eesti keele õppe tähtsustamise eest Austraalia hariduspoliitikas, korraldanud eesti keele kursusi ja ESTO-sid, osalenud eesti keele õppevahendite valmistamises ning eesti keele õppe propageerimises. Ta on tänini Austraalia eestlaste nädalalehe Meie Kodu aktiivne kaastööline, korraldanud kirjandivõistlusi, keeleüritusi ja filmilevi.

Mari Tarandi esitas auhinnakandidaadiks haridus- ja teadusministeerium. Auhinnakomisjoni põhjendus, mille Vabariigi Valitsus 2012. a Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinda Mari Tarandile määrates heaks kiitis, oli järgmine: „keelevalgustusliku saatesarja „Keelekõrv” loomise ja toimetamise, raadiosaadete „Keeleminutid”, „*Ex libris*” ja „Om maid maailman tuhandit ...” juhtimise, igierksate kultuurisidusate keelearuatluste ning nõudliku, täpse ja mõjurohke keeletaju eest, Eesti keelemõtte talletamise eest”.

„Minu asi on eesti keelt austada, armastada, rääkida ja katsuda sisendada lastelastele, sest lastega on see töö juba tehtud, ja ma arvan, et õnnestunult, et see on meie emakeel ja meile kõige parem, armsam, tähtsam,” arvab Mari Tarand.

Mari Tarandi valimiseiga lõppesid auhinnakomisjoni selle koosseisu kolmeaastased volitused. Töö lõpetanud komisjoni viimasesse koosseisu kuulusid Jaak Aaviksoo (esimees), Toomas Kiho, Helle Metslang, Karl Pajusalu, Irma Sild, Udo Uiibo, Jüri Valge, Silvi Vare ja Anna Verschik. Kolme aasta jooksul valis see komisjon laureaateks Ain Kaalepi, Tiit-Rein Viitso ja nüüd Mari Tarandi; eelmise kolme aasta jooksul oli tunnustatud Kristiina Rossi, Mati Ereltit ja Ilse Lehistet.

Seega valib uue laureaadi juba uus auhinnakomisjon, kuhu palutakse Eesti Keele Instituudi, Emakeele Seltsi, haridus- ja teadusministeeriumi, Tallinna ülikooli, Tartu ülikooli, Eesti Keele Sihtasutuse ja Väike-Maarja vallavalitsuse esindajad. Komisjoni kuulub ka ajakirjanik ning seda juhib haridus- ja teadusminister.

Järgmisel kevadel täitub 25 aastat Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna asutamisest ja selle andmisest esimesele laureaadile Henn Saarile. Sündmuse tähistamiseks toimub 24. ja 25. aprillil Väike-Maarjas rahvusvaheline konverents „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II”.

E m a k e e l k o o l i s

Kirjand väljendusoskuse peegeldajana: tekstisidusus

Kersti Lepajõe

Tartu ülikooli dotsent

Väljendusoskus, nii suuline kui ka kirjalik, on üks olulisemaid oskusi, mille omandamisele koolihariduse käigus tähelepanu pööratakse. Väljendusoskus ei tähenda pelgalt õigekeelsus- ja grammatikareeglite kasutamise oskust, vaid eelkõige oskust luua tekste. Tekstiloomes oskus on aga väga tihedalt seotud oskusega oma mõtteid korrastada ja neid lugejale arusaadaval kujul esitada. Nende oskuste kujundamisega tegeletakse kõikides ainetes, aga kõige enam on tekstiloomes tähelepanu all emakeeletundides ja vastutus selle töö eest langeb emakeeleõpetajale. Eesti koolis on välja kujunenud traditsioon, et kirjaliku teksti loomet õpitakse ja õpetatakse kirjandeid kirjutades. Kirjandit käsitletakse siin avara mõistena – eelkõige õpilase kirjaliku tekstiloometöö tähenduses.

Kirjandi kui küpsuseksamiga on kaua mõõdetud õpilaste kirjalikku eneseväljendusoskust. 2012. aasta kevadel kirjutati esimest korda uut tüüpi eesti keele riigieksamit: tekstimõistmise ülesannete lisandumisega on muutunud eksami iseloom, enam tähelepanu on pööratud analüüsimisele ja tekstide põhjal kirjutamisele. Jättes siin kõrvale eksami tekstimõistmise ülesanded, keskendun enam kirjutamisele, seda enam, et riigieksamil on kirjutamisülesande osakaal 60% maksimaalsest 100 punktist.¹ Artiklis ei analüüsita 2012. aasta eksamiülesandeid ega tulemusi, vaid vaadeldakse kirjandi kirjutamist kui oskust luua tervik-

---

¹ Vt Eesti keele riigieksami eristus kiri http://www.ekk.edu.ee/vvfiles/1/eesti_keeles_riigieksami_eristus_kiri.pdf (26.08.12).

likku sidusat teksti. Vaatluse all on kirjandite tekstuaalsed omadused ja materjal on pärit autori doktoriväitekirjast². Lähtutakse seisukohast, et kirjand kujutab endast enam-vähem kindlaks kujunenud skemaatilise struktuuriga tekstiliiki, mille keelelisi tunnuseid ja tekstimoodustustavasid on võimalik üldistavalt kirjeldada.

Tänapäeva tekstianalüüsi teoreetiliseks lähtekohaks on M. A. K. Halliday funktsionaalne grammatika ja sellest lähtudes vaadeldakse keelekasutust paljufunktsiooniliseks. Tavaliselt lähtutakse teksti kolmest metafunktsioonist: ideatsioonilisest ehk tähistusfunktsioonist, interpersonaalsest ehk suhtlusfunktsioonist ja tekstuaalsest funktsioonist.³ Tähistus- ja suhtlusfunktsioon liituvad keelekasutuse sotsiaalse eesmärgiga, nende esmaülesanne on vahendada teksti sisu ja modaalsust ehk teksti abil loodavaid suhteid ja suhtumist. Tekstuaalne pool on ressurs, mille abil luuakse relevantne ja suhtlussituatsiooni sobiv tekst. Teksti ülesehitamine ja selle terviktähenduse moodustamine realiseeruvad temaatiliste ja infosüsteemiga liituvate valikute ja koherentsi kaudu.⁴

Koherentsus ja kohesioon

Oskusliku keelekasutuse üks aspekte on võime moodustada sidusat tervikteksti, see tähendab, et teksti osad liituvad üksteisega, nende vahel on semantiline ja vormiline seos. Tekstilingvistikas on loodud teksti terviklikkuse kirjeldamiseks mitmesuguseid mudeleid. Tüüpiline tekst on struktuurilt sidus ja semantiliselt koherentne tervik. Teksti terviklikkust – koherentsust – on eri uurijad tõlgendanud erinevate tegurite omadustena. Koherentsi võib tinglikult pidada süvatekstiks. See on mõiste- ja tähenduseseoste võrgustik, mida tekstiga püütakse vastuvõtjale edasi anda. Koherentsus sünnib kirjutaja ja lugeja koostöös. Teksti lugemine eeldab lugejalt süsteemseid teadmisi maailmast, tekstidest ja keelekasutustavast. Tekst loob koherentseid tõlgendusi maailmast; maailm ise pole koherentne, aga koherentsed tõlgendused

² Lepajõe, Kersti 2011. Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. *Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 31. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

³ Halliday, Michael Alexander Kirkwood 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

⁴ Halliday, Michael Alexander Kirkwood 2002. Text as semantic choice in social context. – On grammar. Ed. Jonathan Webster. London: Continuum, pp. 45–49.

sünnivad tekstide kaudu, mis seda maailma kujutavad. Seetõttu ei peeta koherentsust teksti otseseks omaduseks, vaid koherentsuse loob lugeja. Lugeja kas tunnistab teksti terviklikuks või ei. Kõik sõltubki teksti omadustest, kontekstist ja lugeja teadmiste ja kogemuste pagasist.⁵

Tekstiuurijad eristavad koherentsi ja kohesiooni. Kohesiooni all mõistetakse teksti pindtasandi grammatilist ja sõnalist materjali, mis loob tekstis lausete ja tekstiosade vahelisi seoseid. Tuntud tekstiurijad Halliday ja Hasan rõhutavad, et ainuüksi kohesioonelementide (referentsisuhete, substitutsiooni, ellipsi, aga ka side- jm seosesõnade) kasutamisest ei piisa teksti terviklikkuse saavutamiseks. Kohesiooni ja koherentsuse vahetõrki iseloomustades leiavad nad, et kohesioon on koherentsuse eeldus, aga selle taga peab tekstis olema veel hulk semantilisi suhteid.⁶

Niisiis on kohesioon teksti leksikaal-grammatiliste seoste võrgustik, mis on keeleliselt vormistatud ehk sõnaliselt eksplitsioneeritud. See esineb kõikjal, kus diskursuse ühe elemendi tõlgendamine sõltub sama diskursuse teise elemendi tõlgendamisest. Kohesioon realiseerub tekstis keele leksikaal-grammatilise süsteemi kaudu, st et tekstis peab olema iga lause seotud kohesioonisideme kaudu mingi teise sama teksti lausega. Kohesiooni puhul on tekstis otseselt väljendatud grammatilised ja sõnavaliku seosed, mis loovad teksti terviklikkuse. Kohesioon võib olla nii lausesisene kui ka lausetevaheline.

Eri autorid liigendavad kohesioonimehhanisme erinevalt. Kuid kõik uurijad nimetavad olulisemate kohesioonivahenditena kordust, asendust (asesõnad, sünonüümid) ja ellipsit, aga samuti sõnade semantilistel suhetel ja ühisesse tähendusvälja kuulumisel põhinevaid seostamisviise (antonüümia, hüponüümia, osa-terviku suhted jm). Ühise tähendusvälja äratundmine ja piiritlemine põhineb suuresti teksti kirjutaja ja lugeja ühistel pragmaatilistel teadmistel. Eestikeelses lingvistikakirjanduses on kohesioonimehhanisme tutvustanud Tiit Hennoste ja Reet Kasik.⁷

⁵ Dijk, Teun A. van 1977. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman, pp. 132–134; Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press, pp. 134–135.

⁶ Halliday, Michael Alexander Kirkwood; Rugaiya Hasan 1976. *Cohesion in English*. London: Longman, p. 23.

⁷ Hennoste, Tiit 1986. *Tekstgrammatikast tekstiteooriani*. – Keel ja Kirjandus, 1, lk 26–34; Kasik, Reet 2007. *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Peale referentsisuhete väljendavad tekstilauseste vahelisi suhteid ka konneksiooniseosed. Konneksioon on lausete või lauseosade kui tervikute semantiline seotus, mille aluseks on asjaolu, et edasiantav tege- likkus on omavahel mingites loogilistes suhetes. Näiteks võivad lausete vahel olla põhjuse ja tagajärje seosed, ajaseosed, mingid tingimussuhted (vastandus, võrdlus, hierarhia jne). Selliseid konneksioonisuhteid väljendavad tekstis sidesõnad ja muud seosesõnad ehk konnektorid. Loogiliste seoste tüüpe ja neid väljendavaid konnektoreid eesti keeles on loetlenud ja rühmitanud R. Kasik.⁸

Kirjandite kohesiooniseosed

Kuigi kohesioon on teksti terviklikkuse põhitegureid, pööratakse õppe- kirjanduses siiski teksti kohesioonimehhanismide kirjeldamisele vähe tähelepanu. Teksti sidusust tutvustatakse Märt Hennoste õpikus „Teksti- õpetuse alused”⁹, aga ka Martin Ehala õpikus „Kirjutamise kunst”¹⁰, kus seda käsitletakse seoses teksti viimistlemisega. Ehala näitab, kuidas tervikteksti sidusust saab parandada, tutvustab tekstilõigu tuumlause ja siduslausete mõisteid, näitab, kuidas üleminekulausete abil saab teksti sidusamaks muuta, aga otseselt sidususe võtetele tähelepanu ei pöörata. Seega võib arvata, et kohesioon on õpilastele üsna tundmatu mõiste ja sidususvõtete kasutamist harjutatakse vähe või ei harjutata üldse.

Järgnevad näited pärinevad riigieksamikirjandite alusel tehtud uurimusest (Lepajõe 2011). Riigieksamikirjandi kirjutajad oskavad üldjuhul ühendada lauseid terviktekstiks, kasutades ja varieerides mitmesuguseid kohesioonimehhanisme.¹¹

- (1) *Elame maailmas, kus tähtsat rolli mängib meedia. Arenenud kommuni- katsioonivahendid võimaldavad inimestel püramatult üksteisega kon- taktis olla ja saada ülevaadet maailmas toimuvast. Selle kõige juures kujundab meedia noorte mõtlemist ja elust arusaamist. Massimeedia on suur võim inimesi mõjutada. Tänapäeva meelelahutustööstus ja massimeedia vajavad toimimiseks tuntud nägusid ja nimesid.* (166 031 Meedia noore põlvkonna kujundajana)

⁸ Samas.

⁹ Hennoste, Märt 1995. Tekstiõpetuse õpik keskkoolile. Tallinn: Avita.

¹⁰ Ehala, Martin 2000. Kirjutamise kunst. Tekstiõpetuse õpik gümnaasiumile. Tallinn: Künnimees, lk 69–105.

¹¹ Näited riigieksamikirjanditest on esitatud kursiivis ja muutmata kujul. Iga näite järel on sulgudes kirjandi kood ja töö pealkiri.

Korduv sõna *meedia* ning sellega sünonüümsed väljendid *arenenud kommunikatsioonivahendid* ja *massimeedia* viitavad samale referendile, ühendava seose kaudu liidetakse samasse tähendusvälja ka *meelelahutustööstus* ja opereerides sama tähendusvälja sõnadega, saavutatakse tekstilõigus lausetevaheline koheosioon.

Alati ei ole koheosioone nii läbipaistvad. Näiteks nõuab lugejalt enam pingutust ja pragmaatilisi teadmisi järgmise näite koheosioonivahendite tõlgendamine.

- (2) *Inimene töötab üha enam, et midagi saavutada. Töötatakse, et elada, ja elatakse, et töötada* – süvenev surnud ring. Kogu *sissetulekule* kulutatud aeg ei ole väärt *puhkusest* loobumist. *Ületöötamise ja pingetega kaasnevad haigused ja stress on hind, mida makstakse asjademaailma eest. Tööga võib saada küll asju, kuid ainult tööle pühendunud inimene pole õnnelik.* (166 034 Kõigel on hind, aga vähesel väärtus)

Terve hulk tekstilõigu sõnu on seotud tööga – *töötab, töötatakse, töötada, töö*. Lugeja pragmaatilised teadmised võimaldavad liita tööteemaga ühisesse tähendusvälja ka sellised leksikaalsed valikud nagu *sissetulek* ja *puhkus*, viimasega seostuvad antonüümiasuhete kaudu omakorda *ületöötamine, pinged, haigused, stress*. Sama- ja ühisviitelisust seob väljend *ületöötamine* – vormiliselt on tegemist tüvekordusega, semantiliselt vastandusega.

Kuigi kordus on üks selgemaid ja lihtsamaid sidususe väljendamise võimalusi, võib liigne kordus muuta teksti monotoonseks ja vaeseks. Sünonüümide jm asendusvõimaluste leidmine näitab kirjutaja sõnavara rikkust ja mõtlemise paindlikkust. Teise näite kahes esimene lauses on kordus stilistiliselt põhjendatud – seda on kasutatud rõhutamiseks. Seevastu järgmistes näidetes võinuks kirjutaja leida varieeruvamaid väljendusvõimalusi.

- (3) *On olemas elementaarsed asjad, mida iga inimene vajab eluks. Minu arvetes nendeks on: toit, elukoht, haridus, perekond, tervis jne. Juba nende asjade omamisel tekivad inimeste vahel erinevused ja kujunevad välja väärtushinnangud. Kuigi need on elementaarsed asjad, mida igal inimesel vaja on, juhtub ka nii, et mõnel polegi neid. Leidub ju inimesi, kes arvavad, et neil ei ole vaja kedagi enda kõrvale. Usun, et sellised inimesed võivad kuidagi hakkama saada. Inimesed, kes haridust ei väärtusta, võivad samuti kuidagi hakkama saada.* (456 028 Kõigel on hind, aga vähesel väärtus)

Näites 3 esitatud tekstilõigus kordub kolm korda sõna *asi* ja kuus korda sõna *inimene*. Mõlemad sõnad on laia tähendusväljaga, nende põhjendamatu kordamine teeb teksti monotoonseks ja vähe-ütlevaks. Sünonüümide ja asenduste kasutamine andnuks parema tulemuse.

Ellips ehk väljajätt muudab lause ökonoomsemaks. Välja võib jätta sarnases lausestruktuuris samas vormis korduva lauseliikme, mis on kergesti juurde mõeldav, või sellise lauseosa, millel on lauses endas või selle lähikontekstis olemas analoog. Ellipsit kasutatakse üldiselt probleemideta sama lause piires koos ühendava või eraldava rinnastusseosega (näited 4–5).

- (4) *Avalik alandamine* tekitab inimeses trotsi, masendust ja viha ning [⌘]¹² võib viia vägivallani – kättemaksuni. (646 020 Mida suudab avalik arvamus?)

Siiski on ellips üks neid kohesioonimehhanisme, millega kogenematu kirjutajal võib tekkida probleeme, sest kontekstiellipsi korral on oluline väljajäetava elemendi vormi, asendi ja sisu sarnasus mingi teise, lauses endas või väljaspool seda paikneva elemendiga.

- (5) *Olgugi et mõnel pool võib märgata inimesi, kes on probleemist teadlikud ning* [⌘] *ehk tahaksidki midagi muuta, ei anta* [⌘] *selleks erilist võimalust, kuna enamik inimkonnast on teadmatu või ükskõikne.* (175 078 „Lõbusalt saeb inimkond oksa, millel ta istub” (Mati Unt))

Näites 5 on rinnastatud kõrvallausetes põhjendatult jäetud kordamata pronoomen *kes*, mis asendab sõna *inimesi*, pealauses on aga teistsugune lausestruktuur ja siin peaks sõna *inimesi* asendama pronoomen *neile*, kuid see on välja jäetud.

Tüüpilisimaks ja kõige sagedamini kasutatavaks tekstisidususe väljendajaks on asendussõnad. Teksti seisukohalt ei ole asendussõnad üksnes käändsõnade hulka kuuluvad asesõnad (*see, selline, ta*), vaid ka samasuguse funktsiooniga asemäärsõnad (*siin, seal, siis, tookord*). Asendussõnad ei pole sõltumatut tähendust, nad saavad oma tähenduse sõnadelt, mida nad asendavad. Seetõttu peab olema ühemõtteliselt selge, millele asendussõnad viitavad. Liigne asendussõnade kasutamine muudab teksti raskesti mõistetavaks, sest lugeja peab eelneva

¹² Märk [⌘] tähistab ellipsit ehk väljajättu.

teksti juurde tagasi pöörduma, et aru saada, mida parasjagu on asendatud.¹³

- (6) *Lisaks tahaksin ma arutada eesti keele ja kultuuri säilimise üle. See on praegu üks tähtsamaid ja tõsisemaid teemasid meie endi jaoks, kuna väikese rahva jaoks on keele ja kultuuri säilitamine äärmiselt tähtis. Selle nimel tuleb pingutada. Õnneks on sellega juba tõsiselt tegeldud. Ma olen lugenud, et on isegi kavas luua eestikeelne arvuti, mis keelt säilitada aitaks.* (378 039 Eesti mured on ka minu mured)

Demonstratiivpronoomen *see* viitab siin ühemõtteliselt eesti keele ja kultuuri säilitamisele (näide 6). Tekstilõigust on selgelt aru saada, mida pronoomen *see* korvab. Alati pole aga õpilaste tekstistrateegias järjekindlust ja nii võivad ebamäärasused viitesuhetes tekstist arusaamist raskendada:

- (7) 1. *Haridus on vahendiks ka siis, kui tahetakse olla haritud inimene, sest nemad on tavaliselt heade teadmistega.* 2. *Nad omandasid koolist hea hariduse ja arendavad seda pidevalt edasi, kuid ainult sellest ei piisa, tuleb suhelda ka huvitavate inimestega, kes sind rikastavad.* 3. *Need inimesed võivad pakkuda uusi ideid, mille peale ise tulla on raske.* 4. *See aitaks aga elu edasi viia.* (298 049 „Lõbusalt saeb inimkond oksa, millel ta istub” (Mati Unt)

Pronoomenid *nemad* ja *nad* viitavad haritud inimesele, kuigi kirjutaja pole ühtlustanud ainsuse ja mitmuse kasutamist. *Seda* viitab heale haridusele, *sellest* võib aga viidata nii heale haridusele kui ka edasiarendamisele või mõlemale eelnevale osalausele koos. Kas kolmanda lause *need inimesed* on lõigu alguses nimetatud haritud ja heade teadmistega inimesed või teises lauses juurde toodud huvitavad inimesed, kellega esimesena nimetatud peaksid suhtlema, jääb arusaamatuks. Stiililiselt sobimatu on teise lause geneeriline *sind*. Viimase lause pronoomeni *see* vasteks on eelnevast tekstist raske leida tekstiosa, millega see oleks seotud referentsiaalse suhte kaudu. Referentsiaalsuhteid on võimalik väljendada komparatsiooni ehk võrdlusega. Järgmises näites on tekstiosad seotud võrdleva suhtega.

¹³ Asesõnade kasutamisega seotud probleemidest on lähemalt kirjutanud Reet Kasik 2007. Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 20–22.

- (8) *Igal asjal on küll oma hind ja väärtus, aga enamasti selgub lõpuks ikka, et väärtuslikumad on need, mille hinda sõnadesse panna ei ole võimalik või selle väärtus kasvab aasta aastalt aina suuremaks. Parim on hindamatu.* (175 072 Kõigel on hind, aga vähesel väärtus)

Selle lõigu loogiliseks sidumiseks on kasutatud võrdlevat astendust *väärtus – väärtuslikum – (väärtus kasvab) suuremaks – parim*. Ebaõnnestunud asesõnakasutuse tõttu jääb aga sisuliselt arusaamatuks, mida siin loogiliselt järjestatakse: millele viitab *need* või *selle*. Kui siduselemendid puuduvad, siis tekib selle tulemusena tekstis mõtteauke, laused ei seostu üksteisega sujuvaks tähenduslikuks tervikuks.

- (9) 1. *Ennast armastamata ei ole ka teistel võimalik teda armastada.*
 2. *Täisväärtusliku elu elamiseks on siiski vajalik omada enda kõrval teisi inimesi.* 3. *Inimkond on alati elanud karjas koos, et lihtsamini ellu jääda. teistega suhtlemine tekitab erinevaid tundeid.* 4. *Olenemata kas need on positiivsed või negatiivsed, tekitavad need emotsiooni, mis on elu märgiks.* 5. *Selletõttu ongi muumiad tundetud, kes pärast pikka üksiolekut üleskaevamiste järel leitakse.* 6. *Neil pole olnud kedagi kõrval, kellega emotsiooni vahendada.* 7. *Me vajamegi oma kõrvale sõpru, perekonda, armastatut, et tunda armastust ja rahulolu enda eksistentsis.*
 8. *Teiste inimeste ja asjade tõttu ongi emotsioonid ja tunded mis edasi viivad.* 9. *Kas on tegemist uue kodu või lõpudiplomiga, sisaldavad nad endas ikka tugevaid tundeid.* 10. *Need ongi, mis kõigile väärtuse loovad.* 11. *Kõigel on hind, aga kõige suurem väärtus on hindamatutel elu osadel.* (327 070 Kõigel on hind, aga vähesel väärtus)

Näites 9 pole tekstilauseid omavahel sidusad. Esimeses lauses pole lauseliikmeid, millele võiksid viidata *teised* või *teda*. Seetõttu on lause mõte raskesti tabatav. Kuna teist lauset alustatakse uue mõttekäiguga (*täisväärtusliku elu elamiseks ...*), on kaks lauset omavahel seotud vaid asesõnaga *teistel/teisi*, aga kuna seos on ebamäärane, jääb mõttekäik raskesti tabatavaks. Hüpatud on ühelt mõttelt teisele, loogilist tervikut ei sünni. Ka kolmandal lausel puudub loogiline seos eelnevaga. Järgmises elliptilises lauses on kasutatud kaks korda asesõna *need*, tõenäoliselt peaks asendus olema kasutatud *tunnete* tähenduses. Viies lause algab seosesõnaga *selletõttu*, mis viitab põhjuslikule seosele, kuid seos on meelevaldne. Ka kuues ja seitsmes lause pole seotud. Kirjutaja pole seostanud ka kaht tekstilõiku (seitsmes ja kaheksas lause)

omavahel. Kaheksandat ja üheksandat lauset ühendab kordussõna (*tunded*), kümnendat lauset asendus (*need*). Viimane lause ei kasva välja eelnevast arutluskäigust, vaid on hoopis viide kirjandi pealkirjale. Siduselementide puudumise või nende vale kasutamise tõttu jääb teksti mõttekäik raskesti tabatavaks, sest hüpatakse ühelt teemalt teisele, neid omavahel seostamata. Kehvemates kirjandites esineb sedalaadi puudust üsna sageli.

Kokkuvõtteks

Intuiitiivselt on tervikteksti temaatiline edenemine arusaadav, kuid katsed seda uurida pole häid tulemusi andnud. Lihtsa teksti puhul on see veel võimalik, kuid keerukamate tekstide puhul võib olla terve hulk võimalusi kirjeldada seda, millest tekst koosneb. Kirjeldusraskused tulenevad sellest, et teksti temaatilised seosed ei ilmne alati otseselt tekstist, vaid temaatilise terviku loob lugeja. Ometi peab kirjutaja oma teksti luues tegema temaatilised valikud ja see, millised valikud ta intuiitiivselt teeb, mõjutab ka lugeja arusaamist sellest, mis on selles tekstis kõige tähtsam. Kuigi õppekirjanduses puudutatakse kohesiooni ja koherentsust vaid riivamisi, suudavad tugevamad kirjutajad üldjuhul ühendada oma laused terviktekstiks, kasutades ja varieerides eri kohesioonimehhanisme. Valdavalt kujuneb õpilase oskus luua tervikteksti välja gümnaasiumi lõpuks.

Tervikteksti loomisel tekib õpilastel ka raskusi. Näiteks ilmneb analüüsitud töödest, et raskusi on korduste vältimisega, tegemist on suutmatusega leida oma väljenduse rikastamiseks sünonüüme või teisi asendusi. Liigsed kordused muudavad teksti monotoonseks, näitavad kirjutaja vähest varieerumisoskust ning viitavad emakeele sõnavara piiratusele ja teksti stiili kujundamise vahendite nappusele. Ilmnes, et paljudele õpilastele on probleemiks asesõnade kasutamine. Asesõnu kasutatakse liiaga, see põhjustab teksti ebamäärasust ja viitesuhete hägusust. Mõtteedastusloogikat häirib ka ellipsi oskamatu kasutamine. Pikemas tekstis on oluline, et sidesõnade ja teiste seosesõnade abil toodaks välja lausete ja tekstiosade loogilised seosed. Kirjandite analüüsist võib järeldada, et alati see ei õnnestu ja üleminekud ühelt tekstiosalt teisele pole õpilastöodes sujuvad. Kui siduselement puudub, on tekst hüplev ja lugeja ei suuda kirjutaja mõttekäiku jälgida. Konkreetseid tekstisidususvõtteid on põhjust õppeprotsessis konkreetsete harjutustega senisest enam kinnistada.

I n t e r v j u u

Kiriusutlus

Mati Hint, Tallinna ülikooli emeriitprofessor, Emakeele Seltsi auliige, Wiedemanni keeleauhinna laureaat (2003)

- **Oled pärit Lõuna-Eestist, lõunaesti keel on olnud Sinu elus ja teadlaseteel tähtsal kohal. Kuidas hindad lõunaesti keele praegust olukorda?**

Kahjuks on lõunaesti keel olnud minu teaduslikes uuringutes suhteliselt tagasihoidlikult esindatud. Eriti kahju on mul sellest, et omaaegne tartu kirjakeel on jäänud lõunaesti keele elustamisest pigem kõrvale. See oli minu vanaema jaoks kirja- ja jumalasõna keel. Lõunaesti suurkirjanik Mats Traat on mulle korduvalt südamele pannud, et peaksin kirjutama tartu keele grammatika, aga olen ennast välja vabandanud ikka nii, et hädalisem asi oleks tema teoste lõunaesti sõnastik, sest juba praeguses põlvkonnas ei osata seda kõrgkirjandust haaravaks lugeda, kuna ei saada aru kõigist sõnadest ja nende tähendusvarjunditest. Kahjuks ei jõua kõike, mida peaks ja tahaks.

Mõttetult konfliktne oli võru keele renessansi algusaastatel võru keelevariandi tõstmine erilisse aadlisesusse teiste lõunaesti keelevariantide arvel. Lõunaesti on ikkagi väga üks: see algab Tartust ja ulatub Setumaani ja Mulgi murrakuteni ning hõlmab nii keelt kui ka elulaadi, pärimusi, põhjaeestist rikkalikumat sugulussõnavara (*lell, sõtse*) ja muidugi ka maastikku, hajakülasid ja ehitusviise. Olen olude sunnil pidanud oma töise elu elama Tallinnas ja saanud isegi Tallinna aukodanikuks, aga olen kogu elu tundnud ennast tugevalt seotuna Lõuna mütoloogiaga, Tartuga, liivimaise Lõuna-Eestiga.

Teaduslikus mõttes tahaksin, et edaspidi meie lähedaste läänemeresoome sugulaskeelte loendis oleks lõunaesti esindatud oma reaga, võrdselt põhjaeesti keelega. Põhjendusi selleks on enam kui piisavalt. Ja Lõuna-Eesti noortele soovitan südamest tunda uhkust selle üle, et nad on lõunaestlased.

Mati Hint ja Raimo Anttila 1. juunil 2012 Tallinnas Kompoti kohvikus (Tallinna ülikooli peahoone vastas üle tee, enam seda kohvikut seal pole).

- **Mida pead kodust ja koolist kaasa saadust kõige olulisemaks?**
Kodunt sain kaasa eelkõige ema sisendatud aususetunde. Varastada, teiste arvel midagi saada, petta ja kavaldada – selle eest hoiatas ema mind ja minust vanemat õde, nii et vahel tulid lapsena koguni muremõtted, et ega ma kellelegi ülekohtu pole teinud. Isa mõju oli kahjuks väiksem, sest minu lapsepõlveaastatel oli isa GULAGi vangilaagris Põhja-Uuralites. Kuid mäletan tema karedat pöske ja murdumatut leplikkust, mida aina ja aina kurjasti ära kasutati. Olen kahjuks selle iseloomujoone isalt pärinud – eluolulistest asjadest; teaduslikes väitlustes olen oma vaateid kaitsnud piisava kindlameelsusega. Ema sisendas lastele käitumispõhimõtteid, mis on vastu pidanud kõik ajad ja katsumused: kui midagi on napilt, siis jagatakse see perekonnas õiglaselt, jõululaupäevaks pannakse puhtad riided selga, surnuaeda minnakse puhastes riietes, vanemaid inimesi teretatakse, ja palju muud sellist, mille järgimine muutub automaatseks. Aeg oli väga ülekohtune, võib-olla on ka see õiglustunde vajalikkust sisendanud. Juba meheas õppisin palju head ka oma naise vanematelt.

Kõigist oma koolidest (Aakre kool tollasel Lõuna-Tartumaal, praegu Valgamaal, Elva Keskkool) olen kaasa saanud eluaegseid mälestusi ja ka kogu elu kestnud poolehoiutunde mitme koolivenna ja kooliõega. Paljusid õpetajaid mäletan väga soojalt. Loodan, et ka tänapäeva kool annab ellu kaasa sellised sidemed. Halb asi koolis oli koolikiusamine, aga võrreldes praegusega oli minu kooliajal isegi too muserdav nähtus leebem. Väga halb on, kui õpetaja on erapoolik ja jagab kiitusi või laitusi eelarvamuslikult.

- **Astusid Tartu Riiklikku Ülikooli kindla plaaniga õppida kirjandust. Paul Ariste mõjul huvitusid siiski üsna pea keeleteadusest ning läbisid tollal haruldase eriprogrammi matemaatilise ja struktuuralingvistika alal. Kuidas on ülikooliaeg ja -haridus Sinu teadlasteed mõjutanud?**

Kindlasti on ülikooliaeg ülioluline mõjutaja. Keskkoolis olid minu lemmikaineteks matemaatika ja kirjandus, eesti keele grammatika mitte. Ülikoolivalikudki olid kas matemaatika või filoloogia, suunaga kirjanduse uurimisse. Mu keskkooliaegsed matemaatikaõpetajad olid pettunud, et ma ei valinud ülikooli minnes matemaatikat. Aga Tartu ülikooli filoloogiateaduskonnas selgus, et ülikooli tasemel on keele õppimine midagi hoopis erinevat keskkooliaegsest kuivast põhjendusteta grammatikareeglite drillist. Muidugi oli ka akadeemik Paul Ariste kaasakiskuval isiksusel oma osa selles, et mulle sai kiiresti selgeks: ma spetsialiseerun soome-ugri keeleteadusele. Aga juhtus nii, et ma sain ülikoolis ka oma matemaatikaharidust jätkata ja üsna põhjalikult. Olin Tartu ülikoolis esimene filoloogiaüliõpilane, kes sai õppida interdistsiplinaarse individuaalprogrammi järgi keeleteadust ja matemaatikat korraga.

- **1960. aastatel Tartu ülikoolis tegutsenud Generatiivse Grammatika Grupis alustasid oma teed paljud väljapaistvad eesti keeleteadlased. Hiljem seevastu ei ole ülikoolis midagi samalaadset tekkinud. Või on siiski? ÜTÜ näiteks? Mis võis olla põhjuseks, et grupi tegevus oli tollal nii hoogne ja tulemusrikas?**

1960ndatel aastatel Tartu ülikoolis tekkinud Generatiivse Grammatika Grupp oli mitteformaalne, sellel ei olnud kindlat statuuti, see oli uuendusmeelsete õppejõudude ja teaduslike huvide üles näidanud üliõpilaste vabähendus, mis tollastes oludes oli üpris erakordne. Erakordne ja haarav oli ka see, et too rühm oli sõna täpses tähenduses interdistsiplinaarne – sinna kuulusid keeleteaduse õppejõud ja

üliõpilased, samuti matemaatika õppejõud ja üliõpilased. Arvutusmatemaatika elas tollal uute võimaluste (liialdatudki) ootuses, sest just siis tulid elektronarvutusmasinad – tänapäeva personaalarvutite eelkäijad. Seda koostööd vedasid keeleteaduse poolelt dotsent Huno Rätsep ning matemaatika poolelt dotsent Ülo Kaasik ja matemaatilise loogika dotsent Ivar Kull. Kõik nad on jätnud sügava jälje nii oma erialateadusse kui ka tolles rühmas tegutsenud üliõpilaste teadusliku maailmavaate kujunemisele. Püüti laiendada harjumuspärase piire, täiendada keeleteaduslikku mõtlemist matemaatilise mõtlemisega ja vastupidi ning kitsastest võimalustest hoolimata olla kursis sellega, mis toimub maailma teaduses. Grupi nimi on mõjutatud Ameerika keeleteadlase Noam Chomsky teooriast ning sõltumata sellest, kuidas keegi oma hilisemal teadlaseteel on suhtunud Chomsky teooriatesse, märkis juba grupi nimevalik, et meid huvitab keele olemuse mõistmine ja seletamine palju rohkem kui kooligrammatika pisiprobleemid. Ja tõepoolest, enam-vähem kõigist tolles rühmas osalenutest kujunesid teadlased, kellel on nimi Eesti teadusloos.

Miks hiljem midagi nii tulemusrikast pole sündinud? Pole ehk lihtsalt olnud selliseid kooslusi või pole osatud neid aktiveerida. Iga selline algatus eeldab eestvedajaid. Aga pole päris õige, et midagi selletaolist pole hiljem sündinud. Väiksemaid ühendusi on olnud nooremate teadlaste koostööna nõukogudeaegses Keele ja Kirjanduse Instituudis, üliõpilaste tasemel on märgi maha jätnud kasvõi Pedagoogikaülikooli (praeguse Tallinna ülikooli) 1990. aastal lõpetanute eneseharimise rühm Juventa (Martin Ehala, Jaanus Vaiksoo, Meelis Lainvoo, Tiina Veismann jt). Tartu ülikooli vana kirjakeele uurimiserühm on väga tähelepanuväärne ja tõhus teaduslik kollektiiv, mida pikka aega juhtis Valve-Liivi Kingisepp.

- **Väga suur osa Sinu aktiivsest teadlaselust möödus suletud ühiskonnas. Vaatamata sellele olid maailma keeleteaduses väga tuntud ja lähedases kontaktis paljude väljapaistvate keeleteadlastega, Sinu kontaktidest said osa ka Sinu õpilased ja kolleegid. Kuidas need kontaktid toleaegetes oludes kujunesid ja arenesid?**

Natuke peab olema õnne või siis soodsast juhusest kinnihaaramist, aga põhiline on ikkagi töö, fanaatiline kaasahaarav töö tunnetuslike probleemidega, mis sind erutavad. Õnn ja soodne juhus tulevad sagedamini ja teenitult nendele, kes on oma pea selgeks mõelnud. Hakkasin teaduslikes väljaannetes kirjutisi avaldama 1963.–1964.

aastal. Peagi märkasid neid kirjutisi Välis-Eesti (tollal öeldi ametlikult: emigrantlikud) ja Soome keeleteadlased. Rootsisis asunud eesti keeleteadlastest kujunes minu jaoks kõige olulisemaks tihe kirja- ja teaduslike tööde vahetus Valter Tauliga. Tollaste noorte või noorepoolsete Soome keeleteadlaste ja humanitaaridega kujunesid samuti eluaegsed sõprus- ja koosösidemed, paljudega perekondlikult. Kalevi Wiik, Auli Hakulinen, Heikki Paunonen, Tapani Lehtinen, Helena Sulkala, Pekka Sammallahti, Pauli Saukkonen, Matti Leiwo, Fred Karlsson, Paula Sajavaara, Hannu Remes, Seppo Zetterberg on praegu muidugi auväärsetel emeriitprofessorite staatuses või sellele seisusele lähenemas. Seppo Suhonen on juba lahkunud, nagu ka natuke vanemad Soome kolleegid Pertti Virtaranta, Terho Itkonen, Mauno Koski, Tuomo Tuomi ja kauaaegne „Kaleva” peatoimetaja Teuvo Mällinen. Kõiki ei jõua siin üles lugeda, ütlen vaid, et koostöö mitme põlvkonna Soome kolleegidega on mulle olnud väga tähtis, mistõttu ma veel 1997. aastal kaitsesin Helsingi ülikoolis ka Lääne doktorikraadi. Minu kirjutisi on avaldatud kaugelt rohkem kui kümnes välisriigis ja ka rohkem kui kümnes keeles, kuid enim siiski Soomes. Sellele aitas kaasa ka see, et kõik tähtsamad Soome keeleteaduslikud seltsid valisid mind oma välisliikmeks juba nendel aegadel, kui mul polnud mingit lootust pääseda korraiski Soomes käima.

1967. aastal pääsesin nn teadusliku turismirühma koosseisus Prahast toimunud rahvusvahelisele foneetikateaduste kongressile. Kuigi too välissõit jäi mulle 20 aastaks ainsaks, sain sealt mitu eluaegset sõprakolleegi. Kontaktid ja kokkupuuted USA-s töötanud prof Ilse Lehiste (Ohio ülikool) ja Raimo Anttilaga (California ülikool UCLA) on mulle kogu elu olnud väga olulised ka selles mõttes, et nende kaudu on tulnud palju uusi kontakte eriti USA-s ja Kanadas. Raimo Anttilaga tähistame sel sügisel meie tutvuse, sõpruse ja koostöö 45. aastapäeva. Teeme seda ühiskirjutisega ajakirjas Keel ja Kirjandus. Teaduskirjanduse saadetised välismaistelt kolleegidelt on olnud ülimalt helled ja arvan vist põhjendatult, et minu isiklik keeleteaduslik raamatukogu on üks paremaid Eestis. Oma erinäans oli ka tolleaegsel teadusliku kirjanduse lugemisel: kuna välismaist kirjandust oli napilt, siis loeti seda ülima põhjalikkusega, mitte nii nagu praegu tavaks saamas – raamatut lapates või siis internetist sobivaid väljavõtteid otsides.

Kõige selle juures tuleb ütelda, et teaduslikud eriarvamused välismaiste kolleegidega pole kunagi muutunud isiklikuks vaenuks või sügavaks solvumiseks, mis Eestis on kerge tulema.

1989. aasta suvest alates hakkasin suhteliselt kergesti pääsema välismaale. Enne seda ei aidanud mind näiteks isegi kõigi Soome ülikoolide rektorite ühine kutse. Aga 1989. aastaga algas ka Eesti elus uus ajajärk – iseseisvumisvõitlus, mis surus keeleteaduse minu elus mõneks ajaks teisele kohale.

Ei tahaks ka jätta muljet, et kontaktidel Nõukogude Liidu väljapaistavate teadlastega polnud tähtsust. Vägagi oli. Eesti keeleteadlastel olid head koostöösidemed eriti Moskva ja Leningradi, Gruusia ja Armeenia ning muidugi Läti ja Leedu keeleteadlastega. Lätiga olid mul tihedad sidemed ka liivlaste tõttu – liivi keel on olnud üks minu harrastusi ülikooliaastatest peale.

- **Oled nii väljapaistev teadlane kui kauaaegne hinnatud ja armastatud õppejõud. Oled öelnud, et sinu tõeline doktoritöö on sinu juhendatud 1980. aastal Tallinna Pedagoogilise Instituudi lõpetanud kursus, kellest siiani kõik koolis töötavad. Mis Sulle õppejõu töös kõige rohkem meeldib? Mis meeelhärmi valmistab?**

Vastab tõele, et 1980. aasta Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse osakonna eesti keele õpetajatena lõpetanutest suurem osa töötab praeguseni õpetajatena ja nendest peagi juba keskea ülemisele piirile lähenevatest inimestest on paljud jäänud minu perekonna lähedasteks sõpradeks läbi mitme aastakümne. Minu õppejõutöös on olnud mitu aastakäiku, mis on jäänud südamesse: Pedagoogilise Instituudi 1979. ja 1980. aastal lõpetanud, Pedagoogikaülikooli 1990. aastal lõpetanud, mõned säravad inimesed muudestki aastakäikudest. Üliõpilased ei oska arvata, kui suurt rõõmu teeb õppejõule üliõpilane, kes kõigest n-ö mängleva kergusega aru saab. See oligi õppejõutöö psühholoogiline motivatsioon: sai oma teaduslikku (ja mitte ainult teaduslikku, vaid ka ühiskondlikku ja poliitilist) maailmavaadet istutada järgmisse põlvkonda. Oluline oli ka see, et oma loenguseeriates sai uusi mõtteid ja uute mõtete esitamise viise auditooriumi ees tahvli ja kriidi abiga läbi katsetada ja lihvida. Praegu muutub see kõik valmispakettideks, kus loengus võimalik loovuse komponent jääb pigem erandlikuks kui pidevaks võimaluseks. Järjest suuremaks ja hajusamaks ning ebaühtlasemaks muutunud kuulajaskonnas pole pikaajaline kontakt üliõpilastega enam võimalik. Minu õppejõuroll on üsna lõpufaasis, võib ju püüda mõelda, et need muutused minusse ei puutu, aga ikka on kahju, kui ülikool muutub koosmõtlemise kohast piiratud praktiliste projektide (ainepunktid, bakalaureusekraad) kättesaamise kohaks.

- Ülikooliharidus on praegu teelahkmel, arutletakse selle üle, kuidas edasi minna. Pahatihti unustatakse seejuures varasemad head kogemused. Mida tooksid oma üliõpilas- ja õppejõuaja ülikoolist tänasesse päeva?

Minu arvamuses on 3+2 ülikoolimudel pealiskaudse hariduse sünonüüm. Tooksin tagasi erialase kirjanduse kohustusliku lugemise ja õppejõu juhendamisel läbiarutamise. Olen väga veendunud, et internetis surfamine ja sealt ilma seosteta ja kontekstita kopeeritud juhuslikud tõeterad ei anna nii häid eeldusi maailma, elu, teaduse, oma eriala üle juurdlemiseks kui süvalugemine ja loetu arutamine erudeeritud õppejõuga. Tooksin tagasi ka põhjalikud suulised (kirjalike ülesannetega) eksamid, kus üliõpilane on õppejõuga *vis-à-vis* ja teadmiste kontroll ei ole etteantud valikvastustega statistiline õnnemäng, nagu see testide puhul on. Tõelise eksami järel on üliõpilane targem kui enne eksamit. Ja õppejõud saab rohkem aimu, mis toimub tema üliõpilaste peades, nii heas kui ka vähem heas mõttes.

Mitte et ma seda tagasi tuua tahaksin, aga aeg-ajalt võidaks mõelda sellegi üle, kui põhjalikud olid nõukogudeaegses keskkoolis küpsuseksamid kõigis põhiainetes, ja isegi tolelaegses põhikoolis oli eksameid palju ja nad olid nõudlikud. Jutud kooliprogrammide ülepaisutatusest on liialdatud. Õpilaste ja õpetajate ajahäda tuleb suurel määral mujalt – elulaadi muutumisest, mitte koolist. Elulaadi muutustega tuleks püüda kohaneda, nii et õppimine kui tõsine tegevus alla ei käiks.

- Sinu 1983. aastal ilmunud „Eesti keele õpikut IX klassile” tsiteeriti 1980. aastatel enam kui nii mõndagi teaduslikku teost. Nüüdseks on sellest ilmunud viis trükki ja õpik on kasutusel ka ülikoolide fonoloogia- ja morfoloogiakursusel. Milline peaks olema eesti kooli hea emakeeleõpik?

Kindlasti ei jaga ma seisukohta, et emakeel on paljalt puhtpraktiline töövahend, mille kasutamine tuleb ära õppida, juurdlemata selle üle, missugune on selle vahendi konstruktsioon, mis on keele olemus üldse, kuidas keel teeb meid inimeseks, kuidas keel kujundab meie mõtlemist. Praktiline keele kasutamise oskus on mõistagi vältimatult vajalik, aga seegi jääb pinnaliseks, kui üldse ei juurelda selle üle, mis võtteid keel kasutab meie mõtteid väljendades ning ühiskonda ühendades või lõhestades, rahvusi ja kultuure defineerides ja piiristades.

Kui ühel kaalukausil oleks eesti keele konsonantühendite õigekirja erandite veatu omandamine ja teisel arusaamine sellest, kuidas keel töö-

tab, kuidas keele abil meiega manipuleeritakse, ajupesu tehakse, missugused on meie võimalused omakorda keelt kasutada meie arvates õigete eesmärkide teenimiseks jne, siis see esimene puhtpraktiline kaalukauss näiks minu silmis väga kerge. Hea emakeeleõpik ei tohiks hüljata keele olemuse üle arutlemist, ei tohiks õpetada mõttetusi (näiteks sõnaalgulise konsonandi välte määramist) ja oleks puhtpraktiliste keeleoskuste õpetamisel tõhus. Olen veendunud, et huvitav saab olla üksnes tunnetuslik lähenemine keelele ja et selle huvi najal saab ka puhtpraktilist keele kasutamist õpetada. Samas püüan aru saada, et paljude õpilaste puhul oleks saavutuseks juba emakeele praktiline oskus elementaartasemel. Probleem on selles, kuidas võimekamatel-huvitatumatel mitte kärpida keele sügavamalt õppimist, leppides samal ajal sellega, et vähemhuvitunud võivad jääda puhtpraktiliste oskuste tasandile.

- **Koolide emakeeleõpetus on viimasel ajal teinud läbi suuri ja põhimõttelisi muutusi. Kuidas hindad eesti emakeeleõpetuse sõjajärgset ajalugu ja praegust olukorda? Mida arvad emakeeleõpetusest uues riiklikus õppekavas?**

Emakeeleõpetus sõjajärgsetel aastakümnetel järgis üsna truult sõjaeelse Eesti Vabariigi õpikuid – see oli reegliskne. Keelt õpetati kui praktilist vahendit, laiem pilk keele olemusele puudus. 1970-ndateni see suundumus pigem süvenes: valitses tüüpsõnade määramise drill, ei tahetud tunnistada, et meetod tegelikult ei tööta, sest mitte tüüpsõna järgi ei käänatud-pööratud, vaid käänamise-pööramise järgi määrati nõutud tüüpsõna. Ülikooliõpetuses polnud asi palju teistmoodi, enne kui ülikooli tuli keelemärgiõpetus ja hakati taotlema ka keele olemuse mõistmist. Keskkooli jõudis see alles 1980-ndatel aastatel koos tüüpsõnadrilli mõningase tagasitõmbamisega. Praegu on õppekirjanduse plussides ja miinustes raske orienteeruda, kui sa ei ole tegevõpetaja. Riiklik õppekava annab tegelikult suured võimalused esitada täiesti erinevaid keelelisi maailmavaateid, nii et õpik justkui vastab õppekavale. Võib esitada kolme häälikuvälte iganenud teooriat ja võib seda (õigustatult) eitada – ikka vastab õpetus õppekavale. Arvan, et Eesti oludes oli ekslik ja toob halbu tagajärgi otsus lükata õpikute taseme probleem erakirjastajate kasumitaotluse ja õpetajate seas tehtava müügitöö valdkonda. Tulemuseks on ebaühtlus mistahes kooliastme lõpetajate teadmistes.

Emakeel kui õppeaine ei ole õpilaste hulgas populaarne. Emakeele-tundide mõttekust on õpilastele raske seletada, kui õppematerjal on

igav. Õpik peab olema huvitav, ja seda sisuliselt, mitte lapsikute trikki-dega mängides. Emakeeleõpikute autoritena näeksin tippkeeleteadlasi, kes muidugi peavad aru saama, et kool on kool, mitte teadusasutus.

- **Eesti emakeeleõpetust on peetud liiga struktuurikeskseks ja uues õppekavas on sellest loobutud. Milline peaks Sinu arvates olema praktilise keeleõppe ja keeleteadmiste vahekord emakeeleõpetuses? Miks on oluline tunda emakeele struktuuri ja keeleteaduslikku terminoloogiat?**

Eesti emakeeleõpetus on olnud traditsiooniliselt struktuurikeskne. Halb on selle juures olnud see, et mingitki arusaama õpikus esitatud struktuuri suhtelisusest pole viidud õpetajateni (õpilastest rääkimata, aga see pole ka nii vajalik). On kinnitatud näiteks, et eesti keeles on seitse käändkonda, või viis, või mõni teine arv, aga alati on see kehtinud nagu tõde struktuuri kohta, mitte kui üks võimalik viis (paljudest) keele struktuuri esitamiseks. Sellest on nüüdseks vabanetud ehk liigagi radikaalselt. Ühtmoodi muutuvate sõnade struktuurilise kokkukuvuvuse arusaam tuleks igal juhul päralt viia. Ka praktiline keeleõpe vajab arusaamist, mis on sõnaliik või grammatiline aeg või miks on nõme lauseid nagu *Koju jõudes udu haihtus* tõlgendada grammatiliselt vigasena, justkui käiks kojujõudmine udu kohta. Ei ole normaalne, kui grammatika terminoloogiat õpitakse alles võõrkeeletundides.

- **Intervjuus Maalehele on Mats Traat pidanud reaalseks eestlaste keelevahetust paari põlvkonna vältel. Oled Sa selles osas optimistlikum?**

Mulle näib, et eesti ühiskonnas on kõva kaal avalikel või telgitagustel mõjutajatel, kes peavad enesestmõistetavaks positsioonide loovutamist inglise keelele ning eesti keele kohtlemist mittetäisväärtuslikuna. See võib viia keelevahetuseni. Minu jaoks on see riigi ja rahva ja eestlaste eelmiste põlvkondade reetmine. Tagajärjeks on kultuurikatkestus ja ka iga üksiku inimese identiteedi ebakindlus. On suur õnnetus, kui inimene enam ei tea, kes ta on, kust ta tuleb ja milleks elab. See ei tähenda, et ma pooldaksin keelelist ja kultuurilist kapseldumist. Tulen ise üsna vabalt toime kuues-seitsmes keeles ja veel palju rohkemates keeltes loodud kultuur läheb mulle korda. Aga kuskil peab inimesel olema ka keeleline kodu.

Suur oht on keele bürokratiseerumine, millega on jõutud niisuguste liialdusteni, et kõneleja ise ka ei saa aru, miks ta nii keeruliselt kõneleb.

Miks ta ütleb *õiguskeskkonna muutumine*, selle asemel, et ütelda kõigile arusaadavalt *seadusemuudatus*? See tähendab võõrandunud, võõraks ja raskesti arusaadavaks muutunud keelt, mis ei saagi olla nii armas ja turvaline kui klaar ja arusaadav keel. On jõutud niisuguse absurdini, et eestlane ei oska enam oma emakeeles väljendada seda, mida tahaks. Ja ometi on meil arenenud kirjakeel. Ka õigekeelsusnormide pidevad pisimuutused ei tohiks minna nii kaugele, et tekitavad emakeele kasutamisel ebalusetunnet.

Kahjuks on meie õigekeelsusreformikesed osalt jõudnud absurdi. Näiteks kui veel veidi aega tagasi pidi kirjutama *rootsi kardinad* ja *hollandi juust* väikese algustähega ning *Esimene maailmasõda*, *Vabadussõda* ja *Pariisi Kommuun* suurtähte kasutades, siis nüüd on kõik vastupidi: *Rootsi kardinad* ja *Hollandi juust* suure algustähega ning *esimene maailmasõda* ja *vabadussõda* väikese algustähega. Missugused ka ei oleks normimuutuste põhjendused, nii järsk traditsioonide vastupidiseks pööramine ei ole normaalne. Kas mõeldakse, mida see kaasa toob? Kogu alles äsja kehtinud õppekirjandus muutub vananenuks, see on selge; uuendustega juhised lähevad suures trükiarvus müüki, see on ka selge. Õpetaja peab hakkama õpilastele seletama, et see, mida ma teile möödunud aastal õpetasin, on nüüd teisiti. Tegevust kuipalju. Aga kas tuleb hakata ka klassikute tekste iga paari aasta järel ümber kirjutama? Päris naljakas oleks seda mõeldagi. Muidugi ei ole niisugusel agarusel miskisugust pistmist keeleteadusega.

- **Oled alati käinud oma rada ja öelnud seda, mida oled pidanud vajalikuks öelda. Mis Sulle maailmas ja Eesti elus praegu kõige rohkem muret teeb?**

Lapsepõlv sõjajärgsetel aastatel tähendas minusugustele „rahvavaenlaste” lastele ka tühja kõhtu, pidevat hirmu ja ametlikku tõrjutust. Praeguses Eestis on mul õudne teada, et kümned tuhanded lapsed ei saa iga päev kõhtu täis süüa, samal ajal kui äkki miljardärideks tõusnud inimesed võivad endale lubada lausa absurdset raiskamist. Häirib solidaarsuse ja kaastunde vähesus, mis on mõnele Eesti poliitilisele erakonnale lausa programmiline eesmärk. Olen individualist, aga minu jaoks tähendab see eelkõige isiklikele eeldustele vastavat eneseteostust, mitte põhimõttelist hoolimatust selle vastu, mis jääb kitsast isiklikust ringist väljapoole.

Eestis on maad võtnud inimeste ärakasutamise mentaliteet – ligimene on ressurss, millest tuleb võimalikult odavalt võimalikult palju

välja pigistada või välja petta. On toimunud väärtuste ümberhindamine, nii et ahnust nimetatakse eduks ja väljend „Olgem ausad!” on muutunud sisutuks sõnakõlksuks.

- **Kui peaksid ritta seadma oma elutöö tulemusi, siis kuidas Sa need järjestaksid?**

Eelkõige olen eesti keeleteadlane ja loodan, et mul on eesti keele häälikusüsteemi ja morfoloogia uurimisel ka tulemusi, mis on muutnud varasemaid arusaamu ja ise muutunud keeleteadlaste ringis üldiseks arusaamaks. Üht-teist olen toimetanud ka teistes eesti keele valdkondades. Laulva revolutsiooni aegadel olin Eesti poliitikas, kuulusin keeleseaduse komisjoni ning Riigikogu kultuurikomisjonis ja Euroopa Nõukogu Parlamentaarses Assamblees kaitsesin jõudumööda Eesti ja eesti kultuuri huvisid. Olen olnud ka mitme väljaande kolumnist-publitsist (Soome ajalehes „Kaleva” 14 aastat), mõnel ajajärgul ka aktiivne kirjutaja Sirpi ja Õpetajate Lehte, rääkimata muidugi Eesti keeleteaduslikest väljaannetest. Jõudumööda olen uurinud oma vanemate kodukoha Rõngu kodu- ja kultuurilugu.

- **Millised tööd on Sul praegu käsil ja kavas?**

Tahaksin lõpetada ulatusliku monograafia eesti keele prosoodiast, esialgu on selle kavatsetud pealkirjaks „Eesti välde”. See on mul pooleli juba üle kümne aasta, ikka on tulnud vahele midagi, mis töö selle käsikirjaga on täielikult katkestanud. Kui suudaksin avaldada paar köidet oma fonoloogia- ja morfoloogiaalastest kirjutistest, siis oleksid nad natuke pikema aja kestel kaitstud unustamise eest. Usun, et teatud väärtus poliitilise ajaloo dokumentidena oleks ka minu poliitiliste reiside täpsel dokumenteerimisel aastatest 1989–1995, mil olin Eesti poliitikas. Need on kõik olemas, suhteliselt valmis kujul. Humanitaarteadlase jaoks võivad saabuva vanaduse aastad olla vägagi viljakad. Kui on õnne ja juhus soosib.

Veljo Tormis otsustas ühe juubelisünnipäeva järel, et sellest alates enam ei kirjuta. Aga see ei tähenda loovast elust loobumist, vaid keskendumist tehtu süvendamisele. Mina järgin Veljo Tormist selliselt, et uusi kirjutamislubadusi ma välispidisel surveel enam ei anna, püüan täita seni antud lubadused ja kirjutada-avaldada seda, millest olen mõtelnud juba aastaid.

3. augustil 2012 Saaremaal

Küsitlenud Annekatrin Kaivapalu

Tähelepanu, keeleviktoriin!

1. Leia sõnavormide erinevad tähendused: *poegi* (4 tähendust), *tirin* (3 tähendust), *kulu* (3 tähendust).
2. Leia neli sõnavormi, millega saab samal ajal väljendada nii ainsust kui ka mitmust.
3. Sõna „tibusama” tundub olevat tuletatud sõnast „tibu”, aga ei ole. Leia veel kolm sellist loomanimedega näiliselt seotud tegusõna.
4. Tänapäeva eesti keeles on viis kõneviisi: kindel kõneviis e indikatiiv, tingiv kõneviis e konditsionaal, käskiv kõneviis e imperatiiv, kaudne kõneviis e kvotatiiv ja möönev kõneviis e jussiiiv. Ajaloolise eesti keele kõneviiside süsteemi hulka on kuulunud potentsiaal, mis kadus eesti keelest 16.–17. sajandiks. Mida see kõneviis väljendas ning mis oli selle tunnus?
5. Millise ajaloolise eesti keele käändega on seotud niisugused tänapäevani säilinud vormid nagu „meritsi” ja „maitsi”? Mis tähendust see kääne on väljendanud?

Vastused palume saata Emakeele Seltsi aadressile es@eki.ee enne 1. veebruari 2013. Võitjatele auhinnad!

Eelmise ajakirjanumbri keeleviktoriini õiged vastused olid:

1. Millise Eesti valla nimes sisaldub linnunimi? – **Hanila**
2. Kuidas kõlaks kirjaniku ja tõlkija Agu Sisaski perekonnanimi kirjakeeles? – **Ööbik**
3. Gösekeni 1660. aasta grammatikas ja sõnastikus on sõna *junkar*, mida see sõna tähendab? – **Jääpurikas**
4. Johannes Aavik soovitas lisaks eesti keeles olemasolevale *desgerundiivile* võtta kasutusele ka mineviku gerundiiv asendamaks pikka ja kohmakat väljendust *kui ta oli*. Kuidas kõlab Aaviku soovitatud mineviku gerundiivi vorm sõnast *lugema*, nt lauses ..... *kirja, hakkas ta sööma*? – **Lugenu**
5. Milline Wiedemanni keeleauhinna laureaat on kirjutanud sünonüümirohke jutu „Hunt ja susi”? – **Ain Kaalep**

Eelmise keeleviktoriini võitjad olid
Merle Omler, Tiia Pärnik, Leelo Laurits. Õnnitleme!

R a a m a t u d

Keel on palju enamat kui grammatika

Martin Ehala, Külli Habicht, Petar Kehayov, Anastassia Zabrodskaja. Keel ja ühiskond. Gümnaasiumi eesti keele õpik. Tallinn: Künnimees, 2012. 224 lk.

Tartu ülikooli teadlaste Martin Ehala, Külli Habichti, Petar Kehayovi ja Anastassia Zabrodskaja hiljuti ilmunud õpikus „Keel ja ühiskond” kombineerub parimal viisil autorite keelehuvi, õpetamiskogemus ja teadusentusiasm.

Õpik algab mõttega „Keel on palju enamat kui grammatika”, mida illustreeritakse järgnevatel lehekülgedel paljude näidetega. Tutvustatakse keelt kui kommunikatsioonivahendit, suhete hoidjat, mõtlemise tööriista, identiteedi kandjat, emotsioonide väljendajat, maagilise funktsiooni täitjat, kultuuri peegeldajat ja märgisüsteemi. Jutustatakse eesti keele kujunemise ja kujundamise lugu. Näidatakse, kuidas eesti keel vastavalt piirkonnale, ühiskonnarühmale ja keelekasutusolukorrale varieerub. Vaadeldakse eesti keele ehitust maailma keelte taustal. Loetletakse maailma keeli ning nende liigitamise võimalusi. Räägitakse keele jätkusuutlikkusest. Tähelepanuta ei jää ka arvamused inimkeele tekke, varase ajaloo ning keele ja geenide seoste kohta. Niisiis on raamat mitmekesise temaatikaga ja sisutihe.

Hoolimata õpiku kontsentreeritusest on seda ometigi kerge lugeda. Tekst on ladusalt sõnastatud ja hästi liigendatud, seda ilmestavad rohked keelenäited, skeemid, joonised ja tabelid. Et keele toimimist paremini seletada, kasutatakse mõnikord ka võrdlusi muu eluga, näiteks kõrvutatakse keelt bakteriga, sest ka keel ei püsi ilma peremeesorganis-

mita, ja umbrohuga, sest keelemuutus levib samuti kõige käidavamatelt teedelt lõpuks mujalegi. Õpperaamatut on kerge lugeda loomulikult ka seetõttu, et teemad on aktuaalsed ning neid käsitletakse huvitavalt. Muu hulgas selgub näiteks, et vähemasti Euroopa keelte seas on eriline eesti keele võimalus korrata sama tuletusliidet teoreetiliselt piiramatult arv kordi (*pojakesekesekene*).

Veel teeb õpiku põnevaks asjaolu, et seal ei vahendata ainult keeleuurimise tulemusi, vaid tutvustatakse aeg-ajalt ka selle meetodeid, küsimusi ja hüpoteese. Näiteks on kirjeldatud katseid õpetada ahvidele viipekeelt, algkeele rekonstrueerimist võrdlev-ajaloolise meetodiga, Uurali rahvaste algkodu piiritlemist lingvistilise paleontoloogia meetodiga, keeleliste universaalide otsinguid ja keelte loetlemise raskusi.

Ka õpilasi õhutatakse neil teemadel mõtlema. Ülesanded suunavad peatüki materjali süvenema, selle põhjal arutlema, mujalt allikatest teemakohast infot otsima, kokkuvõtteid kirjutama ja oma arvamusi põhjendama. Näiteks keelte tekke ja inimese rännete peatüki neljas ülesanne kõlab nii: „Selles peatükis on esitatud kolm võimalikku keele tekkimise aega. Tee kokkuvõtte iga tekkeaja toetuseks esitatud argumentidest ning põhjenda, milline hüpotees tundub sinu hinnangul kõige tõepärasem.” Ka ülejäänud ülesanded on nõudlikud, eeldades õpilaselt korralikku keskendumist ja kaasamõtlemist.

Nagu autorid eessõnas kirjutavad, võib erilise keelehuvita lugeja kasutada õpiku tekste ja ülesandeid lihtsalt keelevõime arendamiseks, et teha hästi ära eesti keele riigieksam. Ilmselt ei õnnestu tal õpikut siiski kaua lugeda nii, et autorite keelehuvi teda ennastki ei nakataks. Õpperaamat „Keel ja ühiskond” on avarapilguline ülevaade keelest ja keeleteadusest, mida on kasulik lugeda neilgi, kel gümnaasiumiaastad juba möödas.

Annika Kilgi

Minevikupärandit Häädemeestelt

Kogunud Marta Mäesalu.

Koostanud ja toimetanud Helju Kaal, Eevi Ross.

Valimik korrespondentide murdetekste. VIII.

Tallinn: Emakeele Selts, 2012. 361 lk.

„Minu emaema olli minu emal seda lugu rääkinu, ema rääkis minul ja mina olen ta sinul rääkinu, vanemate pärandust.” Nii loomulikult selgitab lugude vestja, Häädemeeste murraku kõneleja ehk keelejuht Emakeele Seltsi kirjasaatjale Marta Mäesalule (1893–1984), kuidas esivanemate oskused ja vaimuvara ajas edasi kanduvad. Meie kultuuriloo jaoks oli oluline, et M. Mäesalu keelejuhtidelt kuuldu hoolikalt talletas ja kogutud vara nii Emakeele Seltsile, Eesti Rahvaluule Arhiivile kui ka Eesti Rahva Muuseumile saatis. Sealt on nüüd osa tema rikkalikust kaastööst tulnud rahva sekka tagasi, juba uute põlvkondade kätte. Ettekujutuse, kuidas M. Mäesalul pikaajaline kogumistöökulges, saab lugeja tema avaldatud kirjadest seltsile. Sealt võime isegi tõdeda, et hävitava sõja ajal oli Emakeele Seltsi käivitatud murdekogumine selgelt patriootiline tegevus, inimestel relva asemel käes sulepea, et unustusest päästa kohalikku elu- ja keeletava.

Häädemeeste murdetekstide kogumik on seltsi korrespondentide kaheksas valimik. Mõni aasta enne seda on ilmunud lõunaestilised „Kui vanal Võromaal eleti” (2005) ja „Ennemustitsel Mulgimaal” (2008). Sisult on kõik valimikud sarnased – endisaegse elu tööd-tegemised, lood ja kombed. Nüüd, mil minevikuelu matkimine on paljude, eriti noorte seas *in*, on põhjust raamatutest näpuga rida ajada, kuidas nt lammast niita või linatöid teha või kas või naabritega suhelda. Põhjalikumalt on kirjeldatud naiste käsitööpärandit ning eriti hoolikalt on seda teinud M. Mäesalu. Kes soovib Häädemeeste kanga- või silmkoe-mustreid katsetada, leiab raamatust nii kirjeldusi, mustriskeeme kui ka värvitrukis näidiseid. Juba pelk näidiste vaatlemine toob südamesse soojuse ja austuse kuduja vastu, kes oma töörohkes argipäevas tihti nabi valguse paistel väsimatult omapärast ilu lõi.

Häädemeeste valimiku puhul on eriline see, et pea üks kolmandik tekstidest on rahvaluule lühivormid: vanasõnad, mõistatused, kõne-

käänud jm. Miks? Ühelt poolt oli M. Mäesalu ise üles kasvanud elavas rahvaluulelembeses kodus, teisalt oli see loomupärane huvi nagu õnnistus kirjasaatjale, kel raske silmahaiguse tõttu polnud aastaid võimalik kirjutada pikki tekste. Tema kogutud rahvatarkus võimaldab piltlikult ja tabavalt iseloomustada inimeste elu ja töökspidamisi ses kitsa ribana Liivi lahe kallastel paiknevas maakohas, kus oli kasutada vähe maad, paar kirbu uperpalli. Enamasti tuli elatist hankida mujalt, kus parvetamisel või laevade laadimisel tuli olla „kainluauguni mõnikord märjad, kis uulida (hoolida) sai”. Eluliselt tähtis linn oli suur Riia, mitte Tallinn: Tiib (teeb) ku Riia linna, et valmis ei saa. Ja kui oli arusaamatusi, oli selgitus kohe võtta naabrit: Üks eesti kiili (keeli) räägib, teine läti kiili saab aru. Miks oma seisukoha juurde jäädes võis öelda Küntagu mul või obusega pää otsast ära, jääb lugejal üles leida raamatust. – Vastus üllatab.

Eevi Ross

K r o o n i k a

- - - - -

2012. aasta esimese poole keelesündmusi

22. jaanuaril toimus Emakeele Seltsi väliskeelepäev Lundis. Riina Koolmeister esines ettekandega „Eesti keelepoliitilisi suundumusi välismaal”, Maire Raadik rääkis teemal „Muutusi eesti sõnavaras”, Mart Velsker teemal „Eesti kirjandusest 21. sajandil” ning Anu Haagi ettekande pealkiri oli „Rootsipärastest kohanimedest Lääne-Eestis ja saartel”.

26. jaanuaril peeti akadeemik Haldur Õimu 70 aasta juubelile pühendatud kõnekoosolekut Tartu Ülikooli ajaloomuuseumi valges saalis. Ettekannetega esinesid Renate Pajusalu, Tiit Hennoste, Urmas Sutrop, Ilona Tragel, Ann Veismann, Heili Orav, Neeme Kahusk ja Kadri Vare.

16. veebruaril korraldas Emakeele Selts vana kirjakeele teemalise kõnekoosoleku Tallinnas. Ettekannetega esinesid Kai Tafenau, Kristel Ress ning Annika Kilgi.

24. veebruaril sai Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna Mari Tarand.

3. ja 4. märtsil korraldati Emakeele Seltsi väliskeelepäev Hollandis, mis oli seotud Euroopa koolide eesti keele õpetajate kokkusaamisega. Ettekannetega esinesid Reili Argus, Kersti Lepajõe ja Jüri Valge, Hollandi eesti lastega mängis keelemänge Helen Kõrgesaar.

14. märtsil toimus Vikerraadios emakeelepäeva etteütlus.

14. märtsil tähistati Tallinna ülikoolis emakeelepäeva. Toimus avalik etteütlus ning üliõpilaskonverents.

14. märtsil toimus Haapsalu Wiedemanni gümnaasiumis konkursi „Keeletegu 2011” lõpuüritus. Peaauhinna said Tanel Alumäe ja Kaarel Kaljurand keeleteo „Kõnetuvastusrakendused nutitelefonidele” eest, rahvaauhind läks Mariko FASTERILE, Triin Rõõmusoksale ja Egle Vodile keeleteo „Võro keeletesä käivitamine ja arendamine” eest.

15. märtsil anti Eesti Teaduste Akadeemia saalis kätte 2011. aasta parima eestikeelse kõrgkooliõpiku auhinnad Enno Reinsalule (õpiku „Eesti mäendus” eest) ja Toivo Järvisele (õpiku „Veterinaarparasitoloogia” eest).

16.–17. märtsil toimus Tallinnas rahvusvaheline konverents „Väike-rahvaste keelte riskid ja võimalused”.

23. märtsil toimus Tartus Emakeele Seltsi aastakoosolek. Akadeemiline ettekanne oli Helle Metslangilt, Karl Pajusalult ja Külli Habichtilt ning nad kõnelesid teemal „Küsipartiklite arengust”.

26. märtsil korraldati Emakeele Seltsi keelepäev „Keele mitu nägu” Tartu katoliku koolis. Keelepäeval esinesid Reet Kasik, Urmas Sutrop, Annika Kilgi ja Regina Paabo.

2. aprillil toimus Emakeele Seltsi keelepäev Võru Kreutzwaldi gümnaasiumis. Õpilastest esinesid ettekannetega Joanna Kärsin ja Marie Helena Mõistus, Mered-Migel Kalinin ja Herman Tilba, keeleteadlastest Renate Pajusalu, Andriela Rääbis ja Reili Argus.

19. aprillil toimus Wiedemanni keeleauhinna keelepäev Väike-Maarjas. Ettekannetega esinesid Wiedemanni keeleauhinna laureaat Mari Tarand, Heli Laanekask ja Kätlin Kaare.

26.–27. aprillil korraldasid Eesti rakenduslingvistika ühing, eesti keele instituut ja Tallinna ülikool Tallinnas 11. rakenduslingvistika kevadkonverentsi teemal „Keele mõõtmed”. Kutsutud esinejateks olid Ari Huhta (Jyväskylä ülikool), kes kõneles teise keele omandamise uuematest uurimissuundadest, ning Heikki Lyytinen (Jyväskylä ülikool), kes keskendus sellele, kuidas kõne areng mõjutab lugemisoskust. Konverentsi raames töötasid teise keele omandamise, lastekeele ning sotsiolingvistika töötodad.

28. aprillil toimus Peterburis keelekonverents „Eestlased mitmekeelses ja -kultuurilises Peterburis”. Esinesid Vadim Mussajev, Tamara Smirnova, Tiiu Reimo, Aile Möldre, Veronika Mahtina, Tõnu Tannberg, Jüri Viikberg, Tiina Maiberg, Piret Meos, Lea Jürgenstein, Jüri Valge, Tiina Paet ning Maarja Hein ja Anna Malkova.

2. mail peeti Tallinnas Emakeele Seltsi kõnekoosolekut „Aktuaalset soome-ugri teemadel”. Ettekannetega esinesid Nikolay Kuznetsov, Valentina Semenova ja Elena Ryabina.

16.–18. mail toimus Tallinna ülikoolis järjekordne Soome ja Eesti keeleteadlaste ühiskonverents Kielitieteen Päivät. Plenaarettekanded pidasid Martin Ehala Tartu ülikoolist, Terttu Nevalainen Helsinki ülikoolist ning Tuomas Huumo Tartu ülikoolist.

17. mail peeti Tartus kirjanduse ja keele teemaline kõnekoosolek „Kirjandus Emakeele Seltsis”. Esinesid Hasso Krull, Lauri Pilter ja Arne Merilai.

24.–25. mail toimus Piusa ürgoru puhkekompleksis õpikukeele seminar. Keelespetsialistide, kirjastustegelaste ja haridusametnike osalusel arutati, kuidas kooliõpikute keelt paremaks muuta.

19. juunil toimus Kärstnas arutelu eesti keele piirkondlike erikujude teemal. Teadvustati olukorda, kaaluti võimalusi ja riske.

27. juunil toimus Tartus XLV J. V. Veski päev teemal „Keelte, murrete ja nimede ringist. Valdek Pall 85”. Ettekannetega esinesid Marja Kallasmaa, Niina Aasmäe, Evar Saar, Liina Lindström ja Jüri Viikberg.

6. septembril korraldasid Emakeele Selts ja Tallinna ülikool emeriitprofessor Mati Hindi 75. sünnipäevale pühendatud kõnekoosoleku Tallinnas. Esinesid Krista Kerge, Martin Ehala, Jüri Viikberg ning Karl Pajusalu ja Pire Teras. Juubilar sai HTMi aumärgi.

19. septembril toimus Tallinna ülikoolis Leo Villandi mälestuskonverents ja mälestusraamatu „Leo Villand: kultuurile pühendatud elu” esitlus.

16. septembril toimus Emakeele Seltsi väliskeelepäev Kopenhaagenis. Esinesid Tiina Leemets, Annika Hussar, Maigi Vija, Piret Kärtner ja Leelo Tungal.

21. septembril toimus Tartu ülikoolis Emakeele Seltsi üliõpilaskonverents.

28. septembril korraldas Rocca al Mare kool koostöös Tallinna ülikooliga Rocca al Mare koolis konverentsi „Eelkooliealine laps ja tema kõne”. Ettekannetes käsitleti lapse kõne arengut, lugemisoskuse arengut, töötubades tutvustati Frepy mängu, mis toetavad eesti keele omandamist.

Eesti keele alased lõputööd

2011. ja 2012. aastal Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis eesti keele alal kaitstud lõputööd

Doktoritööd

Eesti ja soome-ugri keeleteadus (eesti keel)

Kersti Lepajõe „Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused” (kaitstud 24.01.2012), Pärtel Lippus „The acoustic features and perception of the Estonian quantity system” (kaitstud 14.11.2011), Lya Meister „Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus” (kaitstud 14.11.2011), Külli Prillop „Optimaalsusteoreetiline käsitus eesti keele fonoloogilisest kujunemisest” (kaitstud 3.11.2011).

Magistritööd

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keel)

Kati Allmäe „Ekspletiivid setu eeposes „Peko””, Marilis Ehvert „Konditsionaalist kõrvallausetes”, Aune Esinurm „Definiitsuse väljendamine eesti vanas kirjakeeles”, Riina Kerm „Nimisõnade vastandus keelekasutuses ja leksikograafias”, Laivi Laanemets „Adjektiivide mõjutamisfunktsioonid reklaamikeeles”, Ann Metslang „Varieeruva vormistikuga muuttüüpide osastava käände kasutus eesti kirjakeeles”, Tatjana Stankevitsute „Narva, Jõhvi ja Sillamäe ärinimede keelsuse analüüs”, Helena Teemets „Direktiivid eesti keele argivestlustes”, Edith Helian Thomson „Eesti keele kaas- ja määrsõnade läbi, *kaudu*, *järele*, *järel* ja *järgi* kasutusest ja semantikast”, Kadri Veeperv „*mine*- ja *us*-tuletiste kasutamise dünaamika aastatel 1890–1990”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Tiina Brock „Uus emakeeleõpetus gümnaasiumis kahe õppelemendi näitel”, Kristi Ilves „Mulgi keele ja kultuuri õpe üldhariduskoolides”, Pille Leola „Loovkirjutamine *mina*-pildi kujundamise abivahendina”, Helle-Mari Märtsen „Abimäärsõna *ära* perfektiivsuse väljendajana

emakeele-õpetuse vaatenurgast”, Kaisa Salm „Kujundlikkuse käsitlemine eesti keele ja kirjanduse õppematerjalides põhikooli III astmes”, Liina Säinast „Riikliku õppekava läbivate teemade sõnavara tundmine abiturientide seas”, Liisa Tepp „Erinevate hindamismeetodite rakendamine õpiku analüüsis”, Katriin Valdre „Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses”, Hanna-Stina Vigel „Sõnastuseksimused 2000. ja 2011. aasta riigieksamikirjandites”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja mitte-eesti koolis)

Tatjana Guštšina „*ma-* ja *da-*infinitiivi kasutamise omandamisest Narva Kreenholmi Gümnaasiumi kümnendates klassides”, Irina Ivanova „Koodikopeerimine vene keelt emakeelena kõnelevate üliõpilaste keelekasutuses”, Galina Jamštšikova „Pöördumine suhtlusruumis: sinatamine ja teietamine Tartu eestlaste ja venelaste suulises suhtluses”, Maret Savka „Eesti ja vene keele tuletusliiteliste omadussõnade tõlkeanalüüs Andrus Kivirähki „Rehepapp ehk November” põhjal”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (keeletoimetaja)

Keit Lipp „Kohalike omavalitsuste veebilehekülgede infoedastuse põhimõtted ja keelekvaliteet”, Kärt Talsi „Keemiaõpiku loetavuse analüüs”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (üldkeeleteadus)

Martin Eessalu „*elusloodus* eesti keeles: prototüüpatus ning abstraktse taksonoomia konstrueerimine”, Andres Karjus „OUT in Estonian, Võro, Latvian and Lithuanian: A Usage-Based Approach to the Grammaticalization and Gradience of Spatial of the EXTERIOR-REGION”, Helen Kirsipuu „Referentsiaalsete noomenifraaside omadused kirjalikes narratiivides”.

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (arvutilingvistika)

Karin Kungla „Hüperonüümiasuhe Eesti Wordnetis”, Dage Särg „Internetikeele automaatse morfoloogilise ühestamise kvaliteedi uuring”.

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (eesti keel)

Siim Antso „Etnodialektoloogiline uurimus õpilaste murdetundmisest”, Mariann Jeret „Sõna *subtes* semantika”, Kadi Kallavus „Küsilased

17. sajandi eesti kirjakeeles”, Laura Kalle „Kaassõna *kõrval* kasutus lateraalse ruumisuhte väljendamisel”, Kaisa Kasesalu „Vormiharmoonia mitmuse vormide moodustamisel”, Kristiina Kask „Asendiverbide *istuma, lebama, rippuma* ja *seisma* kasutus moodustuskatsetes”, Liina Lepsalu „Christoph Blume käändesüsteemi kirjeldus”, Ivi Lilles „Kaassõnafraasi *koha pealt* grammatiseerumine ja semantiline varieerumine toimetamata kirjakeeles”, Mari-Triin Lööke „Hoia-
kud eestikeelse kontoritarkvara kasutamise suhtes”, Kristiina Mari-
puu „*saama*-verbi tähendusest ja funktsioonidest 16.–19. sajandi põhjaeesti kirjakeeles”, Liis Mängli „Modaaladverbid ja nende funktsioon Anton Thor Helle dialoogides (1732)”, Anni Ojala „Sõnaloomed internetireklaamides”, Külli Park „Christoph Blume nimisõna- ja omadussõnatuletised”, Aimi Pikksaar „Omadussõna *vana* semantika süsteemne kirjeldus ajast arusaamise viiside taustal”, Eveli Post „Soome keele mõjud Helsingis elavate eesti laste eesti keele kasutuses”, Inger Pürjema „Perekonnanimed Jäneda ja Lehtse mõisas 1835. aastal”, Sigrid Raud „*et-* ja *kui-*soovlause”, Maike-Liis Rebane „Võru keele kasutus Põlva linnas ja selle ümbruses”, Kadri Remmet „Johannes Aavik eesti keele emotsioonisõnavara rikastajana. 100 aastat hiljem”, Mari Roostik „Õpetaja keelelised väljendusvahendid tunnis”, Jaana Savolainen „Soome laensõnade kohanemine eesti keeles”, Kadri Seil „Sõnajärg hoidjakeeles võrrelduna lapse keelega”, Sirje Soop „*us-* ja *is-*tuletiste kasutamine tänapäeva eesti keeles, Olga Tarabarova „Eesti keele hüüdlause”, Mihkel Tõnnov „Germaani laenud läänemeresoome keeltes ning diftongide ja pikkade monoftongide säilimine neis”, Mari-Liis Türno „Vorminihked *õppima-* ja *hakkama-*muuttüübis”, Liisa Veerla „24–26-aastaste noorte keelehoiakud”.

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (eesti keel ja kultuur muukeelsetele)

Olesja Bekker „Eesti venekeelne elanikkond: ajalugu, keel ja integratsioon”, Julia Deduhhova „Vene ja eesti keele imperatiivi funktsionaalne analüüs”, Pavel Naidjonov „Narva eestikeelne elanikkond läbi ajaloo, nende identiteet ja keel”, Oleg Proškin „Aleksandr Puškini värssromaan „Jevgeni Onegin” Betti Alveri tõlkes”, Irina Satsuta „Inimestevaheline suhtlus ja suhtluse komponendid”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (üldkeeleteadus ja foneetika)

Merike Ennok „Grice'i maksiimide rikkumine MSN-vestlustes”, Liis Matsalu „Abstraktse tähendusega verbide suund katse põhjal”.

2012. aastal Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis eesti keele alal kaitstud lõputööd**Dokoritööd**

Annika Kilgi „Tõlkekeele dünaamika piibli esmaeestinduse käigus: verbi morfosüntaksi areng ja lõplik toimetamisfaas”.

Magistritööd**Humanitaarteaduste magistri kraad (lingvistika)**

Veronika Paljasma „Prantsuse-eesti koodikopeerimine blogides”, Keaty Siivelt „Lähtekeele mõju ja keeleoskustasemed: eestikeelsete soome keele õppijate sisekohakäänete kasutus soome õppijakeele korpusel”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Maris Crandall „Lugemisprotsesside teadvustamine kolmandas kooliastmes”, Kristiina Iلس Laur „Keelekasutusprobleemid 6. klassi eesti keele tasemetöodes 2006–2008”, Jekaterina Mištšenko „Johannes Aavik keelekorraldajana Rootsis (1944–1973). Keeleuudenduse õppevõimalusi koolitunnis”, Kristi Siirman „Õpioskuste arendamine III kooliastmes: eesti keele ja kirjanduse tunnid Tallinna koolides”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keele kui võõrkeele õpetaja)

Kristiina Bernhardt „Häälestusfaas eesti keele kui teise keele tunnis”, Julia Rozova „Vene gümnaasiumi õpilaste eesti keele õpimotivatsioon ja selle seos eestikeelsele aineõppele üleminekuga”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (keeletoimetaja)

Kristiina Kalistru „Dokumendi arusaadavus: „TLÜ õppetootuste taotlemise, määramise ja maksmise kord 2010/2011. õppeaastal””, Maia Kurim „Uue töölepinguseaduse määratlemata õigusmõistete tähenduse konstrueerimine seaduses ja meediakajastuses”, Pärle Raud „Eesti raamatutoimetaja profiil, töökorraldus ja töö sisu aastal 2012”, Sirje Tomiste „Ametikirjade keeleparameetrid”.

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (eesti filoloogia)

Viktor Eksi „Eesti spordiklubide treeningunimed angliitsismide ja uute mõistete tõmbetuules”, Kaia Kivitoa „Rahvuslik kinda- ja sokikudumine. Käsitöösõnavara”, Mari Kondio „Eesti perekonnanimede käänamine ajalehtede leinakuulutustes”, Anni Marie Kunder „Emakeelne haridus ja kultuur Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asundustes”, Andra Kütt „Eesti liitsõnade omandamisest varase kõne arengu perioodil”, Triin Mägi „Muudatused Vana Testamendi mustandkäsikirja verbivalikus”, Annika Paaret „Eesti idiomaatiliste adjektiivfraaside morfosüntaktiline struktuur”, Heleriin Paeoja „Analüütiliste ja sünteetiliste verbipaaride kasutamise võrdlus 1890ndate ja 1990ndate aastate ajakirjanduskeeles”, Margaret Raidlepp „Trükikojade projektijuhi erialakeel”, Kadri Suurmäe „Eesti keele kausatiivide omandamine nelja- kuni kuueaastaste laste hulgas”, Marta Vaidla „Pühalepa kihelkonna perekonnanimed”, Maarja Vilumets „Kaasaütlevakäändelised lauselaiendid ja sõnajärg”.

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (eesti keel kui võõrkeel ja kultuur)

Valeria Fartukova „Eduka eesti keele õppija portree”, Kea Kiviraijuja „Eesti keelt mitte-emakeelena kõnelejate keelelised elulood”, Nadežda Martšuk „Mis on eesti keeles *kõva*, *kange* ja *vinge*”.

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (referent-toimetaja)

Kais Allkivi „Allatiivsete reksioonilaiendite kasutusala avarandumine”, Susanna Epner „Villem Grünthal-Ridala keelemehena”, Liisi Järve „Sotsiaalsed suhted ja keel. Projektitaotluse kriitiline analüüs”, Maarja Kaiv „Ametikirjade info hulk, ülesehitus, viisakusaste ning lühendikasutus haridus- ja teadusministeeriumi kirjade näitel”, Kaimar Kaldma „Keelekasutus üliõpilastöodes Eesti Ettevõtluskõrgkooli Mainor näitel”, Elerin Klukas „Väike seletav fotosõnastik”, Kadri Koit „Osaalus ja olemasolulause”, Krifiti Känd „Õpikukeele analüüs IV klassi muusikaõpiku näitel”, Piret Liivik „Lausestus ja sõnajärg kohtulahendites”, Marleen Mehiste „Tsitatsõnad: nende norming ja esinemine ajakirjanduses”, Daisy Murrik „Perekonnanimede kujunemine. Saaremaa nekrutinimekirjad 1799–1806”, Gerda Noorlind „Afektiivsed partiklid suhtlusvõrgustiku Facebook kommuunis Eile Klubis”, Mari Orusalu

„Kaubanimede ja -nimetuste õigekirja arengust ning selle järgimisest tänapäeval Eesti joogikaupade sildi ja tootja kodulehe näitel”, Piret Parik „Eesti keele õpetamise meetodid täiskasvanud õppijate rahulolu tagajana keeltekoolide näitel”, Eve-Mai Raudsepp „Slängi kasutamisest eesti ja vene koolinoortel”, Viivika Rõuk „Seaduskeele nõuetest ja 2011. aasta liiklusseaduse keele arusaadavusest”, Sandra Sultsing „Keeleliste vahendite kasutamine meediatekstides: Eesti jalgratturite pantvangijuhtumi kajastamine veebiväljaande Delfi ja Postimehe paberlehe pealkirjades”, Marylin Terri „Linnunimetused perekonnanimena Eestis”, Reeli Tõrv „Võõrkohanimede kirjutuspõhimõtete kujunemine Eestis 20. sajandil ja Euroopa linnanimede õigekirja tundmine Eesti kooliõpilaste hulgas”.